

Новітні міфи
та фальшивки
про походження українців

*Поєднаємо патріотизм
зі здоровим глуздом!*

Новітні міфи
та фальшивки
про походження
українців

КІЇВ • 2008

Ми вважаємо, що справжня історія України – надзвичайно цікава і багата, а українці не надто старші або молодші за більшість європейських народів. Тому плекати комплекси меншовартості й плодити вигадки про наше минуле просто немає потреби. Краще більше дізнатися про те, що ж було насправді – і втішитися знанням, а не маячнею хворих чи вигадками шахраїв.

Новітні міфи та фальшивки
про походження українців

УДК 902 (477.41) (082)
ББК 63.4 (4Укр-4Киї) я43
Н 73

Видання серії «Лікбез-Абетка» здійснюються в рамках просвітницьких видавничих проектів Центру соціогуманітарних досліджень ім. В. Липинського.

У книзі використано ілюстрації Марка Галенка.

Редактор: *Юлія Олійник*
Комп'ютерна верстка та макет: *Віктор Кузик*

Н 73 Новітні міфи та фальшивки про походження українців.
Збірник статей: Популярне видання. – К.: Темпора, 2008. – 136 с.: іл.
ISBN 978-966-8201-32-5

Книга є збірником статей і виступів науковців низки українських академічних та освітніх інституцій, підготовлених у рамках круглого столу «Міфологізація походження українців», який відбувся в лютому 2007 року в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Вміщені тут матеріали висвітлюють ставлення учених до різноманітних псевдонаукових та псевдопатріотичних теорій походження українського етносу і застерігають від політизації та ідеологізації науки, зокрема історії та археології.

Видання розраховане на журналістів, істориків, філологів, усіх, хто цікавиться давнім минулим України та його сприйняттям у сьогоденні сучасному українському суспільстві.

УДК 902 (477.41) (082)
ББК 63.4 (4Укр-4Киї) я43

© Центр ім. В. Липинського, 2008

ISBN 978-966-8201-32-5

© Темпора, 2008

- Чому питання про походження українців виходить за межі археології та історії? 7
- *Кирило Галушко.*
Битий шлях від археології до нацизму,
або які «теорії» ми обговорюємо 11
- *Григорій Півторак та Наталя Яковенко:*
Витримки з виступів на круглому столі
“Міфологізація походження українців” 29
- *Леонід Залізняк.*
Україногенеза в тумані міфології 33
- *Віталій Отрощенко.*
Міфологізація етногенезу українців 51
- *Сергій Сегеда.*
Міфологізація походження українців
(проблема Трипілья) 67
- *Наталя Бурдо.*
Трипільська культура і Україна 75
- *Михайло Відейко.*
Пригоди священної Аратти 87
- *Василь Лучик.*
До питання про автентичність
так званої “В(е)лесової книги” 109
- P.S.
Леонід Залізняк.
Походження українського народу.
Аналіз концепцій 117

■ Чому питання про походження українців виходить за межі археології та історії?

Протягом останніх років у нашому медіа-просторі неабияке поширення здобули псевдонаукові теорії походження українців, автори яких гріють руки на щирому патріотизмі наших громадян. Низький рівень знань суспільства про історію своєї країни, криза життєвих орієнтирів, світоглядний хаос, відсутність зрозумілих дороговказів у майбутнє, брак зрозумілої національної ідеї – усе це створює родючий ґрунт для зростання різноманітних спекуляцій аматорів, шахраїв та «істориків від політики». Давня історія України замість того, щоб бути предметом наукових досліджень, стає полігоном для поширення ідей, дуже далеких від науки, а часом і від здорового глузду.

У газетах та на телебаченні при обговоренні таких питань домінують не науковці, не фахівці, а «епохальні першовідкривачі», «пророки» та самозвані «академіки». Гонитва журналістів за сенсацією в свою чергу спричиняє спотворене уявлення суспільства про минуле. З іншого боку, самі ж академічні науковці (люди здебільшого неопублічні) або уникають «принизливих» суперечок з шахраями, або критикують їхню псевдонаукову ахінею лише у своїх фахових виданнях, які читає лише коло їхніх колег. Наслідком цього стала дискредитація українських науковців в очах їхніх колег з інших країн, падіння репутації української науки взагалі, а виклад історії України у шкільних підручниках став посміховиськом. Найгірше те, що частина псевдонаукових теорій плекає серед своїх прихильників нацистські, расистські та антисемітські настрої. **Ми переконані, що це становить пряму загрозу стабільності та безпеці України.**

Центром соціогуманітарних досліджень імені В'ячеслава Липинського за підтримки Національного університету «Києво-Могилянська академія», зокрема її магістерської програми «Археологія та давня історія України», 20 лютого 2007 року було проведено круглий стіл експертів «Міфологізація походження українців». В обговоренні проблеми взяли участь провідні науковці: археологи, історики, мовознавці, антропологи, етнологи, які дійсно гідні пред-

ставляти наукову спільноту в цій царині. Форум зібрав переважно людей, які фахово, протягом багатьох років вивчають етногенез (походження) українців та давню історію України в інститутах Національної Академії Наук України та провідних навчальних закладах Києва, є авторами численних наукових публікацій та мають авторитет серед колег в Україні та поза її межами.

Запрошені експерти:

Григорій Півторак, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАНУ, завідувач відділу загальнослав'ястичної проблематики і східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні.

Леонід Залізняка, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу кам'яної доби Інституту археології НАНУ.

Віталій Отрощенко, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу енеоліту-бронзи Інституту археології НАНУ.

Сергій Сегеда, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ.

Наталія Яковенко, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії НаУКМА.

Ми поставили нашим експертам наступні запитання:

1. Чому сьогодні вважаються актуальними питання походження українського народу?
2. Наскільки етногенез українців та давня історія України правдиво висвітлюється в мас-медіа? Наскільки сучасним є викладання історії України, зокрема щодо походження українського народу?
3. Чи є питання етногенезу українців та давньої історії України політизованими і чому? Чи є спроба зробити історію українського народу більш давньою проявом комплексу національної меншовартості?
4. Чи створює міфологізація етногенезу українців та давньої історії України загрозу суспільству та майбутньому держави? Які існують ризики через невірне ставлення до етнічної історії?

5. Чому саме трипільська культура стала відправною точкою для створення етноіфології?

Результати обговорення поставлених питань, доповнені деякими довідками та матеріалами, подаються у цьому числі «ЛІКБЕЗ-АБЕТКИ».

Центр соціогуманітарних досліджень

ім. В. Липинського

■ Битий шлях від археології до нацизму, або які «теорії» ми обговорюємо

“Сьогодні починається одна з тих епох, коли історія повинна бути переписана наново. Старі картини людського минулого поблякли, контури дійових осіб видаються невірними, їхні внутрішні рушійні сили витлумачені невірно, уся їхня сутність недооцінена. Нове відчуття життя, яке вважає себе, тим не менше, визнаним здавна, прагне до оформлення, світогляд зароджується і починає сперечатися зі старими формами, священними звичаями й відбитим змістом. І вже не історично, а принципово.”

Альфред Розенберг, “Міф ХХ століття”, 1929 рік
(Розенберг А., 1998, С. 24)

“Усе, що ми маємо тепер в сенсі людської культури, в сенсі результатів мистецтва, науки і техніки – усе є майже виключно продуктом творчості арійців. З цього, звісно, можна не без підстав зробити висновок, що у минулому саме арійцям належала ця висока роль, тобто арійці стали основоположниками людства. Арійці є прометеєм людства.”

Адольф Гітлер, “Моя боротьба”, 1928 рік
(Гітлер А., 1992, С. 242-243)

«Ґрунт України – то містичне місце Землі, де відбувається передача естафети знань від послідовно змінюючих одна одну рас планети: лемурійської, атлантичної, арійської».

М. Продум (І. Каганець), «Нація золотих комірців»
(Тернопіль, 1995, С. 142).

Аби було зрозумілим, про що саме піде мова у подальших текстах наших експертів, ми подамо спочатку інформацію про найпоширеніші псевдонаукові теорії, «розкрутка» яких сьогодні в Україні та в «адаптованих версіях» у Росії викликає у науковців занепокоєння. «Класиками» цього сумнівного жанру є *Юрій Шиллов* та *Юрій Канигін*, у другому ешелоні йде *Ігор Каганець*, а романтично-українське тло (свідоме чи несвідоме) для цих теорій становлять історично-фантастичні есеї *Сергія Плачинди*.

У своїй творчості згадані «дослідники» приділяють основну увагу давнім аріям (індоєвропейцям), арійським корінням українців, несамопитій давнині слов'ян взагалі та українців зокрема, пов'язують походження українців з трипільською культурою доби мідного віку (дивись розвідку *Наталії Бурдо* на с. 75) та прадавньою напівлегендарною державою «Аратта» (дивись дослідження *Михайла Відейка* на с. 87). Стверджується також, що саме Україна (а не Месопотамія, Єгипет, Близький Схід) є місцем виникнення світової цивілізації як такої. Щодо решти великих винаходів людства, то Україна тут є «батьківщиною слонів». Сама або разом з Росією та Білоруссю – поза коло «обраних слов'янських народів» цей геній явно не виходить...

Подібні ідеї можуть тішити ультра-патріотів або палких слов'янофілів, але найпевніше вони розраховані на людей з комплексом національної меншовартості, які прагнуть компенсувати це незручне відчуття, вигадуючи собі славетне минуле. Чомусь логічним продовженням усіх згаданих теорій є міркування про чисті раси, обрані народи. «Чистокровні арійці» з нацистської доктрини лише перейменовуються на «аріїв-українців», а природним і одвічним ворогом стають усе ті ж євреї. Проблеми стародавньої історії України, як не прикро, новітніми самозваними пророками і провидцями подаються в дусі ідеологів «третього рейху».

Зауважте: в засади, логіку, смисл давньої української історії авторами псевдотеорій закладаються ті ж аргументи, які слугували підставою для знищення українців як «неповноцінних слов'ян» у 1941–1945 роках.

Ще одне: загалом наші експерти як представники наукової спільноти дійсно марнують час, приділяючи зайву увагу навколо-історичним вигадкам. Але на плідному ґрунті «смутних часів»

України ці марення можуть дати згодом такі сходи, що ті вчені, які сьогодні промовчали, сидячи у своїх кабінетах, згодом пожалують, що не зійшли зі свого Олімпу.

[Про наукові дискусії щодо походження українців – читайте розвідку Леоніда Залізняка на с. 121]

Отже, по порядку:

П Трипілля – праслов'янська Аратта – доісторична колиска трьох братніх народів

Юрій Шилов, автор численних сенсаційних праць, зокрема: “Праісторія Русі-України VII тис. до н. е. – I тис. н. е.” (К., 1998), “Гандхарва – арийский спаситель; Ведическое наследие Поднепровья” (М., 1997), “Победа” (К., 2000), “Велесова книга» та актуальність прадавніх учень” (К., 2001), “Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. – II тис. н. е.” (К., 2002), “Праслов'янська Аратта” (К., 2003) “Истоки славянской цивилизации” (К., 2004), “Чого ми варті” (К., 2006).

Праці Ю. Шилова видаються у Києві та Москві, оскільки його ідеї користаються попитом як українських, так і російських ультра-правих та неонацистів. Популяризатором ідей Ю. Шилова в Україні стала адміністрація київського приватного вузу “Між-регіональна Академія Управління Персоналом” (МАУП), який відомий також своїми виданнями антисемітського спрямування.

Першість саме Ю. Шилова у рейтингу фальсифікаторів давньої історії України обумовлена тим, що лише він один з “класиків жанру” починав як професійний археолог. Правда, його професійне зростання виявилось доволі нетривалим. Згодом, після низки скандалів, він був змушений залишити Інститут археології НАН України через профнепридатність (див. статтю Віталія Отрощенко, с. 51). Звісно, сам «новітній пророк» пояснює це травлею його епохальних відкриттів з боку «офіційної науки».

Тож сробуємо з'ясувати, яке ж нове слово в науці сказав “народний академік” Юрій Шилов.

Насправді все просто. Він дійшов висновку, що стародавня Трипільська культура була найдавнішою в світі державою Аратта. Це була не лише матір усіх стародавніх цивілізацій (Шумери, Єгипту, Китаю тощо), а й одночасно колиска трьох братніх на-

родів – українців, росіян та білорусів. Бо саме після розпаду Аратти (звісно, не без єврейських підступів) трипільці розділилися на кілька частин, утворивши білорусів, українців та росіян. А от саме ці останні (!) подалися до Малої Азії, де й заснували Трою. Однак після того, як греки спалили це легендарне місто (щось начебто про таке йшлося в гомеровій “Ілліаді”?), її захисники – трипільці-росіяни – подалися до Італії. Тернистий шлях трипільців-росіян проліг через Італію (ось, виявляється, звідки етруски! Це ж “русскіє”!) до Скандинавії (там – варяги) і далі на Русь – коло замкнулося. І лише після татарського погрому Києва ця публіка помандрувала на Верхню Волгу будувати Російську імперію. Таким чином саме ця імперія і є, цитуємо за оригіналом, “прямою наслідницею древнейшого государства Аратты, и следовательно хранительницей этнокультурного корня индоевропейских народов и земной цивилизации вообще”.

Хочеться звернути увагу читача на “глибину буріння” в книжках Ю. Шилова: з кожним роком він шукає наше з вами коріння все глибше й глибше. Вже маємо 20 тисяч років (!). З великими надіями чекаємо на продовження заглиблення...

Більш пильно і фахово до праць Ю. Шилова придивилися наші експерти: **Леонід Залізняк** (с. 33), **Віталій Отрощенко** (с. 51), а проблему “Аратти” проаналізував **Михайло Відейко** (с. 87).

Знавець священних віх на арійському шляху

Провідний арієзнавець **Юрій Канигін** є автором низки також сенсаційних праць, найбільш значимими серед яких є “Шлях аріїв” (К., 1995, українською та російською, перевидання щороку) та “Віхи священної історії: Русь-Україна” (К., 1999, українською та російською, перевидання щороку), “Начало и конец времен: Новый взгляд на историю” (К., 2005), “Последние времена: Новая парадигма истории” (К., 2006).

Варто процитувати анотацію до “Віх”:

“Автор, осмисляючи окремі історичні факти і події, змальовує картину інтелектуального та духовного розвитку цивілізації з найдавніших часів. Показує, що колисько світу після Всесвітнього Потопу стали регіони Північного Причорномор’я, зокрема українські землі. Нетрадиційний підхід до розкрит-

тя теми, насиченість фактами, доступний виклад роблять цю книгу цікавою для широкого кола читачів. Стиль автора художньо та публіцистично досконалий, що забезпечує його книгам небувалу популярність”.

Усе – щира правда: в дивний спосіб осмислені окремі “факти”, які або вигадані, або відірвані від усіх інших фактів, відомих на-уці; підхід, дійсно, вельми нетрадиційний; виклад – дуже доступ-ний; популярність, ніде правди діти, – таки є. Звісно, що “нудні” фахівці не витримують конкуренції.

Автор одразу зазначає, *проти кого пише*. У передмові до “Віх”, Ю. Канигін перераховує свої здобутки, змішуючи праведне й грішне:

“... моя предыдущая работа «Путь ариев», вызвавшая «скандал в благородном семействе» официальных историков и философов, а также в среде масонствующих проповедников учения Николая и Елены Рерихов”.

Тут Ю. Канигін вельми спритно об’єднує в один гурт наукову спільноту та іншу, значно небезпечнішу для автора, команду міс-тиків та окультистів. Зауважимо одразу, що скандалу серед істо-риків, філософів та археологів ця книжка аж ніяк не спричинила, оскільки не належить до власне наукових – а як відомо, науковці ніколи не дискутують з фантастами.

Заявлена мотивація автора – суто патріотична: він рятує істо-рію українців та слов’ян від знецінення, критикуючи при цьому уявлення Гегеля, Маркса та академіка Дмитра Ліхачова про дав-ність та історичне значення слов’янства. Останній шанований автор критикований за те, що визначає початок руської культури 988 р. (хрещенням Русі). Запізно взявся. От Ю. Канигін суттєво її поглиблює і щасливо рятує нашу історію від “німецької окупа-ції”, постульованої “офіційною наукою”. Відчувається, правда, що основними опонентами автора є все ж таки не “офіційна наука”, а *адепти українського неоязичництва (РУНВіра)* та вже згадані “*рерихівці*”. Очевидно, на відміну від “дітей лейтенанта Шмідта” із твору Ільфа й Петрова, шанувальники праісторії ще не уклали конвенцію про розподіл “експлуатаційних зон”.

Натхненний вимогою громадськості застосовувати ще глїб-ший підхід до історії, Ю. Канигін дійсно інтенсивно заглиблю-ється у вир вигаданих подій, які блискуче аналізує і робить вра-жаючі висновки. Критикуючи “німців”, які зневажали слов’ян

як “неісторичний народ”, він надалі залюбки використовує не лише аргументацію німецьких арійських теорій, а й їхній зміст. Єдина відмінність – ті, кого Г’юстон Чемберлен¹ та Альфред Розенберг² уявляли собі арійцями-германцями, в уяві Ю. Канигіна тепер стають аріями-українцями.

Очевидно, не бажаючи віддавати славне українське минуле язичникам-рунвірівцям, Ю. Канигін забирає собі в “експлуатаційну зону” християнство. Він стверджує, що Г. Чемберлен так і не дав правдивої відповіді на питання, ким насправді був за національністю Ісус Христос, і все це лише через те, що “пошуки *“генетичного коріння Христа вели ... на Прикарпаття та Придніпров’я”*. З такою патріотичною мотивацією Ю. Канигін будує версію про галілеян, які не були юдеями, а отже й євреями. Насправді вони – галати, а ще раніше – галли (кельти-індоевропейці), але які могли прийти, звісно ж, лише з України, бо де у нас Галичина? – правильно, в Україні! Такий довгий шлях привів автора до епохального висновку:

“Із заглибленням у тему все більше впевнююся у тому, що по-справжньому зрозуміти Русь-Україну в контексті світової цивілізації можна лише на базі нової нової історичної парадигми – парадигми священної (сакральної) історії людства – історії, що починається не з пітекантропа та неандертальця, а з створення людини в особі Адама і Єви”.

Суттєвими моментами теорії Ю. Канигіна (і, відповідно, “віхами священної історії”) є такі: “*ми вийшли з Атлантиди*”, “*Друга Атлантида. Прихисток “нордичних аріїв”*”, “*боротьба людей і мавп*”, “*арійський період розвитку післяпотопного світу*”, “*Праукраїна: етнічний казан Індоевропи*”. Ці цікаві процеси і події відносять Ю. Канигіна та його довірливих читачів на хвилях всесвітнього потоку не куди-небудь, а куди треба: на українські терени. “*Земля Праукраїни – Ноев ковчег*”, ось вам усім! Тут утворилася перша світова держава *Аратта* (знову звертаємо читача до до-

¹ Чемберлен, Г’юстон Стюарт (1855-1927) – теоретик вищості германської раси, один з натхненників нацизму. Автор книги «Засади XIX століття» (1899), у якій виклав бачення історії, в якій одвічно конкурують творці та носії цивілізації – арійці та підступні руйніки і виродженці – євреї.

² Розенберг Альфред (1893-1946) – провідний ідеолог нацизма, рейхсміністр східних територій. Автор сенсаційної книги з викладом арійського бачення історії «Міф XX століття» (1929). Страчений за вироком Нюрнберзького трибуналу.

слідження Михайла Відейка – с. 87). Прикарпаття стає батьківщиною галілеян, які мандрують собі до Палестини, там тривалий час опираються фанатичним юдеям і нарешті – очікуваний нами логічний висновок автора: “Христос не був євреєм”. Звісно, не можна пройти повз “єврейське питання” та юдеїв як месіанського народу, який конкурує з аріями. Всесвітня змова не забарилася. Юдеї підступно проникають в усі суспільства і держави: *“Навіть Джоу Енлай, друга людина в Китаї після Мао Цзедуна, був юдеєм”* (дякуємо, що хоч не євреєм!).

Не можна не згадати аж ніяк не предтечу (були й до нього), а лише “представника попередньої генерації” adeptів цього вчення: Альфреда Розенберга. Правда його Галілея чомусь відносилася до аріїв, які розмовляли німецькою мовою, і Христос, відповідно, не “арій”, а те, що зветься “істинним арійцем”.

“Аморити [арійці, які після Потопу йшли з потонулої Атлантиди] заснували Єрусалим, вони створили нордичний прошарок у пізнішій Галілеї, тобто у “Гайденгау”, звідки колись вийшов Христос”. Далі вони рухалися на невідомих раніше “північних типах кораблів” “з сокирою та трілисником як символом” (Розенберг, 1998, С. 24).

Психічно нормальним українцям раджу бути пильними: цей давній трілисник (як і будь-яке давнє зображення, що хоч якось складається з трьох частин) вітчизняні “пророки минулого” часом тлумачать як український “тризуб”. От би Розенберг здивувався...

Усі народи на нашій планеті – неповторні, як і кожна країна та земля, на якій здавна живуть люди. З цим ніхто не може і не буде сперечатися – для всіх нас важливі патріотичні емоції, пам’ять поколінь, перекази і фольклор. Але це – наша глибоко особиста справа, бо кожен народ має свою Батьківщину, свій ґрунт, від якого він, як міфічний Антей, черпає свою силу. І неможливо визначити, чия земля краща, встановити “курси обміну” батьківщин.

Але Юрій Канигін все ж таки прагне переконати українця, що його земля таки найунікальніша й таки найкраща. Робить він це, спираючись на *“геофізичну неординарність нашого регіону та навіть його унікальність”*. Нас всіх має втішити, що *“індійські йоги здавна виявили особливо чисті поля високих енергій у районі Києва, і це підтверджують екстрасенси, що спеціалізуються на тонких енергіях”*. Вам вже стало легше? Я ось живу в Києві,

але реалії київського життя зазвичай залежать не від “високих енергій”, які відчувають індійські йоги, а від дуже “низьких” і банальних енергій, якими відає міська адміністрація або ЖЕКІ і вплив яких може відчутти не екстрасенс, а пересічний громадянин. І на ці банальні речі жодним чином не вплине будь-яка шизофренічна “нова парадигма” історії України.

Навряд чи ми почуємо з приводу “геофізичної неординарності” чітку позицію фізиків чи істориків: для науки головне слово “знаю”, а для того, хто стоїть на “шляху аріїв” – головне слово: “вірю”. А може, “вірю, тому що абсурдно”. А для творця цієї нової віри: “вигадую, бо купуються і купують”.

Те, що дійсно знає світова історія та археологія, з опусами Ю. Канигіна просто не перетинається, бо немає ні місця, ні предмету для зустрічі та дискусії.

Зауважимо, що справжні священні давні тексти є для учених поважним джерелом для пізнання минулого, цим займаються вже генерації науковців і поважні наукові школи. А от новітні “священні тексти” Ю. Канигіна – це радше джерело для дослідників шахрайств на релігійно-окультні теми.

Але заради необізнаного читача не можемо не зупинитися на окремих епохальних відкриттях на «шляху аріїв».

Аналізуючи проблему розбіжностей між расами, наш тямущий автор попереджає читача, аби той не злякався (тут і далі цитуємо мовою оригіналу): *«Мы полностью отвергаем биологический расизм»,* але переконані, що *“в будущем расовые проблемы станут весьма актуальными и острыми... поэтому важно не выбрасывать «за борт науки» расовые проблемы, как это мы делали до последнего времени, а приступить к их серьезному изучению и цивилизованному разрешению»* (Каныгин, 2005, С. 68). Цікаво, як автор собі уявляє майбутнє розв’язання “расових проблем”? Прямої відповіді я не знайшов, але пошуки спорідненої за “духом” літератури принаймні дозволяють визначити тих однодумців Ю. Канигіна, які вже пропонували свої рецепти.

Ю. Канигін – прихильник теорії існування “допотопних цивілізацій”, провідними з яких були Атлантиди (одна з яких – допотопна, інша – в доколумбовій Америці). Вони існували вже 20 000 років тому, а жили тоді люди на зріст близько 3 м. Нагадую, що

як самої Атлантиди, так і решток цих велетів досі ніхто не знайшов, але автор звідкись володіє докладною інформацією про допотопне життя, яке він і розписує з великими подробицями на десятках сторінок. Його джерела – окультні аріософські (від “арійської мудрості”) доктрини та відомості тибетського Гуру, який час від часу десь і якимось ділився з автором сокровенним знанням. Оскільки Ю. Канигін людина тямуща, то він одразу ж відкидає першу асоціацію та підозри, що виникають в освіченої людини з приводу “арійських теорій”:

“Гипотезу про две Атлантиды активно использовали оккультисты – члены гиммлеровского «научного» общества «Аненэрбе» (Наследие предков). Я пользуюсь лишь внешней стороной их концепции: анализирую вопрос по существу, обнаруживаешь, что у немцев и хронология, относящаяся к допотопному миру, растянута на миллионлетия, и одна из Атлантид, описанная Платоном, спутана с землей Альтланд (Старая земля). Последняя, как известно (кому? – К. Г.), находилась в северной части Атлантики и воспета в легендах «арийско-нордического цикла». Но, как бы то ни было, гипотеза о первой и второй Атлантидах действительно дает возможность многие исторические феномены расставить на свои места” (Каныгин, 2005, С. 76).

Дивіться-но – це ж майже критика “позанаукових” окультних концепцій нацистів, але зазначимо, що помилилися німці лише у певних другорядних аспектах. Решта ж гідна до вжитку і продовження. Часом автор трошки критикує нацистів, які зіпсували непогану ідею своїми звірствами. Просто вони були не справжні арії, а так собі – самозванці. Але Ю. Канигін готовий визнати існування арійської Атлантиди із зауваженням, що там були жорстокі звичаї. Останні у тексті смакуються: “Закуски из маринованных человеческих зародышей”, “девочки и мальчики ... для сексуальных утех и сырье ... для приготовления деликатесов”. (Каныгин, 2005, С. 86). Розгляд у тексті цих тем нам може й без подальших «аналізів» багато що сказати про цікаві для автора речі.

Але, можливо, у цьому збоченому сенсі нацисти й справді є нащадками цих “поганих” атлантів? Проте, мають десь бути й альтернативні, “хороші арійці”. Вгадайте, де саме? Вітаю, правильно – ненька-Україна! Тут ембріонів таки не маринували.

“Около 26 тысяч лет назад начался постепенный много-тысячелетний процесс угасания Атлантиды как цивилизации. Духовный центр стал перемещаться в понтийско-эгейский регион. Именно здесь, на землях Праукраины, медленно, но неуклонно закладывалась, формировалась основа нового духовного стержня человечества. Здесь, кстати, был обнаружен древнейший алфавит мира”. (Каныгин, 2005, С. 91).

Аякже... Де, як не тут?! Дивно, що та перша дуже розвинена Атлантида проіснувала тисячі років, але так і не вигадала письмо.

Згодом був ще один потоп, який затопив суходіл на місці Чорного моря, а мешканці цього краю (“наші предки”) відійшли на терени сучасної України.

“Так возникла Аратта, вставшая как птица Феникс, из пепла, впоследствии переросшая в знаменитое Триполье. В середине 6 тысячелетия [до н. э.] сюда пришли новые племена ариев из Северо-Западной Европы. Это были отряды Тубала, ведомые легендарным Аватаром Рамои. Заложив основы нового общества на берегах Борисфена, Рама и его сподвижники ушли на Восток – творить новый мир. Это произошло в 5508 г. до н. э. – году, вошедшем в историю как дата начала подлунного мира.

Подчеркнем главное: наша Аратта – страна, в которой, согласно античному мифу, с неба упал золотой плуг”. (Каныгин, 2005, С. 100).

Коли це читаєш, то, здається, здогадуєшся, на чію саме годову той плуг упав. До речі (якщо читач ще не знає), вогнище Рами знаходилося якраз в Києві, на місці сучасного Майдану Незалежності (там, де раніше стояв Ленін, а тепер – колона), а “священний майданчик” – трохи вище консерваторії. А на місці арки Дружби народів (яку, правда, в народі називають інакше) – ще один “майданчик”. “*Гуру показал мне эти места*” (С. 105). “*Рама как зачарованный смотрел на киевские дали. Широкая речная лазурь и золото берегов, островов, холмов и долин. Синь и желтизна, синь и желтизна...*” (С. 106). Здогадалися? Так це ж наш рідний прапор!.. Приємно, що він у нас такий давній виявився. Хоча запровадили його як національну ознаку лише у 1848 р. у Галичині на основі кольорів її середньовічного гербу (золотий лев на лазурному полі), але ж, звісно, це був просто спогад про діяльність Аватара Рами.

Спіраючись на “легенди і перекази арійського циклу”, Ю. Канигін виводить Раму і компанію (“світловолосих, блакитнооких, кремезних, довгоногих” красенів) з північного заходу Європи – землі Туле (Фуле). “Впоследствии, когда у них появится великий аватар и великая осознанная цель, их назовут учителями человечества ... и даже (кое-где) богами” (Каныгин, 2005, С. 102). Свою батьківщину Рама з товаришами залишив у середині 6 тисячоліття до н. е. через затоплення океаном її земель.

А ось що з цього приводу зазначає нацистський окультизм:
 “Туле мислилося як магічний осередок цивілізації, що зникла. Еккарт та його друзі були впевнені, що не всі таємниці Туле загинули. Існувала проміжна ланка між людиною та розумними трансцендентними істотами, до якої мали доступ посвячені (тобто члени Товариства Туле), вона становила собою джерело сил, які могли дозволити Німеччині оволодіти світом... Провідники Туле повинні були бути людьми, що знають усе, які черпають з основного джерела енергії і які ведуться Великими Древнього Світу. Такими були міфи, на які спиралась доктрина Еккарта та Розенберга і за допомогою яких ці пророки розігрівали медіумічний розум Гітлера”. (Гудрик-Кларк, 1993, С. 237).

Один із популярних в ультранационалістичних та антисемітських колах Німеччини аріософських авторів Йорг Ланц фон Лібенфельс у 1929–1930 роках в “Історії аріософії” викладав речі, майже тотожні ідеям Ю. Канигіна. Порівняйте:

“...найбільш давніми предками сучасної «аріо-героїчної» раси були атланти, які жили на континенті, розташованому у північній частині Атлантики. Вони були наділені ... надлюдськими здатностями. Катастрофічні повені затопили їхній континент близько 8000 р. до н. е., і атланти рушили на схід у двох напрямках. Північні атланти перебралися на Британські острови, у Скандинавію та Північну Європу, південні – через Західну Африку потрапили до Єгипту та Вавилонії, де заснували давні цивілізації Близького Сходу”. (Гудрик-Кларк, 1993, С. 227).

Як бачимо, Ю. Канигін лише дещо пізніше затоплює північну Атлантиду та спрямовує маршрут аріїв одразу в Україну, а вже звідси вони розійшлися вчити примітивне людство засадам цивілізації.

Як доводить британський автор Н. Гудрік-Кларк у своїй ґрунтовній праці “Окультні коріння нацизму. Таємні арійські культури та їх вплив на нацистську ідеологію”, масштаби впливу окульта

тистів на Гітлера часто є перебільшеними любителями сенсацій. Але ці ідеї, без сумніву, відобразилися в душі нацистської ідеології та прагненні “розв’язати расове питання”. Ю. Канигін, згадаємо, відносить це “розв’язання” до майбутнього, але ми пам’ятаємо, як це робили його однодумці-знавці “арійської мудрості” у минулому. Н. Гудрік-Кларк цілком слушно зазначає, що розуміння передумов формування поглядів, подібних до гітлеризму, залишається вирішальним чинником збереження світової безпеки (Гудрік-Кларк, 1993, С. 226–227).

Згаданий раніше Ю. Шилов теоретизує у тому ж руслі, але на відміну від Ю. Канигіна є археологом, тож своїми міркуванням про Трипілля-Аратту дуже нагадує провідного гітлерівського антрополога та археолога Георга Геберера, який з приводу одного доісторичного поселення у Тюрингії виголошував у 1943 році:

“Це каміння пов’язане з одним з найзначніших феноменів історії – народженням індогерманізма! Німецький простір; те, що Німеччина була частиною цієї раси, покликаної до найвищих культурних звершень, не може нас, спадкоємців, залишити байдужими. Ми володіємо спадщиною, яка належить нам по праву: вона не прийшла до нас із зовні... Тут вона виникла і розвивалася протягом тисячоліть. Це зобов’язує нас...” (цит. за: Л. Поляков, 1996, С. 287).

Правда, Ю. Шилов та Ю. Канигін замість германців-арійців знаходять, куди б не дивилися, слов’ян-аріїв чи українців-аріїв, або ж трипільців-араттів, які є і першим, і другим, а замість Німеччини – Праукраїну чи колыску слов’янства.

Залишивши поки осторонь нацистів, наведемо одну ілюстрацію щодо внутрішньої логіки викладу Ю. Канигіна. На сторінці 91 він справедливо зазначає, що *“большая часть земель нынешней Украины (до Полтавы) была покрыта льдом (льдовиком. – К. Г.)”*. Танути цей льдовик почав 13,5 тисяч років тому (С. 109). Але на тій же 109 сторінці раніше йшлося про те, що *“много тысячелетий назад была обширная процветающая страна Арктида, раскинувшаяся за Каменным поясом, простиравшимся от Северного Урала до нынешних Скандинавии, Гренландии и Исландии. [...] 15 тыс. лет назад, перед Потопом, «люди ледниковой кромки» подразделялись на 3 народа”*. Тобто на території теперішньої України ще лежав льдовик, а от на далекій півночі у цей час уже “процвітала” якась “Арктида”. Цікаво, в який спосіб?..

Те саме відбувається і з рештою “віх священної історії”.

Тямущий пан Канігін слушно зазначає: *“Мифологизация истории, пренебрежительно скажет современный жрец Клио, сны человечества выдаются за реальность. Но ведь сны – это нормально! Того, кто не видит снов, психиатры считают больным”*. (Каньгин, 2005, С. 113). Але ж не можна бачити сні в дійсності весь час, не прокидаючись. До цього у психіатрів вже дещо інше ставлення. *“Сни” Ю. Канігіна – це саме той “сон розуму, що породжує чудовиськ”*. А для нас – людей пересічних – пояснення ще простіше: це комерційно дуже вигідна за смутних часів розкрутка неонацизму. Логічним наслідком цих “історичних дослідів” є висновки про *“сионистские элитные круги, уходящие корнями в тайные «жидомасонские» организации”* (С. 234).

3 Прокрустове ложе арійського стандарту

Ігор Каганець, згідно з відомостями, вказаними у його книзі 2006 р., – завідувач Лабораторії психоінформатики Центру з інформаційних проблем територій НАН України, головний редактор “журналу нової еліти” “Перехід-IV”, автор книг “Нація золотих комірців” (1994) та “Психологічні аспекти в менеджменті: типологія Юнга, соціоніка, психоінформатика” (1997). Нас цікавить його основна праця *“Арійський стандарт: Українська ідея епохи великого переходу”* (К., 2003, перевидання: К., 2006).

Згідно анотації, у роботі ставляться наступні ключові питання, дещо вже нам знайомі з попереднього розділу:

“Ким був Ісус Христос – арійцем чи євреєм? Як у Святи Євангелія потрапили ворожі вставки? Що таке юдеохристиянська єресь? Коли виникли людські раси? Хто такі слов’яни? До якої держави ми йдемо – диктатури, демократії чи гетьманату? На основі синтезу новітніх досягнень археології, археогенетики, кліматології, історії, антропології, психоінформатики та лінгвістики у цій книжці наводиться цілісне бачення основних закономірностей розвитку людського роду від 40-го тис. до н. е. до наших днів епохи Великого переходу. Розкривається сутність арійства як еволюційного локомотива, а також планетарна функція та перспективи українського геосоціального організму.”

Щоб не занурюватися надто глибоко у ще одну расистсько-арійську маячню, бо терпець не безконечний, я зупинюся переважно на передмові, яка написана живим класиком жанру Ю. Канигіним. Ми можемо йому довіряти, бо вже дещо розібралися в його творчості. Як же ж провідний арізнавець оцінив працю свого молодшого колеги? *“Свіжість думки, оригінальність постановок і рішень, оснований на аналізі нових, інтегрованих патентованими істориками матеріалів у галузі найгостріших проблем сучасності, якими живуть широкі кола читачів, – ось особливість цієї книги Ігоря Каганця”* (правопис оригіналу. – К. Г.). Автор *“робить [...] інтелектуальне відкриття: на основі ретельного дослідження біблійних текстів переконливо доводить арійське походження не лише галілеян Ісуса Христа і Діви Марії (про що вже писалося у згаданих книгах [Ю. Канигіна. – К.Г.]), а й самого царя Давида!”* (Каганець, 2006, С. 7–8). Як бачимо, навіть Ю. Канигіну не все вдалося у цій царині. Є над чим працювати послідовникам.

До переваг дослідження відноситься й те, що *“автор, мабуть, першим в Україні відкинув лицемірну «боязнь» расових досліджень і повернув історію «на круги своя» [...] Усе це об'єднано ідеєю арійського впливу на хід світової історії, періоджерелом якого виступили етноси Північного Надчорномор'я»*. Ю. Канигін дуже слушно припускає, що *“автору будуть закидати расизм – такі закиди вже пролунали на адресу журналу «Перехід-IV» та інтернет-сайту www.perehid.org.ua, редагованих І. Каганцем.”* Але автор передмови вважає такі закиди *“інерцією зашореного мислення і лицемірної моралі”*. Аби така позиція не виглядала голослівною, Ю. Канигін зазначає, що люди, як і раси, не є рівними у функціональному відношенні. *“Тут нічого не вдієш, і цього не треба боятися. Що з того, – демонструє свою скромність “класик”, – що мій посередній розум не рівня розуму Ньютона, Достоевського, Гоголя чи Тараса Шевченка [...], важливо, щоб не заважали мені самореалізовуватися і поважали мене як особистість”* (Каганець, 2006, С. 9). Не вступаючи в суперечку щодо самооцінки розумових здібностей Ю. Канигіна (він тут, звичайно ж, кокетує), не можна не засумувати з приводу морально-етичних аспектів його *“самореалізації”*, так само, як і *“самореалізації”* І. Каганця. А це вже прямо впливає на повагу до них як до *“особистостей”*. Ми такі *“особистості”* вже спостерігали у всій їхній красі у геноцидні роки ХХ століття. Тому прагнення І. Каганця *“повернути історію «на круги своя»”* викликає відверті побоювання.

Звісно, що як “об’єктивний дослідник”, Ю. Канигін не може погодитися з усім, написаним І. Каганцем: “Книга, точніше, окремі її місця, дуже дискусійна”. Вона навіть відзначається “українським «центропуїзмом»” (від кого це ми чуємо!), у чому самого Ю. Канигіна, звісно, аж ніяк не можна звинуватити. Виглядає, нібито старший і більш досвідчений колега журить молодшого, який, хоч і однодумець, але дещо страждає на щирий юнацький максималізм – хоча І. Каганець, як можна прочитати на обкладинці, 1961 року народження, тобто “журити” вже, мабуть, запізно. Загалом же складається враження, що “зозуля хвалить півня, бо хвалить той зозулю”.

Це властиво не лише ситуації “Канигін про Каганця”. Автори псевдотеорій формують цілий самодостатній простір вигаданих світів, у якому є більше, або менше радикальні “теорії”, більші україно- або слов’яно-“пуїсти”. Цікаво, що не виникає суттєвих дискусій між україно- та росіє-“пуїстами”. Якщо російські автори пишуть, що Трипілля-Аратта – це круто, але їхня така ж міфічна Гіперборея – крутіша, більш слов’янська та більш арійська, то українські одразу визнають існування Гіпербореї, але зазначають перевагу Трипілля-Аратти. Вони не можуть принципово посваритися, бо які аргументи можуть застосовуватися у суперечках різних “снів розуму” та різних фантазій? Їм простіше гуртом визнавати сукупну реальність своїх фантастичних світів, декларуючи спільний фронт проти т. зв. “офіційної науки”. Так формується міжнародне “псевдонаукове біле братство”, як влучно назвав цю когорту “дослідників” **Сергій Сегада** (с. 67).

Втім, повернемося до нашого цікавого тексту:

“І, нарешті, про «Арійський стандарт» (така назва книги). Автор виводить ряд еталонних рис характеру, якими повинні володіти люди (народи), що бажать стати лідерами людства. Такими кращими рисами, принаймні, у потенції, володіють українці, які і формують (будуть формувати) «стандарт» поведінки у грядущому складному світі. Все це у них (українців) – від арійців, від давніх предків.” (Каганець, 2006, С. 11)

Звертаю увагу читача, що нарешті Ю. Канигін вжив не повсякчас застосовуваний ним термін “арії”, а дещо відвертіший у сенсі небезпечних асоціацій – “арійці”. Але, звісно, взяти на віру одразу усе, написане у книзі І. Каганцем Ю. Канигін начебто не може. Щоправда, це не заважає йому завершити свою передмову наступними доброзичливими міркуваннями:

“... тут потрібні не лише серйозні застереження і додаткова аргументація, а й нові фундаментальні дослідження в рамках авторської парадигми. Залишається лише побажати авторові подальшого просування у сфері етнології та історії в річищі своїх конструктивних концепцій. Думаю, що книга стане резонансним явищем у нашому житті.” (Каганець, 2006, С. 11, виділення моє. – К.Г.)

Ох, не подобається чомусь ця “авторська парадигма” та “річище його конструктивних концепцій”... А тим більше, його висновки з аналізу спадщини “великих рас”, “основ расології”, “арійської ідеї”, “єврейського міфу”, “арійців та євреїв”, “галілеян та юдеїв”, “істинних арійців” (це розділи книги). Звичайно, І. Каганець нас “заспокоїть” і скаже, що “ідеологи Третього Рейху міфодизайн ставлять вище археології, антропології і взагалі науки” (Каганець, 2006, С. 229). Адже зрозуміло, що найчистіші арійці були не в Німеччині, а в Україні. Зазначимо, що автор палко критикує помилки німців, а особливо вражає сентенція, що “комплекс неповноцінності, як відомо, має тенденцію переходити у свою протилежність – манію величі” (Каганець, 2006, С. 231, виділення моє. – К.Г.). Найкумедніше у “критиці” нацистів з боку Ю. Канигіна та І. Каганця те, що у ній наведений повний перелік тих комплексів та псевдонаукових марень, які можна закинути їм самим. Вони дивляться на ідеологію третього Рейху як у дзеркало.

І що ж далі пише І. Каганець про діяльність нацистського режиму? Читаємо і замислюємося:

“Це був час соціальних експериментів, «чернеткових зразків» і «діючих прототипів», коли нові ідеї реалізовувалися в максимальній відвертій і екстремальній формі, коли відбувалося зондування меж добра і зла, можливого і неможливого. Цей досвід не можна ігнорувати. Він вимагає критичного осмислення, інакше знову будемо «винаходити велосипеди» і повторювати старі помилки” (Каганець, 2006, С. 231)

Висновки з цього “критичного осмислення” можна побачити в останніх тезах книги, які ми подаємо з авторським виділенням:

Український геосоціальний організм сьогодні народжує нову арійську державу.

Головний принцип її утворення – арійський стандарт. Ідеал його реалізації – Ісус Христос, істинний арієць. Як говорили древні, “розумному – достатньо”.

Тут варто завершити огляд досягнень наших трьох славних "класиків", бо починаю побоюватися за своє душевне здоров'я. Адже психіатри, як відомо, надто довго спілкуючись душевнохворими, часто й самі стають дивакуватими. А українському читачеві книжок про "популярні теорії" раджу також поберегтися. Душевні хвороби часом бувають заразні.

Література:

Гитлер А. Моя боротьба. М., 1993.

Гудрик-Кларк Н. Окультизм: корни нацизму. Тайные арийские культы и их влияние на нацистскую идеологию. СПб., 1993.

Каганец І. Арійський стандарт. К., 2006.

Каныгин Ю. Вехи священной истории: Русь-Украина. К., 2005.

Каныгин Ю. Шлях аріїв. К. 1997.

Розенберг А. Миф XX века. Опыт духовно-интеллектуальной борьбы фигур нашего времени. Таллинн, 1998.

Поляков Л. Арийский миф. Исследование истоков расизма. СПб., 1996.

Шилов Ю. Джерела витоків української етнокультури XIX тис.до н.е.-II тис. н.е. К., 2002.

Шилов Ю. Праслов'янська Аратта. К., 2003.

Энциклопедия «Третьего рейха». М., 1996.

Витримки з виступів на круглому столі “Міфологізація походження українців”

Григорій Півторак,

доктор філологічних наук,
професор, член-кореспондент НАНУ,
завідувач відділу загальнослав'янської
проблематики і східнослов'янських мов
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні

...Мас-медіа патріотичного спрямування значно поміркованіші у своїх публікаціях [аніж проросійськи налаштовані медіа], але досить часто їхніми авторами виступають дилетанти, які, керуючись добрими намірами, будують свої версії етногенезу українців не на документах і фактах, а на припущеннях і фантазіях.

...Зокрема, прихильники відтворення колишнього СРСР хоч би у формі тісного союзу слов'янських держав – Росії, України та Білорусі – намагаються довести, що росіяни, українці та білоруси становлять по суті єдиний «русский народ», і створення на уламках радянської імперії трьох суверенних держав вважають тимчасовим і прикрим непорозумінням, фатальною помилкою політичних лідерів, яку варто якнайшвидше виправити. На противагу їм, українські політичні діячі патріотичного табору прагнуть на історичних фактах довести давність українців як самостійного етносу, а, отже, й закономірність та логічність утворення самостійної української держави. При цьому спостерігаються і спроби зробити історію українського народу більш древньою, ніж вона є насправді. Але навряд чи це є проявом комплексу національної меншовартості. Радше це прояв національної гідності, але в деяких випадках – і національного чванства, властивого не тільки деяким українцям. Досить згадати, що в часи диктатури Ніколає Чаушеску в Румунії на офіційному рівні пропагувалася доктрина, згідно з якою румуни – найдавніший народ на земній кулі, а від румунської мови походять усі інші індоевропейські мови, зокрема, й латинська.

По суті це дві полярно протилежні міфологізації [проімперська та проукраїнська]; і ставлення української наукової спільноти до них хоч у цілому й негативне, проте оцінюються по-різному:

різко негативно великодержавно-шовіністичні потуги і негативно та негативно-поблажливо – спроби кардинально поглибити давню історію українців, вбачаючи в цьому й деякий позитив, котрий полягає в пробудженні в українців патріотичних почуттів та інтересу до давньої історії свого народу. *Проте слід визнати, що в такій псевдопатріотичній міфологізації історії України негативно все ж таки більше, аніж позитиву.*

Наталя Яковенко,

*доктор історичних наук, професор,
зав. кафедри історії НАУКМА*

1 Мені дуже важко погодитися з професором Півтораком, що зацікавлення давньою історією України “стало можливим через об’єктивне вивчення історії”. Причиною тут є явища зовсім іншого характеру – це перемонтування історичної пам’яті, яке завжди відбувається в суспільстві під час великих соціальних змін та інших зрушень. “Історична пам’ять” – я завжди беру це поняття в лапки – є синонімом міфу, бо історичної пам’яті як такої не існує. “Історична пам’ять” – це міф, сфабрикований підручниками та популярною історією. У ситуації, в якій опинилася Україна під час Перебудови і за початків незалежності, постала потреба перемонтувати стару “історичну пам’ять”, виготовлену в кабінетах партійних керівників. Як вона була перемонтована, яких клінічних форм вона набрала (я не боюся вжити це слово) – краще скажуть колеги-археологи. ... Я би повторила слідом за незабутнім Свиридом Петровичем Голохвастовим: “Все от необразованности”. Тому що абсурдні ідеї, висловлені аматорами на кшталт Плачинди, або археологами, які займалися одними проблемами, а потім занурилися в речі, їм незнайомі, на зразок Шилова, були зустрінуті з таким ентузіазмом інтелігентною спільнотою України – письменниками, журналістами, учителями. А це показує, яким був рівень освіти цього середнього прошарку інтелігенції в Україні. Рівень, гідний Плачинди. ... Тому що інакше цю ситуацію пояснити важко.

2 Який стан освіченості шкільних учителів, і який стан письменницького середовища, і який стан т. зв. “зацікавлених” рідною історією – такий і стан освіченості журналістів. Журналісти

цілком дорівнюють рівнем освіченості тим, хто їх навчав. У масмедіа саме тому й переважають ці дивні уявлення... Те, що їм було запропоновано, настільки вражало екзотичністю, та ще й (ви пригадайте) особливо в умовах романтично-патріотичного піднесення кінця 80-х - на початку 90-х років. ... Такий був час, така хвиля була розкручена і піднята журналістами. І головна провина того, що цей вірус набув такого величезного масштабу, лежить на глибокій, дрімучій неосвіченості наших журналістів. Годі сказати, що через Міністерство освіти у нормативні програми шкільного підручника пройшла "Велесова книга". І це такого масштабу скандал, який показує - хто сидить у Міністерстві освіти... Це показує, яким є рівень освіченості членів науково-методичної ради шкільного підручника. Ми зараз живемо у демократичному просторі - можна видати будь-яку книжку, але на таких книжках не мусить стояти гриф Міністерства освіти. Такі речі не повинні запроваджуватися у шкільний підручник.

3 Коли у т. зв. "історичну пам'ять" закладається заряд ксенофобії - це ніколи нічим хорошим не кінчається. Кого цікавлять приклади, - зверніться, - Європа ними повна, і як правило ілюстраціями такого типу пам'яті є Перша і Друга світові війни. Історична пам'ять та історичний міф - історичний підручник може в собі містити що завгодно, крім елементів ксенофобії та закликів до неї.

4 Тут я скажу дуже прагматично, бо Трипілля - це, по-перше, добре досліджена ділянка, по-друге, це - добрий бізнес-об'єкт, яким вона й залишається, і через це розкручується.

5 Я не погоджуюсь з тим, що подібні речі можуть служити хоч у якійсь мірі для патріотичного виховання молоді...

У моєму "герметичному колі" колег до усього цього снобістське, в'їдливо снобістське ставлення. Що тут коментувати, про що тут дискутувати, бо усе абсолютно очевидно. Але це для нас, - а для журналістів, масового споживача, до того ж з не дуже гарною гуманітарною освітою, ці речі такими очевидними не є. Чи можна переконати прибічників, adeptів, пропагаторів цих ідей, переконати шляхом газетних статей та проповідей з екрану телевізора? Думаю, що ні. "Історичний міф" або т. зв. "історична пам'ять"

не піддається деконструкції шляхом учених розмов... Канони історичного міфу задаються красним письменством та задаються школою. Це не значить, що не треба писати чи говорити... Але найголовніше – треба подумати про міністерство освіти, щоб воно викорінило це зі шкільного підручника, який і закладає основи “історичної пам’яті”.

Леонід Залізник,

доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу кам'яної доби
Інституту археології НАНУ,
професор НАУКМА

■ Україногенеза в тумані міфології

На шістнадцятому році незалежності змушений констатувати, що витoki українського народу все ще губляться в тумані численних міфів, наукових та псевдонаукових, часто політизованих концепцій. Попри свою важливість для формування модерної української нації проблема україногенези тривалий час лишається такою ж невизначеною, як і цивілізаційна орієнтація самої України. Це ще раз засвідчив круглий стіл на тему "Міфологізація етногенезу українців", проведений в НаУКМА 20 лютого 2007 р. Центром соціо-гуманітарних досліджень імені В. Липинського та магістерською програмою "Археологія та давня історія України".

У доленосний для будь-якого народу час питання його історичного коріння набуває надзвичайної актуальності. Адже народ, який не знає своєї історії, не відрізняє її від історії сусідів і забуває своє минуле, не має майбутнього, він неминуче приречений зійти з арени історії. Відома з античних часів сентенція твердить, що для підкорення народу мало захопити його територію, треба написати йому історію. Адже історична свідомість усякого етносу є потужним консолідуючим фактором.

Сучасні нації цементує національна свідомість, стрижнем якої є національна історія. А біографія будь якого народу починається з його народження. Отже, не давши чіткої і правдивої відповіді на питання, де, коли і як народилися українці, ми не матимемо завершеної національної історії. А без цього неможливе формування повноцінної національної свідомості, а значить і модерної української нації.

У драматичні часи чергової спроби відродження української держави з'явилося багато аматорських розвідок. В міру своєї обізнаності різні автори викладають своє бачення складної проблеми ук-

раїногенези. Поява численних історичних міфів та квазінаукових концепцій в сучасній Україні – явище закономірне для переломних етапів історії людства. Психологічний стрес, що переживає людина, спостерігаючи падіння звичного для неї старого порядку, змушує її шукати причини та закономірності глобальних негараздів, що спіткали її та близьких до неї людей. Пробуджується масовий інтерес до світоглядних історичних концепцій. Звертаючись до минулого, люди підсвідомо сподіваються прогнозувати власне майбутнє. А оскільки старі інституції та ідеології показали свою нежиттєздатність, тим самим втратили колишню привабливість, то відбувається пошук принципово нових концепцій та пророків.

Суспільна нестабільність дезорієнтує людину, створюючи ґрунт для так званих *кризових культурів*, що пропонують себе як універсальний засіб для подолання усіх негараздів у нестабільному світі. Кризовий культ – це масовий, ірраціональний, месіанський рух за радикальне вирішення усіх проблем, порятунк та звільнення людства, побудову щасливого майбутнього. Його прибічники борються за нездійсненну мету, але з конкретним ворогом.

Виразні риси кризового культу несуть на собі великі ідеології сьогодення – буддизм, християнство, мусульманство, більшовизм, нацизм тощо. Ці релігії, ідеології, політичні течії зароджувалися в буремні періоди історії людства, коли поряд з Буддою, Ісусом Христом, Магометом проповідувала величезна кількість інших пророків та лжепророків, носіїв різноманітних альтернативних до офіційної ідеології ересей. Згадайте, скільки політичних партій, ідеологій, фантастичних концепцій та сект з'явилося у 1917 р. під час розпаду Російської імперії та формування більшовизму або ж у 1989 р., у часи так званої “перебудови”. Яскраві риси кризових культурів демонструє не тільки більшовизм, але й відоме в Україні “Біле братство”, численні різновиди неоязичництва, в т. ч. РУНВіра та квазінаукова “концепція” Священної трипільської Аратти “народного академіка” Ю. О. Шилова.

З розвалом Радянського Союзу його колишні громадяни втратили довіру як до старих концепцій, так і до офіційної науки, що їх продукувала. Тотальна недовіра (аж до масового відторгнення наукових постулатів минулої епохи) збіглася з пробудженням інтересу до історичного минулого, як потенційної можливості прогнозування непевного майбутнього. Оскільки природа не терпить порожнечі, то зростаючий суспільний голод на істо-

ричну інформацію почали задовольняти не «дискредитовані» роботою в радянських університетах та Академії Наук УРСР науковці, а політизовані аматори та оперативні міфотворці-заробітчани. До того ж їхні яскраві, не обтяжені аргументацією фантазії вигідно вирізнялися на тлі занадто сухих і складних для сприйняття пересічного громадянина міркувань академічних вчених.

На переломних етапах історії людям притаманно відмовлятися від застарілих ідеологічних концепцій на користь нових, які більше відповідають новим реаліям. Однак поява нових ідей, як правило, супроводжується великою кількістю так би мовити «інтелектуального браку»: релігійних ересей, квазіідеологій, псевдонаукових концепцій, які за логікою побудови часто важко відрізнити від неоязичницьких релігійних текстів. Адже нерідко вони будуються не на раціоналістичних причинно-наслідкових зв'язках, а на ірраціональних принципах віри, а їх прибічники утворюють своєрідні секти. Автори таких новітніх псевдонаукових «концепцій» походження індоєвропейців, арійців, росіян, казахів чи українців, як правило, політично заангажовані, ультрапатріотично налаштовані аматори, які зазвичай не володіють проблемою, але нетерпимі не лише до критики своїх побудов, але й до усіх незгодних.

Все це стало причиною того, що псевдонаукові, ультрапатріотичні фантазії на теми походження росіян, казахів, туркменів, українців та інших колишніх народів СРСР заповнили увесь пострадянський простір. Так, відомий російський археолог В. О. Сафронов запропонував ефектну версію походження численних народів індоєвропейської, фіно-угорської та тюрко-монгольської мовних сімей від мисливців на північного оленя свідерської палеолітичної культури Поліської низовини (Сафронов, Иванова, 1999). Спираючись на монографію автора цих рядків (Зализняк, 1989), незважаючи на його рішучі заперечення, московський дослідник робить настільки ж фантастичні, як і бездоказові висновки про розселення свідерців Північної України 10 тис. років тому далеко на схід за Урал, аж до Алтаю, на південь у Палестину, на захід у Центральну Європу. Саме ця неймовірна свідерська експансія нібито заклала підґрунтя майбутньої євразійської цивілізації, лідером якої на сьогодні є Москва.

Ці сміливі, але абсолютно відірвані від реальних археологічних матеріалів версії надто умоглядні, щоб бути переконливими. Однак вони створюють примарне, ніким не визнане археоло-

гічне підгрунття під започатковану ще на початку ХХ ст. князем М. Трубецьким *неоімперську концепцію євразійства*, яка активно відроджується у сучасній пострадянській Росії.

Російська дослідниця Н. Р. Гусева з патріотичних міркувань виводить індоєвропейські народи з Архангельщини. Адже найдавніші індоєвропейці, зокрема стародавні арії Індії та Ірану за Ригведою та Авестою були блондинами - а на берегах Білого моря так багато блакитнооких блондинів! До речі, легендарний галюциногенний арійський напій соому (хоому) Н. Р. Гусева (1999) називає молочним самогоном, який, на її думку, давніший від плодово-овочевого самогону трипільських племен Надчорномор'я. Не вдаючись у дискусію про переваги арійського самогону над трипільським, сам факт існування яких не має жодних доказів крім сміливої декларації Н. Р. Гусевої, зазначу, що й решта положень згаданої концепції аргументовані на рівні самогоноваріння загадкових аріїв Архангельщини чи трипільців України.

Не менш сміливі за згаданих росіян у своїх етнологічних побудовах і деякі вітчизняні автори, особливо прибічники трипільських витоків українців та усього прогресивного людства. Із затвердженого міністерством освіти України навчального посібника для студентів педагогічних закладів "Історія педагогічної думки і освіти в Україні", Київ, 1993 (автори проф. О. О. Любар та Д. Т. Федоренко) дізнаємося (стор. 29), що відома з давньоарійських текстів хоома, виявляється, ніякий не російсько-арійський молочний самогон, а предковічне українсько-трипільське питво, бо саме від нього походить українське ім'я Хома. На стор. 22 посібника читаємо "Праукраїнці-трипільці стали родоначальниками... славнозвісних борців українських, вельми вітамінізованої страви, яка... і досі не знайшла собі альтернативи". Як вдавалося трипільцям зварити борщ без картоплі, помідорів, буряка, моркви, цибулі, часнику, перцю і навіть без капусти, про існування яких вони тоді й не підозрювали, - це ще одна таємниця Трипільля, відповідь на яку знає лише професор О. О. Любар з Криворізького педінституту. Він докладно аналізує "новий підхід до постановки навчання і виховання підрастаючого покоління населення праукраїнців трипільської культури". І хоча "не знайдено жодного підручника чи посібника для шкіл праукраїнців, як відсутні навчальні плани і програми, бо всі вони, як і численні унікальні духовні книги епохи неоліту знищені вогнем, мечем і водою під час і враз після хрещення Київської Русі

▲ Розселення найдавніших землеробів у Європі в VII-V тис. до н. е.

Романтико-фантастична трипільська версія походження українців розквітла за роки незалежності в середовищі патріотично налаштованих аматорів. Незважаючи на повне неприйняття фахівцями цього квазінаукового покруча та його неодноразову критику різними дослідниками, в тому числі і автором цих рядків (Залізник 1997, 2002а, 2002б, 2004а, б), цей відверто фантастичний міф має досить широке коло прихильників серед свідомих українців.

Кількість літературних фантазій на цю тему не піддається обліку, утворюючи окремих квазінауковий жанр україністики, що вже отримав назву "трипология". Одним із його наріжних каменів є *неохитний автохтонізм "трипологів"*. Схоже, що вони й не підозрюють, що своїм корінням він сягає гірших традицій радянської археології. На противагу космополітичним міграціоністам, відстоювання місцевого коріння стародавніх культур і народів СРСР мало патріотичний підтекст, який нерідко виливався у твердження на кшталт: "наш радянський неандерталець найпрогресивніший неандерталець у світі".

Сучасні "трипологи" категорично заперечують давно очевидне для фахівців балкано-дунайське коріння трипільської культури. Цій непатріотичній, на їхню думку, позиції запродан-

в 988 р." Все ж "система виховання і освіти населення праукраїнців уже в IV-III тисячоліттях до Різдва Христового була найбільш прогресивною у порівнянні з будь-якими цивілізаціями тогочасного світу" (Любар, Федоренко, 1993, С.23-25). Чого не скажеш про сучасну освіту українців, якщо такі посібники Міністерство освіти рекомендує українським студентам.

ців-міграціоністів вони протиставляють школу патріотичних автохтоністів. Останні не тільки не визнають загальновідомі балкано-дунайські генетичні зв'язки Трипілля, але й вважають Україну батьківщиною землеробства та скотарства, а Трипілля давньоукраїнською державою, матір'ю усіх цивілізацій. Не володіючи в належній мірі науковими джерелами з трипільської проблематики "трипологи" для зміцнення своєї позиції зараховують до автохтоністів таких авторитетів минулого, як В. Хвойко, М. Грушевський, М. Біляшівський, В. Щербаківський, В. Даниленко, О. Кандиба-Ольжич, В. Петров та інших знаних українських вчених. Змушений розчарувати патріотичних трипільців – згадані поважні дослідники не тільки не вважали трипільців українцями, а Трипілля автохтонним в Україні, але й бачили його витоки у Подунав'ї, на Балканах та в Малій Азії.

В. Хвойка (1907, С.3-4) на зорі української археології виводив від трипільців зовсім не українців, а взагалі слов'ян, чий корені він опускав аж у палеоліт. А первісний центр землеробства він локалізував не в Україні, а між Карпатами і Балканами.

М. С. Грушевський бачив аналогії щойно дослідженим В. Хвойкою під Трипіллям матеріалам далеко на південь від України "в знахідках середньодунайських країв", у Фесалії "і в пам'ятках старої егейської культури передмікенських часів". Ці паралелі, на думку історика, "роблять досить мало правдоподібною гіпотезу самостійності (Трипілля. – Л. 3.) і більш кажуть сподіватися розв'язання справи від дальших азійських нахідок" (Грушевський, 1913, С. 45-46).

М. Ф. Біляшівський вважав, що трипільська культура "проникла с юга через Эгейское и Мраморное моря с берегов Малой Азии или через Средиземное море из Финикии или Египта и в расписной керамике чувствуется больше всего влияние Востока" (Біляшевский, 1899, С. 45). На тих же позиціях стояли фундатори російської археології В. О. Городцов та О. А. Спицин: "Высокоразвитая культура киевских площадок – восточная, именно малоазийская" (Спицын 1904, С. 14; Городцов, 1907, С. 149-155).

В. Щербаківський (1941, С. 39) писав "Трипільці – це круглоголові передньоазійського типу (яфетити), які принесли цілу цю хліборобську культуру з Передньої Азії"

В. Петров був учнем В. Щербаківського і також вважав, що "трипільці належать до так званого передньоазійського антропо-

логічного типу. Вони є представниками арменоїдного (баскоїдного) типу... Проф. В. Щербаківський мав цілковиту рацію, вказуючи на спорідненість між трипільцями і хетітами Малої Азії. Для хетитів властиве також скошене чоло, вигнутий вірлячий ніс, продовгасте, витягнене обличчя, як і для трипільців... За своїм антропологічним типом українці не є трипільці. Як в мовному відношенні український народ говорить однією з індоєвропейських мов, а не однією з передіндоєвропейських, яфетичною абощо, так і антропологічно український народ не може бути ототожнений з народами, що справді є прямими нащадками неолітичної людності Європи" (Петров, 1992, С. 22, 24).

Або: "Теперішня українська людність не належить до неолітичного "арменоїдного" расового типу, репрезентованого в третьому тисячолітті до Різдва Христового на території України трипільською людністю, як і мова українська ґрунтовно відрізняється від яфетичних мов Кавказу та Малої Азії, не маючи з ними нічого спільного" (Петров, 1992, С. 109).

О. Кандиба-Ольжич також не вважав Трипілля автохтонним на українських землях: "Культура мальованої кераміки... була одним із форпостів могутньої цивілізації Близького Сходу" (1937, С. 9).

В. Даниленко серед культур розписної кераміки Європи, до яких належить і Трипілля, виділяв лінію розвитку, яку "в силу очевидного родства с юго-западноанатолийской культурой, естественнее всего связывать с проникшей из Восточного Средиземномор'я в Южную Европу ветвью архаичного семито-хамитского массива" (Энеолит Украины. – К., 1974. – С. 142, 147).

Таким чином розмови про знаних дослідників, які нібито масово притримувалися автохтоністських поглядів на походження Трипілля слід віднести до розряду аматорських фантазій. Адже сам М. Грушевський стояв біля витоків непатріотичної міграційної версії походження трипільців з Подунав'я, Балкан, Малої Азії, а В. Даниленко долучився до прасемітизації балкано-дунайського неоліту (а отже і Трипілля), бо виводив культури розписної кераміки Європи зі Східного Середземномор'я.

Щодо мрії "трипологи" проголосити Україну батьківщиною землеробства, то на цій ниві їх також чекає розчарування. Адже найдавніші сліди землеробства у вигляді відбитків зерен на черепках неолітичного посуду у нас датуються близько 8 тис. років тому,

а на пам'ятках натufійської культури Східного Середземномор'я понад 11 тис. років тому, в Східній Греції – більше 9 тис. років тому. Більше того, дикі прашури найдавніших культивованих рослин (пшениця, ячмінь, бобові), які вирощували в неоліті Європи (трипільці в тому числі), та перших domestикованих тварин (вівця, коза) відомі лише на Близькому Сході й абсолютно відсутні в стародавній Україні. Вони потрапили до нас уже в одомашненій формі з неоліту Подунав'я десь на початку VI тис. до н. е.

Як відомо, культура Кукутені-Трипілья сформувалася близько 7 тис. років тому на території Румунії, а вже звідти її носії просунулися на Правобережну Україну. Прибічники трипільської версії походження українців у такому разі мусять визнати, по-перше, що ми родом з Румунії і не є корінним етносом в Україні, а по-друге, що українці – найстарший народ у світі і нам 7000 років. Останнє повністю суперечить усім відомим науковим фактам. До того ж постає питання, чому трипільці були саме українцями, а не румунами, як це стверджують румунські ультрапатріоти? Адже Трипілья було молодшою східною гілкою культури Прекукутені Румунії, яка існувала на теренах Румунії паралельно з Трипільям. До того ж наше Трипілья розвивалося під впливом нових хвиль кукутенських мігрантів із Молдови.

Після тривалого перебування в статусі “молодшого брата” нам дуже хочеться бути найстаршими з народів світу, якому всі завдячують світлом цивілізації. Відомий археолог і поет Борис Мозолевський якось висловився про трипільську версію походження українців: “Чого ми такі нерозумні, що хочемо бути старшими за всіх? Адже чим старший, тим ближчий до могили”. Народи, як і люди, не живуть вічно. Це добре відомо археологам, що досліджують рештки культур десятків народів, які мешкали на території нашої країни до появи тут українців. Де ті кіммерійці, скіфи, сармати, готи, гуни, авари, хозари, печеніги, половці? Вони пройшли свій життєвий цикл від народження через пасіонарний розквіт (за Л. Гумільовим), зістарилися і поступилися місцем молодшим етносам. Тільки степові кургани нагадують про їхнє існування в минулому. То ж чи варто правдами і неправдами записувати українців до дряхліючих народів-пенсіонерів?

Однак було б невірно абсолютно заперечувати будь-яку роль трипільців в українногенезі. Як і інші стародавні народи України

(скіфи, сармати, фракійці, балти, численні тюрські етноси тощо) трипільці не були українцями, але певною мірою були їхніми пращурами. На нашу думку, деякі елементи традиційної культури, що мають близькосхідне походження, потрапили в український етнокультурний комплекс як спадщина трипільців. До них зокрема належать релікти культів священного бика, небесного змія тощо в українському фольклорі. Ці ж витоки має архаїчна лексика близькосхідного походження в індоєвропейських мовах, у тому числі в українській. Мабуть деякі елементи землеробської етнокультури українців (зокрема глинобитна хата) успадковані нами від найдавніших балканських землеробів, у т. ч. трипільців.

Елементи культури не тільки трипільців, але багатьох стародавніх народів території України стали органічними складовими неповторного українського етнокультурного комплексу, який, на мою думку, склався в V–VII ст., тобто у ранньому середньовіччі. Саме тоді формувалася етнокультура більшості великих народів середньої смуги Європи: французів, англійців, німців, сербів, хорватів, чехів, словаків, поляків, українців та ін.

Отже, українці не кращі, але й не гірші за інші народи Європи. Їхній етногенез – це об'єктивний процес, зумовлений універсальними законами етнотворення континенту. Оцінювати ж концепції походження українців, чи будь-якого іншого народу, мірилами патріотизму, романтичних сентиментів чи політичною доцільністю – безглузда, контрпродуктивна, а часом і небезпечна справа. Яскраві приклади такого підходу знаходимо в побудовах сучасних “трипологів”-міфотворців.

Останні роки апологетом антинаукової фантастики на трипільську тему став народний академік Ю. Шилов, який виклав її суть у своїх численних брошурах (“Побєда” 2000 р., “Прасло-в'янська Аратта” 2003 р., “Чого ми варті” 2006 р. та ін.). Якщо серцю згадуваної росіянки Н. Р. Гусєвої миліша архангельська версія походження легендарних аріїв Індії та Ірану, то Ю. О. Шилов сміливо виводить усе прогресивне людство, точніше індоєвропейські народи з усіма відомими світовими цивілізаціями Старого і Нового світів з рідної трипільської культури. Така географічна диференціація зазначених реконструкцій минулого свідчить не так про принципову боротьбу наукових концепцій, як про вагому політичну складову в етнологічних побудовах згаданих авторів. Та Ю. О. Шилов не тільки не приховує, а навпа-

ки постійно декларує у своїх текстах свою політичну орієнтацію та відверті месіанські амбіції.

Після двох років плідної праці в “Российском Объединительном Движении”, що бореться проти “колониальной экспансии Запада... за объединение братьев-славян в единое экономическое пространство и оборонный союз на территории бывшего СССР” (Шилов 2000, С. 52, 56, 58) він повернувся з Москви до Києва, де активно пропагує свою політизовану казку про найдавнішу у світі трипільську державу Аратту. “Включивши екстрасенсоріку і ясновидіння”, Ю. Шилов (2003, С. 3) дійшов висновку, що Трипілля-Аратта була не тільки матір’ю усіх стародавніх цивілізацій (Шумеру, Єгипту, Китаю тощо), але ще й колискою трьох братніх народів – українців, росіян та білорусів. Після її розпаду (звичайно ж зі злої волі сусідів – підступних євреїв, греків та латинян) частина трипільців пішла в болота Полісся і започаткувала білорусів. Більш консервативна частина лишилася в Україні й стала пращурами українців. Росіяни, за Ю. Шиловим, є нащадками найактивнішої частини трипільців, які нібито сіли на кораблі крітомікенського тилу і подалися до Малої Азії, де й заснували легендарну Трою (Шилов 2000, С. 59–62).

Коли греки спалили Трою, її захисники – трипільці-росіяни – втекли до Італії. Пропливаючи повз Грецію, вони побачили там чорнявих людей, яких назвали “граками” (Шилов 2003, С. 40). На думку Ю. Шилова саме так і виник етнонім “греки”, а легендарний герой Одісей, виявляється, звався так, бо був родом з Одеси!

Присутність росіян на Апеннінському півострові нібито фіксує етнонім “етруски”, що за Ю. Шиловим значить “это русские”. Хитрі латиняни, будуючи свою Римську імперію, вигнали бідних етрусків і ті попливли світ за очі до холодної Скандинавії, де прославилися під іменем норманів-вікінгів. Пізніше ці літописні вікінги-варяги нарешті повернулися на свою колишню трипільську батьківщину у Подніпров’я, де започаткували державу Русь. Але й тут довго вони не всиділи, і після татарського погрому Києва варяги-великороси нібито помандрували на Верхню Волгу будувати Російську імперію. Таким чином остання, за Ю. Шиловим, є “прямой наследницей древнейшего государства Аратти, и следовательно хранительницей этнокультурного корня индоевропейских народов и земной цивилизации вообще. С крушением Российской империи начался смертоносный

процес», який загрожує усьому людству і зупинити його можна лише об'єднанням Росії, Білорусії та України (Шилов 2000, С. 75, 92, 105). “Братів славян” знову закликають гуртуватися навкруг Москви, як запоруки збереження індоєвропейської цивілізації, єдиної надії “на построение коммунизма грядущего”, проти натиску ненависних сил Заходу та Сіону.

Не коментуючи настільки ж абсурдні, як і бездоказові марення “спасителя людства” Ю. Шилова (як він сам себе називає), зверну лише увагу на їх відвертий неоімперський характер. Виявляється, трипільська археологічна культура – це все та ж пріснопам’ятна колиска трьох братніх народів, що розпалася зі злої волі сусідів. Однак трипільській колисці східних слов’ян не 1000 років, як давньоруській, а 7000 років, що, звичайно, зобов’язує до чергового “єднання”, зрозуміло з ким, під ким і проти кого.

Так квазіпатріотична трипільська версія походження українців, яка нібито повинна піднести Україну й українство в очах сусідів, трансформувалася в черговий банальний міф, що знову тягне нас в старе імперське стійло “єдиної і неділимої”.

Ця шовіністична маячня зібрала під свої прапори значну частину свідомого українства від мрійливих романтиків до деяких знаних політиків і народних депутатів. “Народний академік”, як відомий щуролов середньовічної казки, награвачи на дудочці солодкі трипільські мелодії, завів багатьох українців-романтиків у драговину нового імперського псевдоісторичного міфу, що кличе українців до чергового єднання зі східними сусідами для подальшого протистояння цивілізованій Європі.

Дивує не політична гнучкість “православного академіка оригінальних ідей”, а *діалектична терпимість* деяких українських патріотів, у тому числі й кількох нардепів, які морально та матеріально підтримують цю одіозну фігуру, яка за українські гроші не тільки дискредитує українську науку, але й наполегливо бореться проти незалежності України.

Хтось скаже, що трипільський міф піднесе престиж української держави в очах сусідів і згуртує українців, як свого часу популяризований Голівудом ковбойський історичний міф консолідував американську націю. Історичний міф у європейському розумінні – це реальний, правдивий сюжет чи явище національної історії конкретного народу, популяризований (як кажуть “розкручений”) талановитими митцями серед громадян. Прикладом позитивного

впливу історичного міфу на консолідацію нації може служити не тільки ковбойський жанр у кіномистецтві США, а й романтизоване Т. Г. Шевченком українське козацтво. Саме навкруги цього “розкрученого” класиками української літератури, але реального явища української історії розпочалася в XIX ст. консолідація модерної української нації. Існує навіть думка, що оспіване генієм Кобзаря та іншими талановитими українськими митцями й істориками козацтво затьмарило іншу важливу епоху нашої історії – княжу Русь, що полегшило “прихватизацію” княжого Києва сусідами.

На відміну від позитивного впливу історичних міфів на націогенез маємо численні приклади зворотного ефекту, коли неправдою та брутальним насиллям над історичною реальністю намагаються звеличити свою країну за допомогою псевдоісторичної міфології, яка не має відношення до реальної історії. Адольф Гітлер спробував причепити до німецької історії яскравий арійський сюжет, який дійсно мав місце в далекому минулому Індії, але не має ніякого відношення до Німеччини. Що з цього вийшло – добре відомо. Дискредитованою виявилася не тільки німецька наука, але й уся Німеччина і навіть ні в чому не винні давньоіндійські арії, до проблеми яких вчені сучасної Європи й досі не наважуються наблизитися.

Інший приклад. Ультрапатріотичні румуни починають свою історію також від культури Кукутені-Трипілля або від заснування Рима, стверджуючи, що не румунська мова походить від латини, а навпаки. Чи вивищила ця абсурдна фантазія румунську націю над сусідами? Питання риторичне.

Врахуємо помилки сусідів і не будемо смішити їх сутужними спробами притягти за вуха Трипілля до етнічної історії українців. Адже розумні люди вчать на помилках сусідів, а нерозумні намагаються особисто наступити на всі граблі. Патріотизм українського вченого полягає у максимальному наближенні до історичної правди. Всі спроби прикрасити історію свого народу, навіть з найкращих патріотичних міркувань, як показує світовий досвід, мають зворотний ефект. Рано чи пізно, історична неправда стає очевидною, що боляче б'є по престижу країни. Тому трипільсько-український міф не піднесе Україну, як сподіваються його прихильники, а навпаки “опустить” її в очах сусідів, дискредитувавши нашу науку і зробивши країну посміховиськом в очах цивілізованої Європи.

Якщо вже так хочеться комусь показати світові важливість України для Євразійського континенту з найдавніших часів, не варто викривляти дикими фантазіями трипільське минуле. Чому б не зосередити свої зусилля, наприклад, на популяризації України як батьківщини індоєвропейської сім'ї народів, що відповідає даним сучасної науки. Саме до такого висновку дійшло багато провідних індоєвропейців світу: німець О. Шрадер, англійці Г. Чайлд, Д. Меллорі, Д. Ентоні, поляк Т. Сулемирський, уродженка Литви М. Гімбутас та багато інших (Залізник, 1994, С. 78–117; 1999, С. 97–145).

Повертаючись до міфу про Священну Аратту Ю. Шилова, зверну увагу, що в ній простежуються виразні риси згаданого месіанського кризового культу. Попри претензії на науковість, жанр його творів скоріше сакрально-релігійний, бо вони фактично не містять аргументації. Як відомо, релігійні догми, на відміну від наукових побудов, не потребують доказів, а лише беззастережної віри. Саме цього не просто очікує, а вимагає від своїх читачів Юрій Олексійович, який не випадково оголосив себе “Спасителем людства”, що отримав священні космічні знання в тунелі безсмертя мало не від брахманів Священної трипільської Аратти. Прозоро натякаючи на власну персону, він патетично закликає: “Давайте-ка... уважать тех поводырей, которые живут среди нас!” (Шилов, 2000, С. 78).

Новий месія не реконструює історичний процес. Він закликає “братьев-славян... к построению светлого будущего на основе воспоминания о райском прошлом” (у трипільській Аратті. – Л.З.). У цьому “коммунизме грядущего... предрасположенные к умственному труду должны прогнозировать и повелевать, предрасположенные к физическому – обязаны руководствоваться и созидать» (Шилов, 2000, С. 76, 92, 105). Зрозуміло, що “предрасположенных к умственному труду”, які будуть “повелевать”, буде визначати особисто “спаситель людства”. Усе це нагадує сумно відому з недавньої історії гітлерівську версію “коммунизма грядущего” – там це називалося і навіть писалося на деяких воротах: “Кожному своє”.

Твори Ю. О. Шилова не просто фантазії з трипільсько-індоєвропейської тематики багато здобрені екзотичними сюжетами про польоти відьм над курганами з “торсионными полями” та “силовыми установками в виде магнитного канала с биоэнергетическим трансформатором” (!?), про тунель безсмертя, заповіти

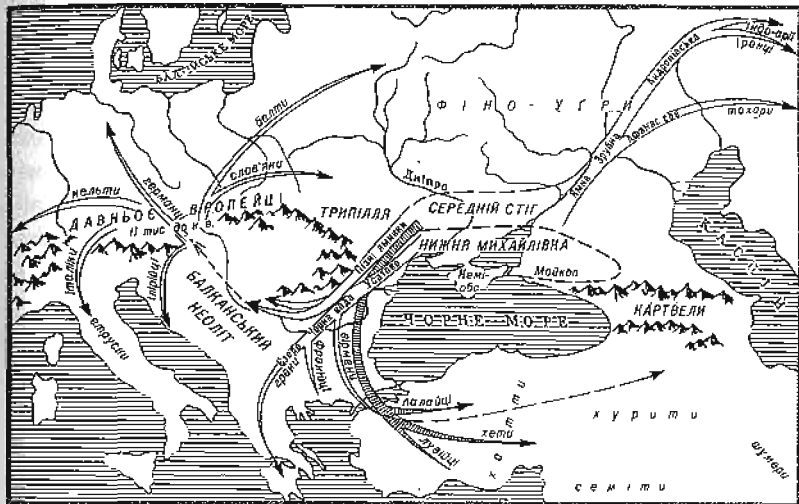
трипільських брахманів та “пришельцев с иных миров” (Шилов, 2000, С.86, 87). Образні тексти народного академіка говорять самі за себе: “Не следует братья-славяне срывать с себя ветхозаветные, новозаветные и прочие чужеродные, но к плоти прикипевшие формы... Если русский (чому не український? – Л. З.), славянский, индоевропейский, аратский корень откроется токам весны – то пробьются свои и листва и цветы, сбрасывая с кроны ожившего дерева мишуру зловредных омел”. (Шилов, 2000, С. 78, 98). Яка там наука! Перед нами проповідь грізного шамана, ново-го месії перед нерозумною паствою.

Свобода совісті забезпечує Юрію Олексійовичу повне право практикувати на популярній нині ниві неоязичництва, однак зовсім не забов’язує громадськість беззастережно сприймати його сакральні тексти як наукову істину в останній інстанції. А саме за таке визнання затято бореться народний академік останнє десятиліття, погрожуючи своїм опонентам усілякими негараздами, в тому числі й власним суїцидом: “Якщо покінчу з собою, чи вчиню ще якусь капость – вважайте те навіяним диявольською зброєю, черговим злочином сіонізму” (Шилов, 2006, С. 82). Як кажуть, “no comments” і нема тому ради.

Трипільська версія україногенези замішана на постколоніальному комплексі меншовартості, щирому патріотизмі, аматорстві та зрозумілій недовірі до офіційної науки, тому являє собою типовий приклад псевдонаукової міфотворчості. Користь від неї Україні сумнівна, а шкода очевидна. Вона не тільки не наближає нас до істини, а навпаки заводить на далекі від історичних реалій манівці. Крім того, в наш непростий для України час дезорієнтується і вводиться в оману громадськість, дискредитується українська історична наука в ідеологічній боротьбі за місце України в сучасному світі. Сповідуючи і декларуючи ці абсурдні фантазії, ми робимо себе посміховиськом в очах цивілізованої Європи.

У численних мареннях на тему священної трипільської Арати постійно присутній антисемітський та антизахідний пафос. Напевне, патріотичні трипологи розуміють, що з такими ксенофобськими настроями Україні не варто сподіватися на американські інвестиції чи на скорий вступ до цивілізованої Європи. Тож, може, їхній патріотизм має не західний, а східний вектор і демонстративною ксенофобією вони сподіваються відвернути Європу від України, змусивши останню знову будувати “комму-

низм грядущего” за Ю. Шилімовим у складі “єдиного економічного простору та оборонного союзу на території СРСР”. А чи не стимулюється аратське запаморочення наших трипологів певними силами та установами східних сусідів, яким дуже не хочеться, щоб Україна “втєкла” на захід, як висловився один одіозний політик сусідньої держави?

▲ Розселення індоєвропейців у IV-II тис. до н. е.

Змушений констатувати, що за роки незалежності надзвичайно важлива для формування історичної свідомості українців проблема україногенези виявилася затиснутою між Сциллою та Харибдою двох імперських псевдоконцепцій походження українців – трипільською Араттою та давньоруською народністю. Ці дві модифікації імперського міфу про спільну колиску трьох братніх народів викривлюють реальну історичну картину з очевидною метою створення ідеологічного підґрунтя для реанімації імперії. Особливо прикро те, що в утвердженні у свідомості української громадськості чергового неоімперського міфу беруть активну участь і деякі відомі політики.

Від українських науковців можна почути, що дискутувати з прибічниками міфологічних фантазій типу священної Аратти Ю. О. Шилова немає сенсу, бо вони не мають відношення до науки. Однак ігнорувати цю проблему теж небезпечно. Не отримавши належної фахової оцінки, дикі фантазії аматорів на історичні

теми мають небезпечну тенденцію поширюватися в суспільстві, потрапляючи на сторінки підручників, а через них викривляти історичну свідомість наступних поколінь.

Одна з причин тотальної міфологізації проблеми походження українців полягає в катастрофічній нестачі кваліфікованих фахівців у галузі первісної історії та археології. Три сотні археологів на 47 мільйонів українців надто мало, щоб задовольнити цікавість суспільства до далекого минулого. Дефіцит археологів, здатних популярно і переконливо донести історичну правду до широкої громадськості, створив передумови для задоволення зростаючого попиту українців на археологічні знання хворобливими фантазіями аматорів. Нестача фахівців у будь якій царині науки призводить до здичавіння суспільства у цій галузі знань. Саме таке здичавіння спостерігається в уявленні українського суспільства про своє далеке минуле. Перемогти цю небезпечну для українського суспільства соціальну хворобу можна лише суттєво збільшивши чисельність вимираючої верстви археологів в Україні. Саме цим уже сьомий рік переймається Магістерська Програма НаУКМА “Археологія та давня історія України”, випускники якої вже складають більше 10% активно діючих археологів України.

У тому, що пошуки українцями свого коріння затяглися на багато років, винна й українська етнологія. 20 лютого 2007 р. у Національному Університеті “Києво-Могилянська Академія” був проведений круглий стіл на тему “Міфологізація етногенезу українців”. Серед присутніх були представники академічного інституту з проблем етнології, двох кафедр та двох відділів етнології різних наукових установ Києва. Виявилось, що в жодній з цих етнологічних структур проблема походження українців не вважається актуальною настільки, щоб офіційно затвердити її як планову наукову тему співробітників. То чи не пора вже й офіційним етнологам долучитися до вирішення ключового питання української етнології?

Зрозуміло, що в цих умовах затвердження започаткованої М. С. Грушевським сто років тому концепції походження українського народу з часів антів та склавинів все ще лишається справою майбутнього. Без вирішення цього ключового питання національної історії неможливе завершення формування історичної свідомості українців, що у свою чергу гальмує остаточне формування модерної української нації.

- Билишевский М. Ф. Археологическая летопись Южной России. - 1999. - Т. 1. - С.45, 46.
- Городцов А. В. Бытовая археология. - М., 1907. - С. 149-155.
- Грушевський М. С. Історія України-Руси. - Т. 1. - С. 45, 46.
- Гусева Н. "Арктическая родина в Ведах" // Древность: Арьи. Славяне. - М., 1996, С. 8-31.
- Николаева Н. А., Сафронов В. А. Истоки славянской и евразийской мифологии. - М., 1999. - 310 с.
- Залізник Л. Л. Нариси стародавньої історії України. - К., 1994. - 256 с.
- Залізник Л. Л. Походження українського народу. - К., 1996. - 80 с.
- Залізник Л. Л. Первісна історія України. - К., 1999. - 264 с.
- Залізник Л. Л. Від склавинів до української нації. - К., 1997, 2004а.
- Залізник Л. Л. Проблема етногенези українців з позицій сучасної європейської етнології // Магістеріум. - Вип. 6. - Археологічні студії. - К., 2001. - С. 49-56.
- Залізник Л. Л. Новітні міфи в індоєвропейстиці Східної Європи // Археологія. - № 4. - 2002а. - С.88-98.
- Залізник Л. Л. „Свиня як критерій нордичних народів та семітів” // Київська старовина. № 3. - 2002б. - С. 152-160.
- Залізник Л. Л. Трипільля очима науковців і політиків // Археологія, 2004б, № 3. - С. 95-103;
- Залізник Л. Л. Про трипільців, семітів та нардепів-трипільцзнавців // Дзеркало тижня, 2004в, № 18-19.
- Залізник Л. Л. Походження українців. В лещатах імперських міфів // Магістеріум. - Вип. 20. - Археологічні студії. - К., 2005. - С. 95-100.
- Кандиба-Ольжич О. Шипенці. - Прага, 1937, Чернівці, 2004. - С. 9
- Любар О. О., Федоренко Д. Т. Історія педагогічної думки і освіти в Україні. - Київ, 1993. - 110 с.
- Петров В. Походження українського народу. - К., 1992. - С.22, 24
- Спицын А. А. Раскопки глиняных площадок близ с. Колодистого в Киевской губ. // Известие арх. комиссии. - М., 1904. - вип.12. - С. 14.
- Шилов Ю. О. Победа, К., 2000. - 111 с.
- Шилов Ю. О. Праслов'янська Аратта. - К., 2003. - 93 с.
- Шилов Ю. О. Чого ми варті. - Київ, Аратта. - 2006. - 200 с.
- Щербаківський В. Формування української нації. - Прага, 1941, С. 39.

Віталій Отрощенко,

доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу енеоліту-бронзи
Інституту археології НАНУ,
професор НАУКМА.

■ Міфологізація етногенезу українців

1 Чому сьогодні вважаються актуальними питання походження українського народу?

Питання походження українського народу лишатимуться вічно актуальними, так само як і проблеми походження будь-якого іншого народу. Це є одна з тих тем історичної науки, що не піддається остаточному розв'язанню, позаяк ключові відповіді на питання щодо походження того чи іншого етносу ховаються в мороці доісторичних часів. Археологія, яка мала б прийти на допомогу історикам, за своєю сутністю є наукою предметною, але фрагментованою. Тому будь-які історичні реконструкції на археологічному матеріалі завжди лишатимуться гіпотетичними, а професійні науковці будуть вимушено обережними у своїх висновках. Такою є предметна реальність археології.

Підозрюю, що ця відповідь навряд чи задовольнить ширші кола патріотичної та заклопотаної проблемами рідної історії громадськості. Остання підсвідомо вимагає простих відповідей на складні питання. А всякий попит породжує пропозиції, у нашому випадку – у вигляді розмаїття псевдонаукових сурогатів, які сукупно формують угноєне поле для визрівання плодів сучасної міфотворчості. Емоційно поданий та науково упакований міф оволодіває масами за посередництва засобів масової інформації. Та міфотворцям цього замало й вони розпочинають галасливу кампанію за визнання “науковості” міфу професіоналами. Такий процес є практично некерованим. Науковці відповідають стримано, фактично знаходячись у стані пасивного опору чи кругової оборони. У міфотворців, зазвичай, жодних гальм помітити не вдається. Вони звертаються до широкого загалу і паплюжать

“офіційну”, з їхньої точки зору, науку, маючи з того непоганий практичний зиск.

Конкретним прикладом дієвості такого підходу є текст “Захистимо священну Аратту” (Шилов Ю. Чого ми варті, – К., 2006, С. 35–38). Від кого ж слід захищати антинаукову байку про трипільську Аратту? Виявляється, від “...провідних фахівців з трипільської археологічної культури” Н. Бурдо та М. Відейка, від “ширих українців” професорів Л. Залізняка та В. Отрощенко, літератора та видавця В. Довгича (Там само, С. 36–37). Їм протиставлені “дійсні патріоти: академіки М. І. Сенченко і Г. В. Щокін, підприємець В. М. Лазоренко, колекціонер О. С. Полішук” (Там само, С. 37), що фінансували видання трьох грубесних томів шилловських фантазій. Це щодо реального практичного зиску від скандального конфлікту колишнього науковця, а нині – літератора, з професійною наукою.

2 *Наскільки етногенез українців та давня історія України правдиво висвітлюється в мас-медіа? Наскільки сучасним є викладання історії України, зокрема щодо походження українського народу?*

Відповіді на другий блок питань логічно продовжують перше. Етногенез українців та давня історія України висвітлюються в мас-медіа настільки правдиво, наскільки сумнівними є конкретні журналісти. Коли вони звертаються до науковців, то й одержують інформацію, яка дозволяє подати доволі об’єктивну панораму праісторії українського народу. Використовуючи не підтвержені ніякими фактами “сенсації”, журналісти ллють воду на млин міфотворчості.

Між наукою та громадою існує такий собі посередник у вигляді учбової літератури. На жаль, міфотворцям, час від часу, вдається проштовхувати свої “відкриття” на сторінки підручників, особливо шкільних. На рівні вузівської літератури ситуація загалом виглядає кращою. Але сьогодні студенти-історики Могилянки, наприклад, ставлять мені питання щодо наявності фантастичних сюжетів у шкільних підручниках з історії України. Чому школярі мають засвоювати відверто неправдиву інформацію? Адже в університеті їм викладають принципово інше бачення генези українців, зважену оцінку комплексів Кам’яної Могили,

Трипільської культури чи фантому міфічної, як для теренів України, Аратти. Наявність такого протиріччя є проблемою для освітрянської сфери.

Заслуговує на увагу той факт, що деякі західні історики України, цілком усвідомлюючи пікантність “нетрадиційних історичних теорій” Ю. Канигіна, Ю. Шилова, Л. Силенка, О. Бердника, переповідають саме їхню версію давньої історії України, як от у розділі “Військо Гога і Магота: міфи про українську давнину” (Вілсон, 2004, С. 44–73). Тут же Е. Вілсон застерігає, що “більшість (якщо не всі) “мейнстрімових” істориків чітко відмежувалися від подібних теорій”, відсилаючи англійського читача до академічної “Давньої історії України” (Там само, С. 45). Отже, інформація щодо існування двох версій доісторії України (наукової та нетрадиційної) помічена навіть у віддаленому англомовному середовищі й стала вже приводом для іронічних коментарів. Та чи додає такий історичний дуалізм поваги до нашої науки в світі?

3 *Чи є питання етногенезу українців та давньої історії України політизованими і чому? Чи можна назвати спроби зробити історію українського народу більш древньою проявом комплексу національної меншовартості?*

Знову ж таки, питання етногенезу українців та давньої історії України є політизованими настільки, наскільки у політиків вистачає бажання втручатися в делікатні сфери науки. А таке бажання, чи радше сверблячка, є. Один лише приклад. Лідери Української народної партії (І. Заєць, П. Мовчан, В. Черняк) ще на початку нового тисячоліття вирішили нашвидкуруч розібратися з Трипіллям на засадах автохтонності та українськості. Можливо, таким чином вони планували протоптати стежку до тоді ще кандидата в президенти, небайдужого до Трипільської культури. Звичайно, що нічого осудного в таких добрих намірах немає. Проте, втручаючись у далеке й незнайоме для них питання, політики уникли консультації з боку однопартійця, ідеологічно близької до них особи. Мова йде про мене, як керівника відділу археології енеоліту – бронзової доби Інституту археології НАН України, де працює найпотужніший колектив спеціалістів з трипільської проблематики. Схоже, що тодішні народні депутати не потребували фахових порад, бо вже одержали базові установки від міфо-

творців та прочитали, за їхнім же зізнанням, певну кількість книжок з трипільської проблематики.

Упродовж 2003–2006 років мала місце масована спроба українізації Трипілля заднім числом і поперек наукового знання та здорового глузду. Створено благодійний фонд “Трипілля” (голова – політик Іван Заєць), проведено конференцію “Трипільська цивілізація у спадщині України” (травень 2003 р.) з виданням її матеріалів. Перші три тексти цієї збірки належать уже згаданим політикам, де дано установку на “правильне” вивчення та осмислення Трипілля. “І це не є політизацією науки, бо наука перед тим, як дати відповідь на якесь питання, спочатку має його сформулювати” (Трипільська цивілізація у спадщині України, К., 2003, С. 7). Так-то так, але чому тоді формулюють питання не фахівці, а політики?

Далі – більше, 7–11 жовтня 2004 р., у розпал президентської виборчої кампанії, в Києві було скликано Перший всесвітній конгрес “Трипільська цивілізація” (фінансування здійснив “Індустріальний союз Донбасу”, голова Оргкомітету – керівник ІСД, меценат та колекціонер старожитностей С. Тарута). До папки учасника конгресу організатори дбайливо вклали тексти В. Черняка “Трипілля – вікно у початок історії”, І. Зайця “Стан і перспективи досліджень, охорони та популяризації трипільської цивілізації” та тези від Оргкомітету “Трипілля – зародок світової цивілізації”. Інститут археології НАН України ухилився тоді від участі в цій помпезній акції профанації науки, а один із запрошених іноземних дипломатів, розповідаючи про перебіг Конгресу, зазначив, що атмосфера його засідань являла собою дивну суміш націоналізму з провінціалізмом. Цей факт є наочною ілюстрацією групового вияву комплексу національної меншовартості, підпертого невіглаством так званої політичної еліти, перед очима запрошених іноземців.

Вже після проведення круглого столу “Міфологізація етногенезу українців” (20.02.2007 р.) до мене звернувся І. Заєць з побажанням рецензії його виступу на конференції “Трипільська цивілізація у спадщині України” (Київ, 30.05.2003 р.), виданого в однойменній збірці (Заєць, 2003, С. 12–27). Спробую виконати це побажання, хоча й без особливого ентузіазму. Адже оцінку політики названої конференції й виступу І. Зайця на ній мені вже доводилося робити (Отрощенко, 2004, С. 130–132). Уважно перечитавши рецензований текст, мушу засвідчити його непро-

фесіоналізм, тобто – ненауковість. Вона проявляється не лише у відсутності необхідного апарату посилянь, так само, як і прізвищ археологів, з якими шановний політик веде непримиренну дискусію. Такий собі бій з тінню. До того ж з тінню неприємною в усіх відношеннях – носієм усього негативу в проблематиці вивчення Трипілля. Що ж протиставляє аморфній масі недолугих археологів І. Заєць? Виявляється “...погляд громадськості на таке унікальне явище, як Трипільська цивілізація, на проблеми її дослідження, охорони і популяризації” (Заєць, 2003, С. 12). “Громадськість” цю ніяк не конкретизовано, вона така ж безлика й аморфна, як і “археологи”, але цілком здатна “...пізнати справжню стародавню історію українського народу.” Мабуть за принципом: чим менше знаєш – тим більше пізнаєш. Ставши поміж двох ним же створених фантомів, політик надає собі функції арбітра у дискусії “науковців” з “громадськістю”.

Перевіримо кваліфікацію арбітра: “Останнім часом мені вдалося прочитати кілька десятків наукових праць та газетних публікацій з даної проблематики.” (Там само, С. 16). Отже, на переконання політика, наукові праці та газетні публікації є джерелами одного рівня. Між тим, газетна інформація щодо наукової сфери у фаховому середовищі сприймається як така, що не заслуговує на довіру. Занурюючись у наукову проблему варто забути все, про що ти почитав у газетах. Навряд чи І. Заєць сприйме таку пораду. Адже в газетах є сенсаційно прості відповіді на складні питання, а в публікаціях – рутинне колування в трипільському посуді чи нудна типологія жіночих статуеток.

Розставивши учасників інсценізованої ним же дискусії по кутках рингу, політик формулює дві концепції щодо статусу Трипільської культури: 1) наукова – це одна з культур в системі енеоліту Євразії; 2) громадська – “...не просто одна з культур, а засаднича для європейської цивілізації культура.” (Заєць, 2003, С. 12).

Науковий підхід вимагає всі явища розглядати в системі, а не висмикувати одне з них із контексту, як чорний археолог вибирає трипільську статуетку, кинувши решту знахідок напризволяще. Вже на цьому рівні зіставлення видно, що громадська концепція ніяк не перетинається з науковою. Вони існують у різних вимірах і цілком самодостатні. Але, щоб якось урівноважити позиції сторін, І. Заєць голосливо заявляє, що частина науковців підтримує громадську концепцію. Назвіть їхні прізви-

ща, будь ласка! Звертання до В. Хвойки тут не проходить. Знаменитий копач старожитностей помітив неординарну культуру в Києві та Трипільді, дав їй ім'я і виніс свої спостереження на суд науковців. Його ж інтерпретація Трипільля, зокрема на засадах автохтонізму, становить на сьогодні суто історіографічний інтерес. До того ж називати чеха "першовідкривачем" Трипільської культури, як це робить І. Заєць, буде перебільшенням. Її відкрили: польські археологи на теренах Галицького Поділля ще в середині 70-х рр. XIX ст. і назвали культурою мальованої кераміки; румуни - в Західній Молдові у 80-х і назвали культурою Кукутень. Так що В. Хвойка в 90-х міг вважати себе хіба що третьовідкривачем (Бурдо, 2005, С. 10-13).

Сьогодні Трипільля є великою гілкою дерева, що зветься культура Кукутень. Під назвою Кукутень трипільську культуру, здебільшого, знають у Європі. Втім, Трипільля стало великим, а Кукутень - малою в результаті анексії Бессарабії, північної Буковини та Галичини на першому етапі Другої світової війни. Ось так загарбницька війна посприяла розвою окремо взятої археологічної культури, нові межі якої сантиметр в сантиметр співпали з новим державним кордоном СРСР.

У тоталітарній державі археологія абсолютно залежна від політики. За Сталіна археологічні культури спочатку заборонили (30-ті роки), а потім - реабілітували та оголосили автохтонними (40-ві роки). Міграціоністів тоді не лише затаврували (ну, майже так само як І. Заєць нас сьогодні), а й відправили декого на перевиховання до Сибіру в товарняках.

Така преамбула потрібна для того, щоб показати як непросто все в археології, а тим більше - в політиці, яка експлуатує науку. Рішуче заперечую політикові, що міграційна концепція "всуціль вибудована на міфах" (Заєць, 2003, С. 15). Вона побудована на датованих матеріалах розкопок, що засвідчують неквапний рух кількох хвиль мігрантів з Румунського Прикарпаття на схід. Хочу висловити своє співчуття громадськості, але питання щодо приходу прекукутеньців на наші терени в науці вирішене. Звинувачення, що воно вирішене за гроші, потребує конкретизації: хто? кому? скільки? Ну й, бажано, з належною документованістю фактів. Ви, пане Іване, закидаєте нам "недеколонізоване наукове мислення" (Там само, С. 16). А що, громадськість вже встигла деколонізувати ненаукове мислення? Всі ми складаємо одне

постгеноцидне суспільство, але це не значить, що треба місити в багнюці тих, хто знає трохи більше від інших. Проявіть бодай дециму терпимості до позиції науковців.

Не знайшовши жодного доброго слова для людей, що поклали своє життя на вивчення Трипілля, Ви висуваєте до них низку як слухних, так і надуманих претензій. А, зрештою, все зводиться до пропозиції створити декілька нових бюрократичних структур для керування процесом вивчення та популяризації Трипілля: Громадська координаційна рада, Трипільська комісія при НАН України, Національний музей археології. Чи не забагато надбудовних прожектів на плечі тих сорока дослідників, які реально займаються вивченням Трипілля? А так же хочеться кермувати!

Як для керманича, то бажано було б уникати дитячих археологічних помилок. Не варто вимагати, щоб музейні експозиції знайомили нас "...зі сценами полювання на брилах Кам'яної Могили" (Там само, С. 13), бо немає таких сцен на згаданих брилах. Не можна твердити про прямий зв'язок між фактами матеріальної культури, якщо їх розділяють 15 000 років (Там само, С. 17). Твердження, що мисливці на мамонтів верхнього палеоліту прийшли з Близького Сходу не є абсурдним. Найдавніші рештки людини розумної знайдені в печерах Палестини. Звідти вона, вийшовши попередньо з Африки, заселила терени Євразії, з Україною включно. Неправда, що прихильники міграційної концепції заперечують зв'язок городсько-волинської, усатівської та софіївської культур з Трипіллям (Заєць, 2003, С. 18). Перелічені явища складають заключну фазу існування Трипілля, що загальновідомо, а ось після них трипільська традиція, попри всю Вашу незгоду, дійсно переривається. Ніхто з науковців не відтворює антропологічний тип трипільців за статуетками, бо це заборонено відповідною методикою досліджень, а виключно за черепами. Висновок щодо домінування східносередземноморського антропологічного типу серед чоловіків антрополога одержали за вимірами черепів. Водночас спостережено, що фігурки реалістичного стилю мають "вірменоїдні" риси обличчя (Мовша, 1973, С. 19). І, останнє, існування трипільської цивілізації ще ніким не доведене. Тому ліпше уникати використання цього терміну всує.

Хочеться побажати шановному Іванові Олександровичу більшої об'єктивності та толерантності в підходах до наукових проблем та науковців.

4 Чи становить міфологізація етногенезу українців та давньої історії України загрозу суспільству та майбутньому держави? Які існують ризики через невірне ставлення до етнічної історії.

Безумовно становить, та ще й чималу загрозу. Спробую проілюструвати реальну небезпеку ситуації на прикладі текстів професійного міфологізатора (арієзнавця) Ю. Шилова. Він рекламує себе як “Академік (Православної Русской Академии, Української академії оригінальних ідей, New York Academy of Sciences), професор (ПРА та МАУП – Міжрегіональної Академії управління персоналом), член Союзів письменників України й Росії, голова історичної секції Всеслов’янського собору (союзу громадських організацій слов’янських країн)”. Народний академік скромно замовчує, що в колишньому науковому житті він був відомий як кандидат історичних наук. Можливо його бентежить той факт, що процедура проходження його скандальної дисертації розпочалася з фальсифікації результатів голосування на відділі археології енеоліту – бронзової доби Інституту археології АН УРСР, здійсненої його науковим керівником (Шилов Ю. Победа, К., 2000). Втративши роботу в Інституті через порушення трудової дисципліни, Ю. Шилов цілком присвятив себе творенню міфічної історії України, невимушено вписуючи її до арійського контексту.

Арійська ідея й відповідна теорія та практика накоїли в ХХ столітті стільки лиха, що повертатися до цього питання в новому тисячолітті здавалося б немає жодного сенсу. Проте реалії нашого життя засвідчують помітні рецидиви арійської хвороби як серед українців, так і в наших східних сусідів. І якщо сусіди через представників інтелектуального сегменту російського суспільства перейшли, принаймні, до осмислення цієї проблеми (Шнирельман, 2004), то наші “оріяни” практично без перешкод розвивають наступ на інтелектуальні редути громади (Каныгин, 2005; Шилов, 2006). Варто зазначити, що як тільки арійську нитку починають вплітати у вінок національної ідеї, відразу ж вигулькує виразний антисемітський мотив (Шилов, 2006, С. 185–191). Так само й у сусідів: “Шнирельман устанавлювает в неоарийском мифотворчестве антисемитские и мессианские мотивы, а так же тесную связь с оккультизмом XIX (Е. П. Блаватская) и XX веков (Э. Бейли, течение “New Age”)” (Кореняко, 2006, С. 203).

В. Шнірельман присвятив арійському міфowi на російському ґрунті другу частину своєї монографії, а третю – неоязичництву. Суть його підходу до проблеми виразно проступає вже з назв окремих глав частини 2: “Второе пришествие арийского мифа”, “Зачем русским арийская идентичность?”, “Страсти по Архамму: арийская идея и национализм”, “Русский ответ: археология, русский национализм и Арктическая прародина”. Остання глава починається з розділу “Русские в беде”. Звісно, висновок щодо “великой арийской цивилизации – матери русского племени” не може не тішити росіян, що потрапили у пострадянську біду (Кореняко, 2006, С. 203–205). В. А. Шнірельман резонно звертає увагу на тих фахівців (Б. О. Рибаків, О. М. Трубачов, Н. Р. Гусєва, С. В. Жарнікова і – увага! – Ю. О. Шилов), які не лише брали участь у такому фантазуванні, а до того ж освячували його своїм академічним авторитетом.

З тим, що Ю. Шилов – фантазер, сперечатися не доводиться, а ось з приводу його “академічного авторитету” хочеться заперечити, позаяк він не працює в жодній академічній установі й не є дійсним членом НАН України. Бутафорії на кшталт “Академії оригінальних ідей” чи “Православної російської академії” нічого спільного з академічною наукою не мають. Пікантність ситуації полягає ще й в тому, що православна братія сусідньої держави одарила академічним саном ... неоязичника, себто – поганця, що трактує факт християнізації Київської держави, як перший крок до загибелі слов’янства. Цитую: “А треба “повертатися до нової весни” Неоязичництва з його природними архетипічними засадами цивілізації; іншого виходу-порятунку немає” (Шилов, 2006, С. 194). Зазначу, що наше неопоганство вже помітили іноземні дослідники цієї теми, звернувши увагу на його виразний антисемітизм у поєднанні з відвертим расизмом на слов’янсько-арійському тлі (Шнірельман, 1999, С. 130–143).

Власне, й збірка есе, статей та нарисів “Чого ми варті?” підтверджує, що арійська ідея, яку Ю. Шилов так дбайливо викохує в українському ґрунті, подається українському читачеві в пакеті з поганством, націоналізмом нацистського гатунку, антисемітизмом та окультизмом. Цю гостру приправу арієзнавець свідомо намагається долучити до української національної ідеї. Показово, що “оріянин” не заперечує своєї співпраці з неонацистськими часописами сучасної Росії “Наследие предков”, “Новые правые”

(Шилов, 2005, С. 177). І це – позиція. Тому, мабуть, не випадково він нині працює у приватному вузі, який, свідомо чи підсвідомо, але системно дискредитує Україну перед світовою спільнотою. “Професор із селянського роду” також додає до скарбнички дискредитації свій срібник: “Уже следует явления называть своими именами, а события определять системно – избегая ограниченный интересами одной этнокультуры (ныне это обычно еврейская, выборовавшая такое право своими сомнительными Торой, сионизмом, холокостом, “антисемитизмом” – направленным ею же против арабов и др.)” (Шилов, 2006, С. 184). Потрапляючи до середовища “своїх”, ну, скажімо, на “Собор народов Беларуси, России, Украины” (Запоріжжя, 17–19.05.2004 р.), народний академік висловлюється ще конкретніше: “Следует признать, что три революции, гражданская и, как минимум, Вторая мировая война, по крайней мере два голодомора – есть Холокост, проводимый (поныне!) евреями против славян. ...Блаватская, Рерихи, Шилов – уже свое слово сказали: концептуальное, идеологическое тоже. ... Слово теперь за политиками, за военными, за экономистами” (Шилов, 2005, С. 288, 290). Цікаво, на що розраховує Ю. Шилов, закликаючи військових до розв’язання суто ідеологічних міжетнічних проблем? Схоже, йому ввижається “остаточне вирішення єврейського питання”, яке розпочав Гітлер і продовжив, але не встиг завершити Сталін: Голокостом по Голокосту! Але, ніби передчуваючи такі закиди, творець “нової теорії історії людства” на ним же поставлене питання: “Як рятуватися (від сіонізму. – В. О.)?” відповідає: “Хірургія не допоможе (Гітлер уже спробував), терапія також (спробував Сталін): «-», повторюю, є необхідним і незнищеним. Вихід тільки один: зміцнення «+», організму”. Єдиним “у державі та світі” політиком, “який має мужність вказувати на смертоносність сіонізму й протиставляти йому життєдайність українства, – це Г. В. Щокін, засновник МАУП” (Шилов, 2006, С. 87). Ці відверті цитати наведені з передвиборного інтерв’ю кандидата в народні депутати до Верховної Ради від Української консервативної партії Ю. Шилова.

Такі щирі рецепти розв’язання єврейського питання звучать не вперше. Просто в цивілізованих країнах на людину, що їх озвучує, невідворотно чатує кримінальна відповідальність, а ми чомусь лише очима кліпаємо на витівки провокаторів. Попри титанічні зусилля Ю. Шилова та Г. Щокіна, Верховна Рада таки

розбіралася, хто винний у геноциді українського народу в формі голодоморів – комуністичний режим Імперії Зла. Нагадаю, що вперше звинувачення радянському режимові в геноциді українців пролунало 25 років тому в Єрусалимі, у доповіді Дж. Мейса на конференції з проблем Голокосту.

Але повернемося до арійської теми в опусах Ю. Шилова. Не можна твердити, що він механічно її скопіював за російськими лекалами. Як людина творча і з багатою фантазією, народний академік конструює суперавтохтонну етнокультурну конструкцію протяжністю в 21 тис. років. Його російські колеги обмежують прабатьківщину аріїв, якщо не тундрою, то Південним Уралом і виводять з аріїв слов'ян (“Москва – третій Аркаїм” та “место исхода протославянской группы арийского народа”). Натомість Ю. Шилов розуміє, що за полярним колом прабатьківщини бути не могло, а про Аркаїм воліє не згадувати взагалі. Він починає власну історію праслов'ян ледь не з мисливців на мамонтів верхнього палеоліту, посилаючись на щонайдавнішу в світі історичну пам'ять слов'ян. І лише десь з середини V тис. до н. е. під крилом у трипільців Аратти, на її степовій окраїні визрівають арії (Аріан, за термінологією есеїста). Слов'янський етап розвитку етнокультури прямих спадкоємців Аратти розпочинається в 2400–1700 роках до н. е. Арії Наддніпрянщини в середині II тис. до н. е. залучають слов'ян до міграції в Індію, де на межі II–I тис. до н. е. оріяни (діти від шлюбів араттів та аріїв) та бурси (борисфеніти) нарікають себе етнонімом слов'яни. Потім частина з них повертається на прабатьківщину. Кіммерія та Скіфія оголошуються найбільшими об'єднаннями слов'ян. “Общинна” слов'янська цивілізація протиставляється рабовласницьким Греції та Риму, потім Візантії та Хозарії й зрештою переможно трансформується в царську Росію: **“общинность–“коммунизм” исконно присуци храним славянством”** (Шилов, 2006, С. 21, 286–287). Хочеться запитати: “Яким слов'янством, окрім, звичайно, російського?”

На чому ж базується такий революційний перегляд доісторії слов'янства? Звичайно ж на трьох китах: 1) праці не зовсім адекватного шумеролога А. Кіфішина; 2) інформація з “Велесової книги”, яка вважається науковцями фальсифікатом; 3) власні фантазії-видіння народного академіка. Зрозуміло, що професійна наука тут відпочиває, позаяк затаврована самим же Ю. Шиловим як “офіційна”. Коментувати припущення щодо парування араттів

з аріями, від якого й пішли слов'яни/оріяни надто важко. Нагадаю, що арії покинули прабатьківщину, де б вона не знаходилася, та вийшли на арену історії близько 1500 р. до н. е. на Передньому Сході, а мову слов'ян історики фіксують після 700 р. н. е. в Центральній-Східній Європі. Тому для переконливого поєднання названих етносів у часі ми просто не маємо ніяких фактів. По суті проповіді Ю. Шилова є типовою локшиною на вуха так званої "еліти славянських народів" (Шилов, 2006, с. 290). Яка в нас сьогодні "еліта" – загальновідомо.

Втім, займатися будь-яким аналізом зальотів Ю. Шилова – справа марудна й марна, позаяк той живе у світі недоведених аксіом. Зрозумілішим він є у своїх політичних уподобаннях. Ось, наприклад, віхи "погибелі слов'янству", виведені ним: 867, 988, 1905, 1917, 1991, 2004 роки (Шилов, 2006, С. 285). Торкаючись останніх віх, бачиш, за логікою теоретика, що коли в Кремлі виникають проблеми, то це вже й погибель слов'янству загалом. Правда, невідомо, якому слов'янству? Міф щодо слов'янської цивілізації, нав'язуваний Ю. Шилівим (Шилов, 2004) не більше ніж фантом. Не було такої ніколи. Бог дасть і не буде. Адже слов'яни належали й належать до різних цивілізацій (католицької, православної, мусульманської). Сталося так, що за підсумками Другої світової війни Кремлю вдалося поневолити практично весь слов'янський світ, силоміць загнати його до соціалістичного хліва. У 1991 р. цей хлів остаточно розвалився, після чого почався прогресивний та динамічний процес відродження слов'янських державностей, що завершився 2006 року відновленням незалежності Чорногорії. Кому з слов'ян від того стало гірше? Проблеми є виключно у тих, хто досі ще не визначився з європейським вибором. Нормальні ж слов'яни вже долучилися до "золотого мільярду" успішної західної цивілізації. Ось і нам не запізнитися б, долаючи брудну хвилю псевдослов'янської контрпропаганди з арійським присмаком ксенофобії, пропоновану Ю. Шилівим та його наставниками з МАУПу.

А тепер про ризики. Істеричне нацьковування "життєдайних українців" на "сіоністів" з боку ініціативних міфотворців запрограмоване не лише на ускладнення наших відносин з державою Ізраїль. Помічено, що кожна антисемітська акція після Другої світової війни спрямовувалася, головним чином, проти США – держави, що є нині чи не єдиним гарантом нашої безпеки.

Саме на ефект послаблення американського бажання захищати Україну і спрямовані нині, на мій погляд, зусилля демонстративних антисемітів. Відомо, що хвилі світового тероризму, підняті на початку 70-х років минулого століття, передувала системна антисемітська пропаганда серед арабів Палестини. Проект було розроблено аналітиками з КДБ СРСР, а рух кривавої хвилі, що стала самодостатньою, не вдається зупинити й сьогодні. Не виключено, що декому кортить застосувати палестинські рецепти щодо нашої держави, з відповідними наслідками. Тут ризики можуть швидко трансформуватися в пряму загрозу нашій державності. Слід чітко усвідомити, якщо антисемітські акції спрямовуються проти США – гаранта нашої безпеки, то вони направлені й проти України, принаймні ті з них, що мають місце в межах кордонів нашої держави. Патріотизм і антисемітизм є речі несумісні.

5 Чому саме трипільська культура стала відправною точкою для створення етнімофології?

Питання непросте й таке, що має низку відповідей. По-перше, ця культура, створена мігрантами, що прийшли з теренів Молдови, вражаюче яскрава, просто красива в своїх матеріальних виявах. Поселення-гіганти, домобудівництво, керамічні печі та чудовий посуд високої якості, вервечка жіночих образів трипільської дрібної пластики, таємничі знаки й зовсім незрозумілі звичай магнетично притягують до Трипілля науковців, митців і просто закоханих у давнє минуле своєї землі людей. По-друге, вона запаморочливо давня (V–IV тис. до Христа, 7 тис. років від сьогодні – часи Адама). Ось вам і привід до балачок про “зародок світової цивілізації”. По-третє, Трипілля було розкрите в колах заокеанської української повоєнної еміграції, завдяки літературним творам Докії Гуменної, присвяченим Трипіллю. Письменниця брала участь в розкопках Т. Пассек напередодні Другої світової війни. Тому її книжки з трипільської тематики по-жіночому емоційні та позначені ефектом присутності. Фундатор неопоганської РУНВіри Лев Силенно відчув магнетичний вплив цієї культури, прилаштувавши Трипілля наріжним каменем до своєї еkleктичної релігійної конструкції, а далі прямо ототожнивши давніх українців з трипільцями. Таким чином, Трипілля перетворилося з археологічної абстракції в символ віри, принаймні для рунвірян.

Від 1993 р. їхня конгрегація стала офіційно зареєстрованою в Україні, маючи децицію прихильників у середовищі інтелігенції.

Отже, Трипілля, на хвилі відновленої незалежності, було ідеологічно використане як прийнятний будівельний матеріал для підвалин Великого українського міфу.

Наведений вище перелік причин позанаукової експлуатації Трипілля не є вичерпним і може бути розширений колегами. Зазначу лише, що чи не в кожній країні є своє Трипілля, тобто, Велика археологічна культура – об’єкт поклоніння та міфологізації. У Польщі це, наприклад, лужицька культура, в Грузії культура Тріалеті, а в Росії, схоже, синташтинська. Тому українську міфотворчість слід розглядати не як ізольоване явище, а в системі тенденцій світової міфотворчості та неопоганства.

6 *Яким є ставлення наукової спільноти до міфологізації історії України?*

За всю наукову спільноту свідчити не стану, а ось археологічна її частина ставиться до міфотворчості негативно. Тому що археологія України надто багата, щоб випинати з її системи якусь одну археологічну культуру. Вже виділено сотні археологічних культур на теренах України. Кожна з них є неповторною. В межах самого Трипілля нині позначено до десятка окремих культур і типів пам’яток. І не всякий ентузіаст пояснить, чим же відрізняється західнотрипільська культура від східнотрипільської. Тому поняття “трипільська культура” сприймається сьогодні у фаховому середовищі як певний анахронізм чи прояв археологічного жаргону. Коректніше вживати термін культурно-історична спільнота Кукутень–Трипілля.

Прошло вже 12 років відтоді як видано статтю “Міфотворчість шкодить Україні” (Отрощенко, “Вечірній Київ”, К.: 12.07.1995). За цей час міфотворці зробили чимало для дискредитації науки та популяризації квазінауки. Тому теза, винесена в її заголовок, стала ще актуальнішою, що й засвідчує круглий стіл “Міфологізація етногенезу України”, проведений у стінах Києво-Могилянської академії Центром соціогуманітарних досліджень ім. В. Липинського.

Література:

Бурдо Н. Б. Трипільська культура – 110 років дослідження // Археологія. – 2005. – № 4. – С. 10–25.

Вілсон Е. Українці: несподівана нація. – К., 2004. – 552 с.

Заєць І. О. Стан і перспективи досліджень, охорони та популяризації трипільської цивілізації // Трипільська цивілізація у спадщині України. – К., 2003. – С. 12–27.

Каныгин Ю. Начало и конец времен. К.: А.С.К., 2005. – 500 с.

Корняк В. А. Рец.: Шнирельман В. А. Интеллектуальные лабиринты: очерки идеологии в современной России / Московское бюро по правам человека. М., Academia, 2004. 480 с.; Шнирельман В. А. Лица ненависти (Антисемиты и расисты на марше) / Московское бюро по правам человека. М., Academia, 2005. 360 с. // Вестник Евразии. Москва, 2006. – № 1 (31). Независимый научный журнал. – С. 198–218.

Мовшиа Т. Г. Нові дані про антропоморфну реалістичну пластику Трипілья // Археологія. – 1973. – Вип. 11. – С. 3–21.

Отрощенко В. Міфотворчість шкодить Україні // Вечірній Київ, К.: 12.07.1995.

Отрощенко В. В. Рец.: Трипільська цивілізація у спадщині України. К.: Просвіта, 2003. 328 с. // Археологія. – 2004. – № 3. – С. 130–132.

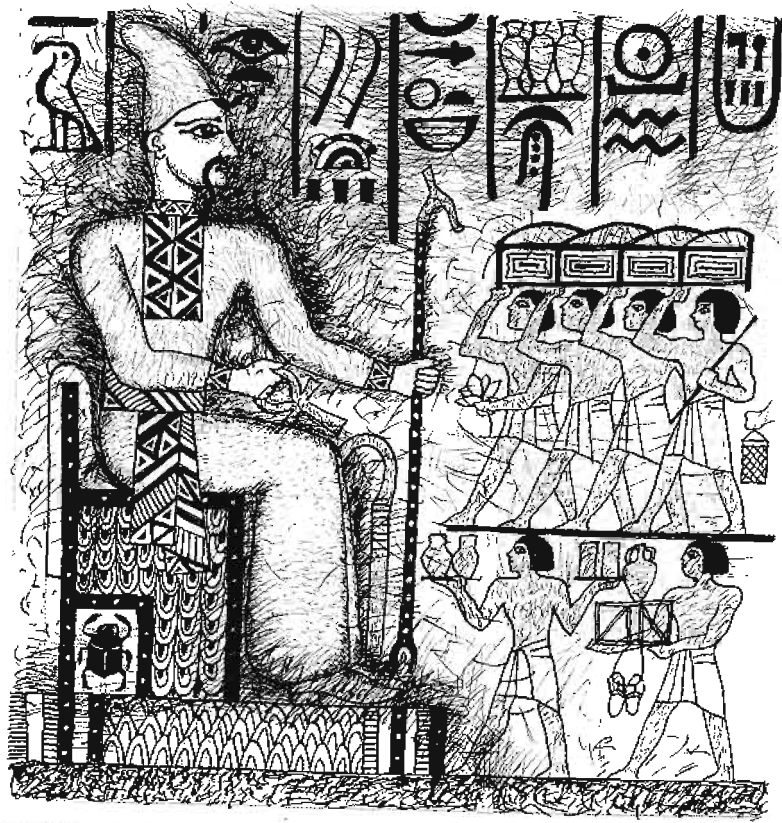
Шилов Ю. А. Победа. – К., 2000.

Шилов Ю. А. Истоки славянской цивилизации. – К.: МАУП, 2004. 704 с.

Шилов Ю. Чого ми варті. К.: Арагта, 2006. – 292 с.

Шнирельман В. А. Назад к язычеству? Триумфальное шествие неоязычества по просторам Евразии // Неоязычество на просторах Евразии. – Москва, 1999. – С. 130–169.

Шнирельман В. А. Интеллектуальные лабиринты: очерки идеологии в современной России / Московское бюро по правам человека. М., 2004. – 480 с.

■ Міфологізація походження українців (проблема Трипілья)

1 Проблема етногенезу українців – надзвичайно складна, її висвітлення – ключ до розуміння витоків культури, ментальності й етнічної самосвідомості народу. Звідси – її заполітизованість, прагнення політиків використати ті чи інші етногенетичні схеми для обґрунтування певних ідей, пов'язаних із майбутнім України. Починаючи з 30-х років минулого століття і майже до останніх днів існування СРСР наукові пошуки в царині етногенезу і етнічної історії українського народу фактично були забороненими. Звільнення з роботи, поневіряння і навіть арешт – ось що ще кілька десятиліть тому чекало тих поодиноких дослідників (Я. Дашкевич, М. Брайчевський та ін.), які наважувалися піддати сумніву тезу про походження українців, росіян і білорусів зі спільної колиски – Київської Русі. Усе, що суперечило цій тезі, заборонялось, усі, хто відстоював її, заохочувалися. В наші дні її продовжують експлуатувати для власних цілей політики і науковці, орієнтовані на обслуговування інтересів північного сусіда України.

2 Багаторічне “табу” на висвітлення даної проблематики спричинилося до вкрай негативних наслідків: навіть після проголошення незалежності України науковців, які займаються цією темою на належному фаховому рівні, небагато, їх можна перерахувати на пальцях рук однієї людини. Аналіз наукової літератури показує, що кожен з них веде свої власні пошуки, опираючись на здобутки тих напрямків знань, які вони репрезентують. Як і п'ятнадцять років тому, координація зусиль представників етногенетичних дисциплін (власне історія, порівняльно-історичне мовознавство, археологія, етнологія, історична антропологія тощо) є актуальним завданням української гуманітарної науки. Йдеться не про

банальне використання фактів, запозичених в працях своїх колег для ілюстрації власних поглядів, а про вироблення концептуальних комплексних підходів до висвітлення цієї проблематики. Відомо, що для того, щоб загубити якусь справу, слід створити комісію. Однак в даному випадку створення міждисциплінарної комісії з етногенезу, до роботи якої варто залучити провідні наукові кадри з різних галузей гуманітарних знань, дискусії, публічне обговорення питань, пов'язаних з походження українського народу, дозволили б кардинально змінити ситуацію в цій сфері.

3 Будь-яка порожнина мусить бути заповненою. Доки поодинокі представники багатотисячної армії академічної та вузівської гуманітарної науки України намагалися висвітлити ті чи інші аспекти складної етногенетичної проблематики (лінгвісти – лінгвістичні, археологи – археологічні, антропологи – антропологічні і т. п.), публікуючи результати своїх пошуків у фахових виданнях, малодоступних широкому загалу читачів, в Україні сформувалося теж не дуже численне, але надзвичайно активне і настирливе “біле псевдонаукове братство”. Його очолили новоявлені “пророки”, які оголосили українців найдревнішим народом у світі, світочем цивілізації, що внаслідок підступів зловредних “воріженьків” втратив колишні здобутки і велич. Де пророки, там і паства. Книжки “пророків”, видрукувані масовими тиражами, користуються широким попитом. Їх купують, незважаючи на досить високі ціни, систематично цитують в періодичній пресі (часом у цілком серйозних виданнях), вони не сходять з екранів телебачення, звучать на радіо. “Аратта”... Національно свідомі праукраїнці-язичники і чужорідні космополітичні християни, які знищили самотність наших предків... Боротьба між генетичними і духовними нащадками неандертальців, лідером яких один дипломований психолог проголосив Леоніда Кучму, що тоді був президентом, і кроманьйонців (головний сучасний кроманьйонець, на думку того ж “психолога”, це – Віктор Ющенко)... Ось коло понять і проблематики, які домінують в творах “пророків”. Декотрі з них на світанку своєї наукової діяльності навіть спромоглися здобути ступені кандидатів наук, а згодом без зайвих церемоній стали величати себе академіками, одним махом перескочивши ієрархічний щабель, що має не дуже пристойну назву – член-кореспондент. Поняття “офіційна наука” в працях “пророків” і свідомості

їхніх послідовників, не обтяжених вантажем наукових знань, набуло вкрай негативного змісту.

4 Найбільше етногенетичних міфів створено навколо трипільської культури, носіїв якої відомий український письменник Сергій Плачинда оголосив творцями української державності, що має шеститисячолітню історію. В працях, придбаних на книжковій розкладці в Києві на Майдані Незалежності, часом можна також довідатися, що трипільці вже в добу енеоліту любили їсти борщ, майстерно грати на бандурі та володіли бойовим гопаком. Час від часу вони розсилали в усі кінці світу своїх представників, які несли варварам Центральної і Західної Європи, Передньої Азії і Далекого Сходу свої цивілізаційні надбання, світло надії і прогресу. Автори цих праць не знають, як мінімум, про те, що помідори, перець і картопля – неодмінні складники нашої національної страви – з'явилися в Україні через більше як чотири тисячі років після загибелі Трипілья. Та й бандура (кобза – “кобоз”) поширилася тут не раніше XIV ст. і має тюркське коріння.

Прагнення довести, що українці – найдавніший європейський етнос, що вони першими в Європі створили власну державність, є виразним проявом національної меншовартості частини національно-патріотично налаштованої верстви українського суспільства, сформованого в умовах бездержавності, напівколоніального статусу і постійних національних утисків. Об'єктивно це є викривленою формою протесту проти думки про бездержавність української нації, яка тривалий насаджувалася російськими шовіністами і навіть в наші дні активно, жовчно і послідовно пропагується в періодичній пресі кримської автономії і Південного Сходу. Чому ж саме трипільська культура опинилася в центрі міфологізації етногенезу українців?

По-перше: відомо, що поширення землеробства на історичних українських землях, безперечно, пов'язано саме з трипільською культурою. Чимало елементів традиційної матеріальної та духовної культури українців почали формуватися саме в трипільський час, що у виразній і дещо емоційній формі відзначив відомий український вчений Віктор Петров в праці “Походження українського народу” : “Немає сумнівів, уже в трипільський період Україна набуває певної суми характеристичних ознак, що лишаються властивою приналежністю за наших часів етногра-

фічної культури українського народу, як народу хліборобського. Від трипільських часів і до наших часів протягом 5 тисяч років існує на Україні хліборобство й хлібороб плекає в своєму господарстві волів і мережить ярмо. В тих самих кліматичних і ландшафтних умовах, на берегах тих самих річок і на просторах тих самих плато, на масній чорноземлі, шляхом між золотавими ланами пшениці простують воли. Сивий дим здіймається вгору з хат, обмазаних глиною й розписаних смугами кольорових барв. Як і за часів трипілля, так і досі жінка підмазує глиною долівку, розписує фарбами хату й піч. І при вході в хату висить зображення вічного дерева, в теперішній деформації: квітка в вазоні, мотив вишиванок, що сходять в своєму прототипі до трипілля, коли його позначали малюнком на прясельцях". Землеробський характер культурогенезу українців об'єктивно породжує інтерес широких кіл громадськості до Трипілля як першої землеробської культури на теренах України.

По-друге: трипільська культура має яскравий, самобутній характер, вражає масштабністю поселень і естетичною довершеністю керамічних виробів. Трипільці споруджували одно-двоповерхові будинки, стіни яких обмазувалися глиною і прикрашались яскравими малюнками. Під час розкопок пам'яток цієї культури виявлено велику кількість зооморфної і антропоморфної пластики, серед якої відомо близько 60 статуєток з реалістичними, індивідуальними рисами обличчя. Природно, що Трипілля не могло не привернути уваги широкого загалу, чому сприяли також виставки трипільських речей, зібраних приватними колекціонерми.

5 Активізація міфотворців етногенезу українців в гуманітарному просторі України застала зенацька представників академічної науки, які загалом виявилися невідповідними до цього явища і не спромоглися на адекватну відповідь своїм опонентам. Праці фахівців-археологів, наукові інтереси яких знаходилися в площині вивчення Трипілля, були здебільшого присвячені висвітленню окремих аспектів матеріальної і духовної культури її творців, мали доволі безсистемний характер і не давали цілісної картини, яка б знайшла відображення в узагальнюючій монографії, підготовленій колективом авторів. Цю лакуну останнім часом частково заповнила науково-популярна книга Михайла Відейка "Трипільська цивілізація" і розділи колективних моногра-

фій Інститу археології НАН України, однак цього не достатньо, щоб поставити заслін лавині псевдонаукових творінь. Ще гірша ситуація з оцінкою ролі Трипілья в культуротворчих процесах на історичних українських землях та його внеску в матеріальну і духовну культуру українського народу з точки зору етнології: за винятком праць Віктора Петрова і Вадима Щербаківського, підготовлених в 30-х роках минулого, більш-менш ґрунтовних досліджень, присвячених даній проблематиці, фактично немає.

6 Ситуація в академічній і вузівській науці спричинилися до того, що головним джерелом інформації з історії і археології Трипілья для широкого загалу читачів стали праці тих авторів, в яких псевдонаукові схеми поєднуються з невтримним польотом фантазії, не підкріплених жодними науковими фактами. Їх положення увійшли навіть в навчальну літературу, освячену грифом Міністерства освіти і науки України. Як приклад можна навести посібник директора Інституту українознавства, підпорядкованого цьому міністерству, доктора філологічних наук професора П. П. Кононенка "Українознавство", який витримав кілька видань. Співробітники цієї науково-дослідницької інституції цілком офіційно, за кошти платників податків розробляють також "концепцію школи-родини на засадах Мізинської верхньопалеолітичної стоянки".

7 Недовір'я до висновків фахівців-археологів, що виплеснулось на сторінки друкованих органів, пояснюється також тим, що в їхніх публічних виступах, розрахованих на широку аудиторію, іноді простежується певна недооцінка ролі Трипілья в культуротворчих процесах на теренах України. Полемізуючи зі своїми опонентами, співробітники Інституту археології часом з надмірним ентузіазмом стверджують, що вона є вторинною, провінційною, невиразним відлунням Близького Сходу, яке не залишило після себе переконливих ліній розвитку (інакше кажучи – кануло в безвість). Певною мірою ці заяви можна пояснити полемічним запалом і суто людською реакцією на заяви новоявлених "пророків", які не гребують у суперечках аморальними методами (найбільш поширеним є звинувачення представників академічної науки в належності до світового сіонізму). Однак навіть у незаангажованих свідків цих баталій виникає логічне запитання: якщо Трипілья є таким собі ординарним явищем, то чому в За-

хідній, Центральній чи Східній Європі в добу енеоліту не було гігантських поселень (протоміст), площа яких займала 200–450 гектарів, на яких розміщувалися до 3 тисяч споруд, де проживало до 10–15 тисяч осіб? Чи не надто категоричною є також теза про неіндоевропейську приналежність трипільських племен, якої чомусь дотримуються здебільшого вітчизняні археологи? Адже поруч із відомою схемою американського археолога М. Гімбутас про перших індоевропейців-скотарів – будівельників курганів, запропоновані й концепції фахівців-лінгвістів, які пов'язують швидке поширення індоевропейських мов на теренах Євразії саме з розповсюдженням землеробських традицій.

8 За даними історичної антропології, формування фізичних рис українського народу розпочалося задовго до появи слов'янства на історичній арені. В окремих регіонах України, надто на Правобережному Поліссі, простежуються дуже давні, архаїчні компоненти соматотипу (поєднання широкого й низького обличчя), коріння яких сягають неолітичної доби. Дуже глибока лінія морфологічної спадковості, пов'язана з доліхокранним вузько-і низьколицим типом, простежується в Середній Наддніпрянщині, а саме: племена тшинецької культури доби бронзи → скіфи лісостепової смути → населення черняхівської культури → нащадки літописних полян → сучасні українці. Відносну сталість антропологічних ознак людності цих регіонів України, яка на перший погляд суперечить інформації про цілком очевидні хронологічні зміни етнокультурних характеристик, можна пояснити тим, що, з одного боку, ці регіони входили до ареалу прабатьківщини слов'ян, а з іншого – мова і культура могли поширюватися шляхом запозичення і не обов'язково були пов'язані з кардинальними змінами населення. Що ж до антропологічних ознак, то вони контролюються генетичними чинниками і самі по собі мало змінюються в часі. Теоретично це дозволяє визначити ступінь генетичної спорідненості поколінь, розділених тисячоліттями, причому лінію спадковості можна реконструювати навіть тоді, коли в антропологічному вивченні окремих історичних епох наявні “білі плями”, зумовлені відсутністю вихідних даних. З точки зору оцінки ролі трипільських племен в антропологічній історії України важливо мати на увазі, що вони за майже одностайною оцінкою фахівців принаймні на ранніх етапах існування Трипільля ха-

рактизувалися рисами південних європеїдів. Ці ж риси доволі виразно простежуються в антропологічному складі українського народу. З цього логічно випливає, що відкидати участь творців Трипілья в етногенезі українців немає жодних підстав. Так само, як оголошувати їх “праукраїнцями”.

9 Політичне забарвлення проблеми етногенезу українців і міфотворчість в цій царині матимуть місце доти, доки залишатиметься загроза існуванню української держави і не сформується українська політична нація. Парадоксально, але факт: історичні міфи об’єктивно сприяють формуванню української політичної нації, як свого часу сприяли консолідації українського етносу. Що ж до вчених-гуманітаріїв України, дослідницькі інтереси котрих лежать у площині етногенетичної проблематики, то їхнім завданням були і залишаються пошуки наукової істини, які передбачають скрупульозний аналіз фактів і не мають жодного стосунку до створення міфів, покликаних обслуговувати інтереси політиків.

■ Трипільська культура і Україна

▮ Загальна інформація

Трипільська культура – археологічна культура доби мідного (енеоліту) – початку бронзового віків, частина культурно-історичної спільності Трипілля–Кукутень. Вживаються назви “Трипілля”, “Кукутень–Трипілля” або “Трипілля–Кукутень”. Територія поширення цієї спільності – від Прикарпатської Молдови в Румунії до лівобережжя Дніпра на Переяславщині.

Датується приблизно між 5400–2750 роками до нашої ери, тобто 7–5 тисяч років тому.

Територія поширення в Україні – сучасна лісостепова смуга та смуга лісів помірного поясу від Прикарпаття на заході до Наддніпрянщини на сході. Найпівнічніші пам'ятки класичної трипільської культури зафіксовані на Десні, а найпівденніші – у степовому Побужжі. Трипільські поселення відомі у 15 областях України, а окремі знахідки цієї культури – ще у 4.

Комплекс археологічних знахідок із характерним посудом, орнаментованим спіральними візерунками, вперше отримав назву “трипільська культура” завдяки відкриттю київським археологом В. В. Хвойкою таких пам'яток поблизу Києва наприкінці XIX ст. Поселення, за яким названо цю культуру, розташоване за 2 км від села Трипілля Обухівського району.

Формування трипільської культури відбувалося у районі Карпато-Подністров'я (територія сучасних держав Румунія, Молдова, Україна) і було обумовлено складними культурно-історичними процесами доби пізнього неоліту – раннього енеоліту, що охоплювали Балкано-Карпато-Дунайський регіон у V тис. до н. е. Перці та найбільш ранні пам'ятки культури Прекукутень–Трипілля відомі у Південно-Східній Трансільванії та Прикарпатській Мол-

дові. Трипільська культура утворилася в результаті синтезу традицій кількох культур доби неоліту: лінійно-стрічкової кераміки, Боян, Хаманджія, Криш. Упродовж двох тисяч років існування носії трипільської культури перебували у взаємодії зі спорідненим населенням Балкано-Карпато-Дунайського регіону, що істотно впливало на вигляд матеріальної культури та розвиток культурних традицій. Найдавніше поселення трипільської культури в Україні досліджене В. Г. Збеновичем біля села Бернашівка на Вінничині.

В Україні відомо близько 2100 пам'яток трипільської культури. Вона представлена переважно поселеннями. Відомі поховання, "скарби", майстерні.

В основу періодизації трипільської культури покладена модернізована схема Т. С. Пассек, запропонована дослідницею 1949 р., яка узгоджена із періодизацією культур Прекукутень та Кукутень:

УКРАЇНА		Роки до нашої ери	РУМУНІЯ
етапи	періоди		етапи
Трипілья С II	пізній	3320/3200 – близько 2750	Городиштя–Фолтешть–Ер бічень
Трипілья С I	середній	3800–3320/3200	Кукутень В 2
Трипілья В II		4100–3800	Кукутень В 1
Трипілья В I–В II		4400–4100	Кукутень А–В
Трипілья В I		4600–4400	Кукутень А
Трипілья А	ранній	близько 5400–4600	Прекукутень

Археологічний комплекс трипільської культури неоднорідний. Виділено понад 40 різноманітних локально-хронологічних угруповань. Їх можна згрупувати у три великі підрозділи:

1. Пам'ятки, для яких характерний керамічний комплекс у традиціях культури Прекукутень–раннє Трипілья.
2. Пам'ятки, для яких характерний керамічний комплекс у традиціях культури Кукутень–Трипілья.
3. Пам'ятки доби ранньої бронзи, для яких характерний синкретичний керамічний комплекс з традиційними елементами різних культур, у тому числі Кукутень–Трипілья.

Характерною рисою трипільської культури є залишки жител у вигляді “площадок” – скупчень обпаленої глини. Такі об’єкти реконструюються як рештки прямокутних споруд з дерева та глини з двома поверхами та горищами, які були знищені у ритуальній пожежі.

Серед поселень трипільської культури чимало таких, що характеризуються продуманим плануванням, часто будівлі розташовано по колу або овалу. Починаючи з раннього періоду, фіксуються поселення великої площі – понад 10 га, а з етапу VI–II найбільші – “протоміста” – у межиріччі Південного Бугу та Дніпра сягають понад 100, а найбільші – 450 га. У зовнішньому колі таких поселень-гігантів житла так щільно розміщені одне біля одного, що утворюють “житлову стіну”, яка мала захищати мешканців від зазіхань сусідніх племен.

Різноманітні інструменти та знаряддя праці, а також зброя виготовлялася з кременю, каменю, кістки та рогу, а також, набагато менше, – з міді, а у пізній період – з бронзи. Іноді трапляються керамічні виробничі предмети – прясельця, відтяжки від верстата.

Керамічний комплекс трипільських поселень вирізняється різноманітністю, що властиво для всіх давніх хліборобських культур. Він характеризується наявністю посуду із складним кольоровим візерунком. Серед керамічних виробів Трипільля антропоморфні статуєтки, зооморфні фігурки, моделі будівель, ритуальні предмети.

Трипільська культура досліджується понад 100 років, розкопано десятки жител, здобуто чимало матеріалу, який дозволяє робити певні соціально-економічні реконструкції.

Уся сума даних свідчить про те, що економіка трипільців ґрунтувалася на аграрному виробництві. Трипільці володіли передовими на той час аграрними технологіями, втім стабільність їх суспільства у великій мірі визначалася кліматичним фактором, до якого вони тривалий час досить вміло пристосовувалися.

Рільництво було головною аграрною галуззю. Трипільці вирощували півчасті пшениці, два різновиди ячменю, овес, просо, а також бобові: горох, сочевицю, віку-єрвілію. Втім, встановлено, що у трипільському рільництві віддавалася перевага пшеницям та ячменю.

Інша аграрна галузь – *тваринництво* – забезпечувала не лише харчові потреби, а й постачала сировину для виготовлення

господарського реманенту, одягу: кістку, шкіру, вовну. Крім того, вона забезпечувала трипільців тягловою силою – волами. У череді трипільців переважала велика рогата худоба. Тваринництво мало молочний напрямок. На другому місті зазвичай було свинарство, розводили овець і кіз. У господарстві використовувалися коні.

Високого рівня у населення трипільської культури досягли такі виробництва як гончарство, обробка каменю, кістки, металообробка, ткацтво, а також будівництво та видобуток різної мінеральної сировини.

Тисячі трипільських *артефактів* (рукотворних речей): орнаментована кераміка, ритуальні предмети, теракотова скульптура свідчать про високий духовний розвиток людності, що залишила нам такий спадок. “Золотим віком енеоліту” назвав академік Б. О. Рибаків період трипільської культури. Втім зрозуміти інтерес широких кіл громадськості до Трипілля неможливо без розуміння ролі феномену Трипілля в давній історії та цивілізаційному процесі в Україні.

■ Феномен Трипільської культури в давній історії України

На території України початок вирощування культурних злаків починається ще наприкінці VII тис. до н. е., за 1000 років до виникнення Трипілля. Втім широке впровадження рільництва та становлення аграрних технологій і зокрема хліборобства як основи життєзабезпечення пов'язане саме із трипільською культурою. Саме аграрна економіка забезпечила зліт технології інших галузей: гончарства, металургії, архітектури, зростання популярності. Забезпечення стабільного існування чисельної трипільської людності досягалося шляхом ускладнення соціальної структури, про що яскраво свідчить виникнення протоміст. *Концептуальне визначення трипільських матеріалів особливо важливе, оскільки демонструє той період цивілізаційного процесу, коли відбувалася трансформація первісного суспільства у державу.* Сучасні концепції занепаду первісності та становлення політичної влади враховують цілий комплекс факторів, який обумовлює становлення державності. Це господарські, соціальні, структурні інновації, а також природничо-кліматичні, технологічні, релігійні чинники,

які в комплексі обумовлюють появу цивілізації. Магістральний шлях до створення політичних суспільств проклала саме відтворювальна економіка, її головна галузь – аграрне господарство – і стала основою всіх сучасних цивілізацій.

З початком доби металу трипільська культура являє нам удосконалення системи землеробства та скотарства. Отримання на їх базі надлишкового продукту визначалося багатьма чинниками, а регіональна специфіка залежала від цілої низки конкретних явищ як природного, так і соціального характеру. Паралельно відбувається процес становлення ремесел, спостерігається помітний прогрес у розвитку обміну на різних соціальних рівнях, пов'язаний з інтенсифікацією та спеціалізацією виробництва, виникає надлишковий продукт, функціонує престижна економіка, зазнають модифікації форми власності. *Кажучи простою мовою, Трипілля в історії України – це перший хліб та перший метал, перші ремесла: гончарство, металургія, широкомасштабний видобуток мінеральної сировини (кремій, мідна руда), початок використання тяглової сили тварин у господарстві, перша тканина, справжні міцні будинки та храми, нарешті початок військової справи. Тобто все те, що відповідає цивілізованому життю суспільства.*

Але! Констатуючи таку роль Трипілля, не варто стверджувати, що трипільська культура була якимось світовим унікалом та початком усього найкращого в історії людства. Це дійсно чиста правда, що трипільські протоміста лежали в руїнах, коли виникли єгипетські піраміди. Правда також і те, що історія починається не у Шумері, якщо розуміти саме винахід землеробства як “початок історії”. перший крок до цивілізованого життя. Втім, цей крок також відбувся не в Україні. Адже в той час, коли давні мешканці Анатолії (територія сучасної Туреччини) почали одомашнювати злаки та приручати диких предків овець і кіз, терени нашого краю відсотків на 50 ще вкривав льодовик.

Натомість вже у V тис. до н. е. носії трипільської культури, яка належала до землеробських культур доби енеоліту – раннього бронзового віку Європи, та до культур Давнього Сходу, що перебували державі Шумер та стали її підґрунтям, знаходилися практично на однаковому рівні розвитку, який можна охарактеризувати як *протоцивілізація*. Вони мали подібні економічні досягнення, забезпечені рільництвом, а також подібні соціальні інститути доби трансформації родового суспільства у політичні структури.

Втім, подальша доля азійських та європейських землеробів склалася зовсім по-різному. В Месопотамії протоцивілізації наприкінці IV – на початку III тис. до н. е. перетворилися на перші в історії людства держави. Зовсім інші процеси спостерігаємо у Європі, зокрема в Карпато-Подніпров'ї. Екологічні зміни – посуха та зниження температури у другій половині IV тис. до н. е. – призвели до кризи землеробського господарства, бо рільництво стало неможливим. Вірогідно, обмеженість знань та можливостей трипільців, які не знайшли засобів перебороти наслідки погіршення екологічних умов та зберегти перші здобутки на шляху цивілізації, призвели до економічної кризи, зменшення чисельності населення, спрощення суспільних структур.

Пристаюючи до нових природних умов, трипільці були змушені вдатися до інших типів господарства, більш пристосованих до нової ситуації. Щоб забезпечити виживання популяції, трипільці пішли шляхом регресу економіки, її повернення до архаїчних моделей, спрощення суспільного життя. Наслідком зміни господарства стала зміна культури. Так назавжди закінчився “золотий вік” першої енеолітичної землеробської цивілізації на теренах України. Саме тому, коли почали будуватися перші піраміди, над руїнами трипільських поселень ряснів травами степ.

3 *Трипільська культура та етногенез українського народу*

Буття останнього трипільського протоміста біля села Вільховець на Черкащині відділяє від нас майже 5 тисячоліть. Для пересічної людини це справжня прірва часу. Традиційна глибина народної пам'яті не сягає і не може сягнути такої давнини. Втім, історії за допомогою археології під силу зануритися й у більш віддалені епохи. Отже, за допомогою історичної науки кожен народ намагається відшукати своє коріння. Зрозумілим є бажання, щоб воно було якнайглибше, адже на перший погляд саме глибина коріння і забезпечує міць та майбутнє процвітання. Але, блукаючи у глибинах часу та відшукуючи місце певних етносів у цивілізаційній історії людства, слід завжди пам'ятати, що народ-етнос – це складна багатокomпонентна система, елементи якої перебувають у взаємодії та постійно зазнають змін. Обличчя кожно-

го етносу забезпечує чимала кількість різноманітних соціальних та біологічних чинників. Серед біологічних чинників – гени та фізичні параметри людини – “кров”, а серед соціальних – культура у широкому розумінні: мова, звичаї, прояви сакральної традиції, особливості технологій та побуту.

Однак сучасна наука вважає першорядним у визначенні етносу саме культуру. У вчених викликають здивування, жаж або посмішку спроби дилетантів заявити, що українська цивілізація (мова) налічує 7, 10 або 20 тисяч років, у тому числі починаючи відлік й від Трипілья. Кожен, хто має здоровий глузд, розуміє, що жоден сучасний народ не починає відлік свого існування від такої доісторичної доби, а трипільці – то не є українці. Але чи означає це цілком справедливе твердження, що трипільська культура не має відношення до історії України та її народу? Спробуємо розглянути деякі з наукових гіпотез, які можуть дати відповідь на це запитання.

Один підхід засновується на тій думці, що історичний розвиток у первісну добу відбувався переважно під впливом міграційних процесів з центрів винаходу відтворювальної економіки. Прихильники такого погляду вважають, що трипільська культура з'явилася на теренах Карпато-Подніпров'я в результаті тривалого розселення, “хвиль землеробського населення” з Анатолії. Причому ці дослідники тримаються гіпотези, згідно з якою ці мігранти розмовляли афро-азійськими (неіндоєвропейськими) мовами. У той самий час неолітична людність північнішої лісової смуги була спадкоємицею населення доби палеоліту і, на їхню думку, відносилися до праіндоєвропейської мовної спільноти. Сучасна українська мова належить якраз до індоєвропейської мовної спільноти. Відповідно, вони вважають: *“стверджувати “українськість” трипільців в етномовному відношенні – суцільний абсурд”*¹.

З таким висновком важко не погодитися. Проте, заради справедливості слід зауважити, що чимало провідних дослідників вважають, що носії землеробських культур доби неоліту-енеоліту у Європі навпаки, належали до праіндоєвропейців. Мовна ідентифікація доісторичного населення є дуже складною проблемою, яка не має ще остаточного розв'язання. Тим не менше, навіть прихильники неіндоєвропейської належності носіїв трипільської культури вважають, що вони певною мірою брали участь у фор-

¹ Залізник Л. Л. Передісторія України. – К., 1998. – С. 261.

муванні археологічних культур доби раннього бронзового віку, з якими пов'язують процес "індоевропеїзації" Євразії. На думку Л. Л. Залізняка, "людність балкано-дунайської землеробської протоцивілізації стала субстратом, на якому під впливом найдавніших скотарів Надчорномор'я формувалися пращури індоевропейських народів Балкан та Анатолії". Отже, цілком обґрунтовано можна зробити висновок, що незалежно від того, до якої мовної спільноти належали трипільці, вони присутні серед багатьох етнокультурних груп, які були серед, хай і дуже далеких, але все ж предків українців.

■ Анотований список узагальнюючих праць по Трипільській культурі

Повна бібліографія по трипільській культурі (дослідження на території України) налічує нині понад 2600 тільки наукових праць (у тому числі близько 80 монографій), написаних за останні 130 років приблизно 300 авторами. Цей перелік щорічно поповнюється кількома десятками нових позицій. До списку включено лише деякі узагальнюючі дослідження.

Читачам обов'язково слід брати до уваги рік виходу тієї або іншої книги, бо наукові позиції дослідників постійно модернізуються переважно у зв'язку із розширенням кола археологічних джерел та новими можливостями міждисциплінарних досліджень. Найбільш повну бібліографію можна отримати з ЕТЦ.

Автор Назва праці	Рік видання	Коло проблем
Археология Української РСР, Т. I. – С. 149–209	1971	Узагальнюючий розділ станом на кінець 60-х рр. Нарис історії дослідження, матеріальна культура, генезис, етнокультурний розподіл, періодизація та хронологія, соціально-економічні реконструкції. Бібліографія праць по ТК (трипільській культурі) станом на відповідний період. Ілюстрації.
Археология Украинской ССР, Т. I. – С. 189– 267	1985	Узагальнюючий розділ станом на початок 80-х рр. Нарис історії дослідження, матеріальна культура, генезис, етнокультурний розподіл, періодизація та хронологія, соціально-економічні реконструкції. Бібліографія праць по ТК станом на відповідний період. Ілюстрації.

<p>Давня історія України, Т. I. – С. 231–383</p>	<p>1997</p>	<p>Етнокультурний нарис на основі археологічних матеріалів станом на початок 90-х рр. Ілюстрації.</p>
<p>Пассек Т. С. Трипільська культура. – К.: Вид-во АН УРСР</p>	<p>1941</p>	<p>Науково-популярний нарис. Характеристика станом на 30-ті роки. Висновки застарілі, модернізовані самою Т. С. Пассек у зв'язку із появою нових джерел. Ілюстрації.</p>
<p>Т. С. Пассек. Периодизация трипольских поселений // Материалы и исследования по археологии СССР – № 10. – М.–Л.</p>	<p>1949</p>	<p>Класична узагальнююча джерелознавча праця із підсумком даних станом на повозний час. Попередня публікація даних розкопок 30–40-х років. Характеристика джерел, періодизація, хронологія, локальне членування, генезис, проблема зникнення. Висновки застарілі, модернізовані самою Т. С. Пассек у зв'язку із появою нових джерел. Ілюстрації.</p>
<p>Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // Материалы и исследования по археологии СССР – № 84. – М.</p>	<p>1961</p>	<p>Публікація даних нових розкопок (50-х років), узагальнення джерелознавчої бази станом на 50-ті роки. Проблема генезису. Бібліографія основних праць по ТК. Ілюстрації.</p>
<p>Бибилов С. Н. Ранне трипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре: К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на юго-востоке Европы // Материалы и исследования по археологии СССР – № 38. – М.–Л. – 460 с.</p>	<p>1953</p>	<p>Класична узагальнююча праця. Історичні висновки основані на ретельному вивченню матеріалів однієї пам'ятки та компаративного аналізу. Обґрунтовано високий рівень соціально-економічного розвитку вже з раннього етапу. Розглянуто низку важливих проблем. Нарис ідеології давніх землеробів. У цілому залишається актуальною добі. Застаріла хронологія та уявлення про формування ТК. Ілюстрації.</p>
<p>Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. – М.–С. 166–347.</p>	<p>1982</p>	<p>Узагальнююча праця. Стан джерел на кінець 70-х років. Модернізована періодизація та хронологія, матеріальна культура, локальне розчленування, генезис, синхронізація з культурою Кукутень, нарис соціально-економічного стану та духовної культури. Бібліографія основних праць по ТК. Ілюстрації.</p>
<p>Збеневич В. Г. Поселение Бернашевка на Днестре: К происхождению трипольской культуры. – К.: Наукова думка. – 179 с.</p>	<p>1980</p>	<p>Монографічна публікація матеріалів з розкопок найбільш раннього поселення ТК в Україні. Ґрунтовно розглянута проблема генезису ТК. Бібліографія. Ілюстрації.</p>
<p>Збеневич В. Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. – К.: Наукова думка. – 224 с.</p>	<p>1989</p>	<p>Узагальнююче дослідження пам'яток раннього Трипілья станом на кінець 80-х років. Матеріальна культура, хронологія та періодизація, генезис, зв'язки. Деяко застарілі абсолютне датування. Каталог пам'яток. Велика бібліографія по Трипілью А та неоліту і енеоліту південно-східної Європи. Ілюстрації.</p>

<p>Дергачев В. А. Памятники позднего Триполья : Опыт систематизации. – Кишинев: Штиинца, – 206 с.</p>	<p>1980</p>	<p>Проблема зникнення ТК. Класична узагальнююча праця. Етнокультурне членування. Проблеми хронології та періодизації. Соціально-економічний нарис. Застарілі положення модернізовані автором у зв'язку із появою нових джерел. Каталог пам'яток. Відповідна бібліографія. Ілюстрації.</p>
<p>Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація. – К.: Академперіодика/ 1-е вид. – 142 с.; 2-е вид. – 182 с.</p>	<p>2002 – 1-е вид. 2003 – 2-е вид.</p>	<p>Науково-популярне видання. Узагальнення матеріалів станом на початок III тисячоліття. Аналіз археологічних даних для вивчення цивілізаційного процесу в Україні. Нові дані по періодизації та хронології, соціально-економічний нарис, компаративний аналіз Трипілля та синхронних цивілізацій Європи та Близького сходу. Археологічний словник. Бібліографія основних праць по ТК. Ілюстрації.</p>
<p>Даниленко В. Н. Неолит України. – К.</p>	<p>1969</p>	<p>Розглянуто проблему генезису ТК, періодизації раннього періоду. Нарис ідеологічних уявлень. Висновки щодо генезису ТК та хронології нині переглянуто.</p>
<p>Даниленко В. Н. Энеолит Украины. – К.</p>	<p>1974</p>	<p>Постановка проблеми етнокультурної інтерпретації та етномовної ідентичності носіїв трипільської культури. Вважав трипільців індоєвропейцями.</p>
<p>Павленко Ю. В. Етномовна ідентичність носіїв трипільської культури // Трипільська цивілізація у спадщині України. – К. – С.118–136</p>	<p>2003</p>	<p>Єдина наукова спеціальна праця, присвячена цій проблемі. На наш погляд однобічно висвітлює існуючі концепції індоєвропейської прабатьківщини. Не на фаховому рівні задіяні археологічні дані по ТК та іншим синхронним культурам.</p>
<p>Енциклопедія трипільської цивілізації. – К., (ЕТЦ) Укрполіграфмедіа. – Т. I – 703 с.; та Т. II – 654 с.</p>	<p>2004ц</p>	<p>Майже все про трипільську культуру в Україні станом на початок III тисячоліття (на 2004 рік). Понад 60 авторів з семи країн світу. У I-му томі узагальнюючі розділи присвячені: 1) історії дослідження ТК в Україні, 2) періодизації та хронології, 3) економіці, включаючи характеристику природного оточення, культурних рослин, рільництва, тваринництва, використання мінеральної сировини, металургії та металообробки, видобутку кременю, гончарного виробництва, 4) архітектури поселень, 5) духовній культурі, 6) знаковим системам, 7) антропологічному складу населення, 8) озброєнню та військовій справі, 9) культурно-історичним зв'язкам. У додатках – статті присвячені ТК у сучасному історичному міфотворенні, реставрації та методикам оцінки знахідок, реєстр пам'яток ТК Том II – енциклопедичні статті (понад 800), присвячені окремим пам'яткам, авторам розкопок та фахівцям, різним аспектам вивчення, термінології, сусіднім культурам, хронології та періодизації, музеям та установам, громадським зацікавленням трипільською культурою, митцям. Багато (близько 3000) кольорових ілюстрацій.</p>

<p>Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки. – К. – Ч. I – 128 с., та II – 112 с.</p>	<p>2006</p>	<p>Частина I – видання українською мовою праць В. В. Хвойки по ТК з науковими коментарями. Біографічний нарис. Частина II присвячена публікації знахідок В. В. Хвойки з колекції Національного музею історії України. Статті присвячені польовим дослідженням та інтерпретації знахідок В. В. Хвойки та його ролі у відкритті та вивченні Трипілья. Сучасна наукова інтерпретація трипільської культури.</p>
---	-------------	--

Треба знати імена хоча б декого із найбільш відомих та активних представників міфологічного напрямку, або “фольк-хісторі”, переважно з України, котрі залучають до своїх “арійських” та інших псевдоісторичних студій матеріали трипільської культури. Серед них лише Ю. Шилів є фаховим археологом. Діапазон професій решти авторів з наведеного нижче списку – від журналістів та викладачів до містиків. Вони сперечаються з приводу назв “Трипілья – Троянь” чи “Трипілья – Аратта”, спотворюють інформацію про ТК, підтасовують факти під свої казкові концепції, спекулюють на майже відсутності відомостей про Трипілья для широкого кола пересічних громадян.

Не варто плутати їх опуси із науковими або науково-популярними виданнями та поширювати псевдоісторичні у засобах масової інформації, перетворюючи їх на засоби масової дезінформації.

Тож наводимо список:

1. Л. І. Асов	11. В. Мойсеєнко
2. О. А. Білоусько	12. С. І. Наливайко
3. В. Дьомін	13. С. Плачинда
4. Губерначук	14. О. Поліщук
5. О. П. Знойко	15. Л. П. Саннікова
6. Ю. М. Канигін	16. Л. Силенко
7. Ю. Каганець	17. М. Суслопаров
8. А. Г. Кіфішин	18. О. О. Чайченко
9. П. Л. Корнієнко	19. Ю. О. Шилів
10. Г. С. Лозко	

■ Пригоди священної Аратти

В останнє десятиліття можна чимало прочитати про те, що трипільська археологічна культура в Україні – не що інше, як Священна Аратта з легенд Стародавнього Шумеру. Що самі аратти – родом з України, вони винайшли писемність, колесо – словом, вони є батьками-засновниками світової цивілізації. Слово “Аратта” стало в Україні надзвичайно популярним.

Однак фахівці, що вивчають месопотамську археологію й стародавню історію, а також археологію України, щодо цього мають свою, окрему думку. Правду кажучи, іноземці, – британці, американці, німці, італійці та французи, не кажучи вже про вчених з Індії або Ірану, не читали праць про українську Аратту. Втім, так само, як і багато українців ніколи не читали написаних ними праць по археології Месопотамії або Індії. А для того, аби розібратися з “проблемою Аратти”, варто дізнатися якомога більше про усе, що з нею пов’язане, потрібно набагато більше інформації, аніж подається популяризаторами “української Аратти”.

У пропонованій статті зроблена спроба розповісти про те, що знають і що думають про загадкову країну Аратту вчені з різних країн, що думають і пишуть про Аратту в Україні. Прошло десять років відколи мені вперше довелося взятися за пошук відомостей про Аратту. Інформацію вдалося знайти не тільки в бібліотеках, але й в інтернеті – властиво, там її зараз набагато більше¹. Результатами цих розвідок, а також спостереженнями над побутуванням міфу про Аратту в Україні я в черговий раз хочу поділитися з тими, кого цікавлять давня історія й археологія.

¹ Деякі попередні публікації автора на цю тему: Відейко М. Ю. В пошуках держави Аратти // Археологія, 1995, № 2. – С.104–118; Відейко М. Ю. Археологія в Інтернеті. – К.2001. – С.118–123; Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація. – К.2003. – С.147–150.

Варто зауважити, що відомостей про Аратту нині опубліковано чимало. Я маю на увазі в першу чергу серйозні наукові праці, а не доробки Ю. О. Шилова та його послідовників. І якщо дізнатися щось зі згаданої проблеми в бібліотеках непросто, то інтернет відкриває для цього приголомшливі можливості, а за наявності певних пізнань в іноземних мовах і наполегливості можна зібрати чимало корисної інформації. Ця стаття – спроба представити таку інформацію читачам, а також досвід зіставлення даних з різних джерел.

П Про що розповіли шумерські поеми

Після прочитання клинописних табличок, знайдених серед руїн міст древньої Месопотамії, світ довідався не тільки про богів, царів і героїв, але й про чимало забутих, невідомих країн і міст (мал. 1). Забутих настільки, що проблемою стало визначити їхнє місцезнаходження.

Серед цих примар месопотамського минулого однією із найзагадковіших і відомих є місто-держава Аратта. Значення її у давній історії Месопотамії помітне навіть порівнянно з такими легендарними (і досить добре дослідженими археологами) містами Шумеру, як Урук, Ур й Ереду. Кілька генерацій правителів Велико-го Шумеру вели війни і торгували з Араттою. У цих війнах переміг Шумер, Аратта була забута.

Але все могло повернутися інакше. У кровопролитних боях і дипломатичних змаганнях цілком могли перемогти правителі могутньої Аратти. І тоді на тисячоліття були б забуті й закинуті Урук, Ур й Ереду. Не були б написані поеми про створення світу й пригоди могутнього героя Гільгамеша. А головне – не утворилися б ті країни й держави, які відіграли свою роль у наступній долі Месопотамії. І хто знає, якою була б у цьому випадку не тільки історія стародавнього світу, але й історія світу сьогоднішнього. Не дивно, що про ті події були складені легенди, епічні поеми. До наших днів дійшли й були прочитані чотири з них¹.

¹ Лише одна з них перекладена російською мовою і опублікована у 1964 р. у "Вестнике древней истории" (ВДИ) - Канева И. Т. Шумерский героический эпос как исторический источник // ВДИ. 1964.- № 3., а решта три – в англійському перекладі доступні в інтернеті: <http://www-etcsl.orient.ox.ac.uk/>. Там само можна здобути чимало відомостей про Аратту, які взяті переважно з самих поем.

Через майже чотири тисячі років були перекладені записи поем, складених приблизно за часів Саргона Великого, правителя Шумеру й Аккаду (XXIV ст. до н. е.). Створені ці епічні сказання були, на думку вчених, щонайменше років за 500–700, а то й за 1000 до того моменту, як переписувачі, що працювали при царській бібліотеці, нанесли клинописні знаки із давніми віршами на глиняні таблички.

У першій з поем оповідається про те, як благочестивий Енмеркар, правитель Урука вирішив якось прикрасити святилище богині Інанни. Для цього він відправив гінця в далеку Аратту за золотом, сріблом, лазуритом і камінням для будівлі. У поемі описаний маршрут, за яким був відправлений гонець. Йому довелося подолати сім гірських хребтів і поклонитися країнам Елам й Аншан:

*“На блискаючу гору нехай він здійметься,
із блискаючої гори нехай він спуститься,
Сузам і країні Аншан
Подібно до молодого співака нехай він вклониться
Через великі гори
У пилу до нього нехай рушиться!”*

Оскільки розташування Урука й згаданих країн стало відомо завдяки археологічним розкопкам і знайденим при цьому письмовим документам, нанести на карту першу частину маршруту, а саме **Урук–Сузи–Аншан** не становить проблеми (мал. 2). Є в поемі також опис вигляду міста Аратти:

“...Білі стіни Аратти стоять серед гір”.

Дипломатична місія посланця Енмеркара вимагала не тільки багаторазової подорожі до Аратти й назад, вона призвела, якщо вірити поемі, до виникнення писемності:

*“Для посла слова стали важкими,
і після того, як він не зміг їх повторити,
Верховний жрець Кулаби до глини доторкнувся
й слово у вигляді таблички встановив
До цього дня слова, поміщеного на глину, не було...”*

Цього разу протистояння закінчилося обміном, який можна назвати взаємовигідним: із Шумеру до Аратти було відправлене зерно, а з далекої гірської країни отримали, нарешті, золото, срібло й лазурит.

Однак ця історія отримала продовження. Поема за назвою “Енмеркар й Енсукушсірана” оповідає про новий виток напруженості між містами-державами. Цього разу у двобій вступили най-

могутніші маги обох країн. Араттський чаклун був осоромлений месопотамською відьмою, яка врятувала Енмеркара, правителя Урука, а заодно й рідний край від ворожої чорної магії.

Ще дві поеми присвячені більш пізнім подіям. Вони оповідають про те, як могутній Енмеркар зібрав військо в похід проти "Аратти, гори священних божественних сил". Армія складалася з восьми загонів, на чолі яких стояли молоді воєначальники. Називається навіть чисельність окремих загонів – по 300–600 чоловік і загальне число воїнів, що перевищило декілька десятків тисяч. Навряд чи Урук у ті часи міг зібрати настільки численне військо, але якщо це так, то в поемі описана, мабуть, одна з найбільших воєнних операцій тої епохи. У поході брав участь спадкоємець Енмеркара – Лугальбанда, пригодам якого й присвячена більша частина оповіді.

Армія виступила в похід, за шість днів вона підійшла до підніжжя гір і на сьомий ступила на гірські шляхи. Війська дійшли до стін Аратти й закріпилися. З неприступних червоних стін міста, "подібно зливів", падали стріли, дротики й летіли камені. Довелося посилати за підмогою, причому не тільки до далекого Уруку. Пророцтва попереджали, що для успіху кампанії необхідно провести певні обряди на честь великих богів. Оскільки обидві поеми дійшли в уривках, то простежити подальший хід подій поки що неможливо.

Однак Урук все ж таки не програвав цю війну, оскільки спадкоємці Енмеркара правили вже не тільки Уруком, але й низкою сусідніх міст. А от Аратта зникає зі сторінок шумерської літератури. П'ятий цар першої династії Урука, Гільгамеш, чимало помандрував Месопотамією та її околицями – то у пошуках деревини для будівництва храму, то у пошуках вічного життя. Він дістався до Лівану й побував навіть на Бахреїні, але, як не дивно, Аратту він не відвідав.

Від брахманів до Геродота

Наш огляд згадок про Аратту був би неповний, якби ми не сказали, що пам'ять про цю "країну серед гір" збереглася також і в сказаннях стародавньої Індії. У сказаннях-брахманах¹ є згадки про міграції різних племен:

¹ Дебипрасад Чаттопадхья. Локаята Даршана. Історія індійського матеріалізму /перевод В. Липеровського. – М., 1961. – Глава 3., текст також доступний на сайті: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/chatt01/index.htm>.

“...Амаавасу [союз племен] на Заході. Приналежні до неї люди це Гандхари, Парсу й Аратта...”

“На Заході” означає на захід від території Індії. Вчені вважають, що тут йдеться про прикордонні з Іраном та Афганістаном райони. Адже у цитованому вище переліку є “люди Парсу”, тобто швидше за все – перси. І якщо перерахування йде із заходу на схід, то люди Аратти перебували, найімовірніше, біля території Індії.

До пізніших часів відносяться сказання, що локалізують Аратту в лісистій місцевості серед рік, що протікають на півночі Індії, біля підніжжя Гімалаїв:

*“Там, де простягнулися ліси дерев пилку й протікають п’ять рік – Шатадру, Вінаша, Іраваді, Чандрабхага й Вімаста, – а шоста ріка – це Інд, там, удаліні від Гімалаїв, розташовані країни, відомі за назвою **Аратта**.”*

Ставлення брахманів до Аратти, а, головне, до самих араттів, не можна назвати дуже шанобливим. Її мешканці сприймаються, як іновірці (вахіки), ця країна взагалі виявляється не вартою відвідування віруючими людьми:

“Там немає чесноті й релігії. Ніхто не повинен іти туди.”

“Ці області зветься Аратта. Люди, що живуть там, називаються вахіками... Боги ніколи не приймають дарунків від них”.

Є ще цікаві подробиці з життя “вахіків”, подробиці, що характеризують певні деталі їхнього побуту:

“Вахіки, не відчуючи ніякого почуття відрази, з великим апетитом їдять із дерев’яних посудин і глиняних тарілок і посудин, облизаних собаками й забруднених товченим ячменем й іншим зерном. Вахіки п’ють молоко овець, верблудиць й ослиць та їдять сир й інші продукти, приготовлені з молока цих тварин. Багато хто із цих занепалих людей народилися поза шлюбом. Вони вживають у їжу будь-яку їжу й будь-який вид молока. Варто уникати вахіків Аратти, які погрязли у своєму неуцтві”.

Отже, для щирого брахмана мешканці Аратти – люди, які живуть у неуцтві та гріху, люди, від яких боги не приймають дарунків. З контексту інших висловлень можна зрозуміти також, що в араттів існував матриархат. Ми бачимо різкий контраст із ставленням шумерів до Аратти, як “країні чистих обрядів” і ставленням про неї брахманів Індії, як до країни нечестивців.

Можливо, саме проти жителів Аратти здійснив похід у 714 р. до н.е. великий завойовник Стародавнього Сходу – Саргон II, пра-

витель непереможної Ассирії. Він відправився в похід проти Руси, царя Урарту, про що була записана повість клинописом на глиняній табличці (дякуємо Енмеркару-винахіднику писемності!):

“Я переправився через Рапту й А-рат-та-а ріки, що витікають із водойм високо в горах, [немов це] ставки для зрошення. Я здійснив переправу навпроти Сурикаша, області маннеїв, що межують із землями Каралла й Аллабрія”.

Біля підніжжя гори Уаш Саргон II розгромив армію країни Урарту, ймовірно, спадкоємиці колись “сонцеподібної Аратти”. Його війська захопили міста цієї країни, серед них Таври (сучасний Тебріз).

Одне із найпізніших імовірних згадок про жителів країни Аратти дослідники можуть знайти в Геродота. Так “батько історії” йменував мешканців Персії – Artai. В одному грецькому периплі (навігаційному описі), складеному в епоху, що передувала походам Олександра Македонського, згадані якісь Arattii, які живуть на узбережжях Персії, – ймовірно мова йде про одне й те саме населення¹.

3 Спроба реконструкції сторінок із історії Аратти

З усього вищенаведеного може бути складена наступна історична картина. Реальна Аратта знаходилася десь між Месопотамією та Індією. Її жителі (принаймні спочатку) – одновірці правителів Урука й Ереду, але аж ніяк не творців “Рігведи”. Вони розводили худобу й вживали в їжу молочні продукти. Цікаво, що вчений брахман уже не згадує про наявність у цій країні вмілих ремісників, як це було за часів Енмеркара. Не згадує він і про міста. Виникає, природно, питання, чи та сама це Аратта й чи це ті самі аратти, або ж мова йде про різні країни й народи.

Якщо Аратта з вищенаведених свідчень малася на увазі одна й та сама, то отримуємо наступну картину. Шумерські поеми описують ситуацію кінця IV–III тис. до н. е., а роздуми брахманів відносяться до набагато пізнішого часу, а саме до кінця III,

¹ Derakhshani J. Aratti theory // http://en.wikipedia.org/wiki/Aratti_theory#column-one.

а швидше за все й до II тис. до н. е., напис Саргона – до VIII, праця Геродота і перипл (керівництво з навігації) – до V–IV століття до н. е. Отже, цілком можна припустити, що перед нами не що інше, як драматична історія древньої держави та народу, який її населяв протягом майже двох з половиною тисяч років.

Аратта доби Шумеру (перша половина III тис. до н. е.) – це місто-державна, розташована в горах багата країна хліборобів та вмілих майстрів-ремісників. У Шумері та в Аратті однаково моляться пресвітлій Інанні. Аратта часом торгує, часом веде війну з Уруком. Але якось численні армії Урука вдираються на землі Аратти і, розоряючи усе на своєму шляху, підкоряють гірську країну. Аратта скорена, вона сплачує данину дорогішими металами і коштовним камінням.

Через майже тисячоліття, наприкінці III тис. до н. е. в силу різних обставин жителі Аратти (швидше за все якась їхня частина) перетворюються на скотарів, поступово відкочовують на схід, спочатку в напівпустельні степи Афганістану, а потім на північ Індостану, де їхня історія завершується в лісах Шестиріччя у підніжжі Гімалаїв – саме про цей край повідали брахмани.

Частина араттів, імовірно, залишається в горах на сході нинішнього Ірану, хтось живе на узбережжі (про них пишуть греки в периплах), інші відкочовують на захід Іранського плато (про них згадує Геродот) і навіть на заході опиняються високо в горах, біля озер Урмія й Севан. Отут до них і добирається вояцтво доблесного Саргана II, яке знищує останні уламки Аратти.

4 У пошуках Аратти

Залишимо тепер у спокої Геродота та Саргона II – на разі щодо реальності цих персонажів історики не сумніваються. Однак наскільки реальні історичні персонажі шумерських поем та згадані в них міста й країни? Свого часу неймовірно здавалася сама думка про те, що Троянська війна – не лише гарний античний міф, але й цілком реальна подія. Знадобилися спочатку тривалі зусилля Генріха Шлімана, а потім багатьох учених, щоб відкрити світу ту далеку епоху. Але герої Троянської війни війни все ж таки брали в облогу “міцностінне місто” якихось 3 тисячі років тому. Реалії, описані в шумерських поемах, старші за Трою, троянців

і ахейських героїв на ще 2 тисячі років Невже через п'ять тисячоліть усе ще можливо знайти хоч якісь достовірні сліди тих подій?

Виявляється, що шляхом зіставлення давніх джерел (причому не тільки клинописних, месопотамських, але й Біблії!), результатів археологічних розкопок, можна спробувати визначити ступінь правдоподібності й “прив'язати” до певного часу й простору подвиги древніх царів і героїв.

Хто такий, наприклад, могутній правитель Урука Енмеркар, переможець гордої Аратти? Згідно відбитих на глині древніми переписувачами царських списків – син першого царя, котрий правив Уруком після Потопу. Енмеркар, великий маг і будівничий, безстрашний воїн, винахідник писемності, нарешті син бога Уту. Той, хто привів в Урук богиню Інанну з її гірських володінь...

Початок його правління датують нині близько 2850–2750 р. до н. е. До речі, якщо згадати, що саме Енмеркарові поема приписує винахід клинописної форми писемності, то таке датування виглядає цілком прийнятним. Найдавніші протописьмові документи у Месопотамії датуються нині близько 3400 р. до н. е, але це ще піктографічне письмо, а не клинопис. Ще один хронологічний орієнтир – правління Енмеркара після Потопу, що його деякі дослідники нині датують близько 3200 р. до н. е.

Д. Роллом висловлене цікаве припущення, що легендарний Енмеркар був згаданий у Біблії, але там його ім'я звучить трохи інакше. Дійсно, ім'я володаря має кілька складових: Ен–Мер–Кар. “Ен” – титул правителя шумерської міста-держави, “кар” – мисливець, звіролов. Отже, у перекладі все це звучить у такий спосіб: “Правитель (цар) – Мер – Звіролов” або “Енмер-мисливець”. Оскільки у давнину записували лише приголосні звуки, то у давніх написах (не шумерських) залишилося б щось на кшталт “Н-м-р – мисливець”. У Біблії ж якраз і згадується Німруд “сильний звіролов перед Господом, що жив після Потопу”, він же, імовірно Н-м-р – звіролов. Це той самий правитель країни Шиннар (Шумер), котрий взявся за будівництво Вавилонської вежі й тим самим спровокував описане в Біблії “вавилонське стовпоторіння” і змішання мов!

До речі, Енмеркар якраз і будував храми на вершинах зіккуратів в Уруці та Ереду. Саме зіккурати і були прототипами Вавилонської вежі. А щоб гідно прикрасити храми на вершинах зіккуратів, Енмеркар і вступив у конфлікт із Араттою. У такий спосіб

легендарна гірська країна, ймовірно, виявилася дотичною до біблійної історії, хоча на сторінках Книги безпосередньо й не згадана. Втім, це зовсім не дивно. Ті, хто записував Біблію, не застали ані Урука, ані Ереду, ані Аратти, хоча добре знали, що є таке велике місто – Вавилон.

Уже за часів “Великого Змія” могутнього Шумеру Гільгамеша, який правив після 2615 р. до н.е. (можливо, з 2514 р., за Д. Роллом), Аратта не становила інтересу як об’єкт для воєнних або торговельних (що за тих часів по суті те ж саме) експедицій. Можливо, вона упокорилася й сплачувала данину Уруку. Тоді є шанс, що колись будуть знайдені клинописні таблички зі списками присланих до храмів Урука або Ереду золота, срібла й лазуриту з Аратти. Колись багата країна була розорена доблесним воїнством Енмеркара й Лутальбанди. Адже війни на сході історії завжди велися на знищення. І не даремно, очевидно, у поемі про Гільгамеша сказано прямо, що лише зірки на небі відають шляхи в Аратту. Уже лише зірки, а не люди країни Шумер.

Було запропоновано кілька версій щодо того, де розташовувалася Аратта (мал.3). Можна зустріти локалізацію в районі озера Урмія, що розташоване у Північно-Західному Ірані. На користь цього начебто свідчать як географічні (сім перевалів), так і геологічні реалії: у горах там є срібло, золото. Правда, тут не добувають лазурит, але його, на думку авторів цієї гіпотези, цілком могли отримувати караванними шляхами з Афганістану. Там неподалік від джерел цієї сировини відомі міста, що процвітали вже на початку III тис. до н. е. Однак такій локалізації суперечать згадки про те, що в Аратту можна потрапити не тільки сухопутним, але й морським шляхом. До озера ж Урмія морем аж ніяк не потрапити.

До речі, італійські археологи вже давно запропонували отожнювати Аратту з одним із міст на сході сучасного Ірану – величезним древнім городищем у Східному Ірані, Шахр-І-Сохте, яке розташоване в пониззі ріки Хільмунд. Більше 30 років тому з’явилося декілька серйозних наукових праць, автори яких, ґрунтуючись як на згаданих раніше шумерських текстах і деяких археологічних знахідках, Аратту помістили саме тут¹.

¹ Cohen S. Enmerkar and the Lord of Aratta. – Ph.D. diss. – University of Philadelphia, 1973; Majidzadeh Y. The land of Aratta// Journal of Near Eastern Studies, 1976. – Vol. 35. – P. 105-113.

У давнину на сході іранського плато був квітучий оазис, а в горах Афганістану, далі на північ, видобували не тільки золото, срібло й свинець, але й лазурит. Саме ці “геологічні” міркування, описані в поемах гірські шляхи, а також наявність знайдених при розкопках месопотамських речей привели дослідників цього регіону до висновку про Шахр-І-Сохте, як Аратту.

Однак згадане городище, як виявилось, все ж таки не було ні головним, ні єдиним центром цього регіону в давнину. Протягом останніх 5 років з’явилися цікаві археологічні знахідки, які підтверджують наявність у цьому районі сучасної Шумеру т. зв. “цивілізації Джірофт” (мал. 1). Назву їй дало сучасне місто у іранській провінції Керман, на околицях якого знайдено городище, некрополі й сільські поселення (мал. 1). Головний зіккурат Джірофта за своїми розмірами перевершував піраміду Хеопса. Усього відомо більше 700 пам’яток цієї цивілізації, розпочаті розкопки міст, похоронних пам’яток¹. Уже знайдені зразки писемності, подібної еламській. Правда, прочитати ці таблички вчені поки що не можуть².

Але були виявлені та ідентифіковані з конкретними пам’ятниками старовини твори мистецтва, вирізані з каменю культові посудини й амулети, що підтверджують найвищу репутацію араттських ремісників, засвідчену древніми поемами. Вирізані з м’якого каменю вази “типу Керман”, нелегально вивезені з Ірану, активно розпродавалися на аукціонах у Європі й за океаном. Товар був настільки ходовим, що з’явилася безліч майстерно виконаних підробок, виготовлених заповзятливими спадкоємцями цивілізації араттів – сучасними іранськими ремісниками³. Тепер у конфіскованому на кордоні Ірану “антикваріаті” підробок “під Джірофт” часом вилучають набагато більше, ніж справжніх речей, а найвідоміші музеї, не кажучи про колекціонерів, мають головний біль і з контрабандним антикваріатом, що раптом одержав “історичну прописку”, і з підробками.

¹ Madjidzadeh Y. Jiroft: The Earliest Oriental Civilization. – Tehran, 2003.

² Basselo G. P. The tablet from Konar Sandal // www.elamit.net/elam/jiroft.pdf. – P.1-7.

³ Muscarella O. W. Jiroft and “Jiroft-Aratta”. A Review Article of Yousef Madjidzadeh, Jiroft: The Earliest Oriental Civilization // *Bulletin of Asia Institute*. – August, 2005. – P. 173-198., текст доступний в інтернеті: http://www.bulletinasiainstitute.org/Muscarella_BAI15.pdf.

Слід зазначити також, що від Джирофта не так вже далеко до узбережжя, тож цілком реальним виглядає морський шлях уздовж берега з Аратти в Шумер. Отже, аргументи іранського археолога Юсуфа Маджідзаде, який ототожнює цивілізацію Джирофт із Араттою, виглядають сьогодні доволі переконливими.

Врешті, варто зазначити, що число сучасних країн і народів, які вважають себе спадкоємцями Аратти в Азії чимале. Серед них – Вірменія, Азербайджан, Іран, де відкрита “цивілізація Джирофт”, а також курди, які проживають на території сучасних Туреччини, Ірану та Іраку. Особливо відзначимо те, що мова у згаданих випадках іде тільки про офіційні версії історії згаданих держав і народів.

5 Аратта вже в Україні?

До відомих раніше освіченому людству країн-легенд, таким, як Ельдорадо, Атлантида, Му, Гіперборея, в останні роки додалася ще й Аратта, “священна країна хліборобів” із пропискою на території України.

Від початку й до кінця драматична історія “Праслов’янської Аратти” була придумана Ю. О. Шиловим. Нині вона зажила власним життям, причому не тільки в писаннях його численних послідовників, але навіть у підручниках для школярів і студентів, посібниках для вчителів, на сторінках газет й у передачах на вітчизняному телебаченні, не кажучи про портал “Аратта” та про приватний музей Аратти-України в селі Трипілья неподалік Києва. Так наприкінці ХХ століття ми стали свідками створення й фантастичного “розкручування” чергового історичного міфу, який поступово переростає в релігійне вчення.

Появою версії про країну Аратту в Україні у 90-і роки ХХ століття ми зобов’язані працям А. Г. Кіфішина та Ю. О. Шилова. Перший, як він сам вважає, прочитав назву цієї країни на виробі з глини культури Криш (VI тис. до н. е) і плитах Кам’яної Могили в Приазов’ї. Ю. Шилов ототожнив з Араттою трипільську археологічну культуру (реальне датування – кінець VI – перша половина III тис. до н. е). Аратта була оголошена праслов’янською (одна з останніх книг для масового читача так і називається – “Праслов’янська Аратта”) безкласовою первіснокомуністичною

державою, що перебувала під мудрим і добродійним керівництвом самовідданих духовних еліт-жерців¹.

Праці про “трипільську праслов’янську Аратту” за рівнем популярності та тиражів, а головне – за впливом на розуми чинних українських політиків залишили далеко позаду наукові видання. Адже як приємно знайти своїх предків серед шляхетних ведичних аріїв! Дійсно, комусь лестить казка про те, що “Веди” склалися на берегах Дніпра, особливо коли при цьому ще й проводиться ідея спадковості між “Ніжньодніпровською Аріаною, Кіммерією, Таврією, Скіфією, державою антів, Київською Руссю й Запоріжжям”.

Саме аратти-трипільці, за Ю. Шиловим, стали засновниками індоєвропейської та шумерської цивілізацій. Саме вони після 3000 р. до н. е. заклали місто Урук, переселившись у Месопотамію із придніпровської Аратти, започаткували першу династію Урука. І правителі Урука нібито пам’ятали про своє араттське походження. Ну а назва країни Аратти якимось дивним чином “перенеслася” із Придніпров’я в Азію (цікаво, а чому це вони сам Шумер на Аратту не перейменували?).

Для створюваних історичних полотен з життя древніх мешканців України у свій час Ю. Шилову явно не вистачало такого солідного джерела, як древні написи. І отут виявилися дуже доречними праці А. Кіфішина².

Головне “джерело” знань про Аратту – праці саме цього згаданого московського асиріолога, які не знайшли визнання серед науковців Росії, але ледве не удостоїлися державної премії в Україні. Ще б пак, адже він стверджує, що саме звідси найдавніша у світі шумерська писемність була перенесена до Месопотамії. У Приазов’ї, у гротах давнього святилища Кам’яна Могила, А. Кіфішин відшукав сотні “написів”, найстарші з яких, за його твердженнями, були зроблені ледве чи не 20 000 років тому. Вони й склали “Архів Шу-Нун” (тобто Кам’яної Могили), що оповідає про правління “царів-богів”, від яких нібито й походять шу-

¹ Шилов Ю.О. Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. – II тис. н. е. – К.: Аратта.– 2002; Шилов Ю.О. Праслов’янська Аратта.–К.: Аратта.– 2003.– 93 с., іл. и др.

² Кифишин А. Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII–III тысячелетий до н.э. – К.: “Аратта”, 2001.

мерські династії, які прийшли у Месопотамію з території України! Отже, шумери – лише бічна гілка українського народу. На думку вчених, трактування зображень Кам'яної Могили як “написів” – винятково плід уяви А. Кіфішина (рис. 4).

Залишимо на його совісті і фонетичне прочитання неолітичних піктограм, і “архіву” Кам'яної могили – це особлива тема. Як і “читання” написів на фрагментах древньої кераміки, які є зовсім не древніми написами, а фрагментами орнаменту¹. Автор-дешифровщик, іменований то шумерологом, те асиріологом, археологією доісторичної Європи не займався і не володіє цим предметом настільки, щоб претендувати на історичні реконструкції.

Про якість і суть цих “прочитань” свідчить випадок зі знаменитими тертерійськими табличками, які А. Кіфішин “переклав” ще років 30 тому. Ці таблички, зроблені зовсім не з глини, як про них пишуть, а з м'якого каменю, походять із розкопок на території сучасної Румунії (мал. 5). У “перекладі” йшлося про принесення в жертву із застосуванням вогню чоловіка – старійшини або жерця. При цьому А. Кіфішин, зрозуміло, знав з публікацій археологів про знахідку разом з табличками обпалених людських кісток. Це дало йому можливість скласти більше-менше правдоподібний, на його погляд, “переклад”. Однак вивчення знайдених при табличках людських останків, проведене нещодавно італійськими антропологами, установило, що вони належали... жінці.

Назва “Аратта” була “прочитана” на глиняному виробі культури Криш, датованій VII–VI тис. до н. е: “вівця схоплена жерцем Аратти”². Я спеціально знайшов фотографію цього предмета, щоб цікавий читач зміг порівняти число слів і літер у “перекладі” із числом знаків на виробі. Слід зазначити, що професійні асиріологи не сприйняли всерйоз ці роботи А. Кіфішина, який має в наукових колах Росії доволі специфічну репутацію. Можливо, ця історія з Араттою не отримала б продовження, якби нею не зацікавився Ю. Шилов.

Фрагменти кераміки і статуеток у працях самого Ю. Шилова моментально перетворилися на “глиняні таблички із протопшу-

¹ Відейко М. Ю. В пошуках держави Аратти ... – С. 105–107.

² Кифишин А. Г. Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа // Образ – смысл в античной культуре. – М., 1990. – Примечания; оригинал воспроизведен на обложке издания Археология Венгрии. Каменный век. – М., 1980.

мерськими письменами, більше сотні яких знайдено вже в Подунав'ї". До них додалися не менш фантастичні "письмена Кам'яної Могили"¹. Так з'явилися "свідчення", необхідні для оформлення міфу про європейську Аратту, засновану ще винахідниками писемності – мисливцями на мамонтів.

При цьому Ю. Шилова не бентежило те, що всі вищезгадані "письмена" (а також розписи в палеолітичних печерах Франції та Піреней) були прочитані А. Кіфішиним "протошумерською мовою. Із усього цього випливало що *homo sapiens* від моменту заселення Європи для ведення "кам'яних архівів" та й у побуті протягом більше 20 000 років застосовував винятково шумерську мову. Засновники ж європейської Аратти, за Юрієм Олексійовичем, – *арій-індоєвропейці*. Не зрозуміло одне: чому й навіщо індоєвропейці вели записи нерідною мовою? Або шумери – також носії індоєвропейської мови? Вкрай сміливе твердження. Втім, для міфу про "світлих аріїв" це не має значення.

Що стосується Трипілля-Аратти Ю. Шилова, то тут у наявності як підтасування фактів, так і незнання археології мідного й початку раннього бронзового віків як України, так і Месопотамії. Усе починається з датувань культур і подій. Тут нарівні йдуть календарні й радіовуглецеві дати, причому культура датується саме так, як це необхідно авторові у кожному конкретному випадку. Дата 6200 р., взята у Дж. Мелларта, з врахуванням калібрування становить 6900–7100 р. до н. е, що робить Чатал-Гуюк² давні-

¹ Кам'яна Могила – пам'ятка природи та древнє святилище, розташоване біля Мелітополя Запорізької області, нині – національний заповідник. Назва "кам'яна" пов'язана з тим, що для облаштування святилища використовували вивітрений піщаниковий останець – колись поріг річки Молочної. Цей природний витвір, пронизаний гротами, який на поверхні виглядає як скупчення величезних брил, люди відвідували протягом тисячоліть. На плитах та в гротах вирізано багато зображень – петрогліфів. Найдавнішим з них імовірно 10 000 років, більшість створено у бронзовому віці – 3–2 тис. до н. е. З історією відкриття та дослідження Кам'яної Могили можна ознайомитися у виданні: Даниленко В. М. Кам'яна Могила. – К.: Наукова Думка, 1986.

² Чатал-Гуюк – стародавнє поселення в Анатолії (сьогодні – територія Туреччини), засноване бл. 7500 р. до н. е, тобто більше дев'яти з половиною тисяч років тому. Розташоване в районі міста Конья. Розкопки, розпочаті в середині 1950-х років Дж. Меллартом, з 1993 р. продовжив Ян Ходдер. Мешканці поселення були землеробами, їхнє число складало від 5000 до 8000, а за доби розквіту могло сягати 10 000 людей. Свого часу це, мабуть, був один з найбільших населених пунктів на планеті. Поселення було укріплене, забудоване глинобитними будинками, у тому

шим за Кам'яну Могилу, з якої в Ю. Шилова вся історія й починається. Культура Кукутень, що виникла близько 4600 р. до н. е., у Ю. А. Шилова ніяк не може бути попередницею Трипільської (що виникла бл. 5400 р. до н. е.). За такі пізнання звичайний студент не одержав би заліку з основ археології, але для міфотворчості такого рівня точність не має значення.

Своєрідними можна назвати уявлення Ю. Шилова і про трипільську та інші культури неоліту й мідного віку. Він помістив у пониззі Дунаю культури Боян, Кереш, Старчево й Кукутень, які ніколи там не були. Ю. Шілов слабко уявляє собі територію поширення трипільської культури, місцезнаходження поселень, що згадуються ним.

У результаті суміші плутаної археології та заплутаної географії й вийшла Придніпровська праслов'янська Аратта. Яка, до речі, не відповідає ні географічним, ні геологічним реаліям Аратти цілком реальних древніх написів, поем Шумеру, про які мова йшла у першій частині нашої статті. *Де ж це в Україні зосереджені за сімома гірськими перевалами родовища срібла, золота, не кажучи вже про лазурит, де руїни міста з білими стінами біля підніжжя гір?* Немає нічого такого ні в Прикарпатті, ні на сході країни (якщо вважати високими горами Донецький кряж). Втім, аби зняти це протиріччя, і був придуманий нехитрий хід про "переніс назви" з Подніпров'я в Азію.

Про археологію, найдавнішу історію й культуру Месопотамії та суміжних місць знання в Ю. Шилова, схоже, не менш дивні. Так, трипільці-аратти, що залишили (на його думку) землі України після 3000 р. до н. е. виявилися засновниками Урука. *Але це місто на той час уже було давно засноване* – за даними розкопок, щонайменше за тисячу років до того, наприкінці V або на початку IV тис. до н. е. Крім того, варто мати на увазі характерні матеріальні культури Шумеру й Трипілья тієї епохи – вони цілком різні. Питання походження Трипілья, як і древніх культур Месопотамії, досить добре досліджене й не дає приводу для висновків, подібних до зроблених Ю. Шіловим.

Що ж до деяких нюансів у ставленні щирих брахманів до Аратти, то тут Ю. Шілов взагалі не відає, що творить. Інакше

числі двоповерховими. Відомі також його настінні розписи та святилища. Докладніше про розкопки як старі, так і нові можна прочитати: Balter M. The Goddess and the Bull: Catalhoyuk: An Archaeological Journey to the Dawn of Civilization. – New York: Free Press, 2004, а також Catalhoyuk // <http://en.wikipedia.org/wiki/Catalhoyuk>.

б не писав, що мешканці древньої Індії ставилися до Аратти виявляючи особливу повагою.

Втім, суто науковий аналіз (з погляду археології або історії) до праць Ю. Шилова навряд чи можна застосувати. Очевидним є злиття наукового й окультного, містики (до речі, публічно деклароване самим автором Трипілля-Аратти¹), тобто маємо формування чергового релігійного вчення, яке покликане врятувати й звеличити країну Україну. Вигадана історія Аратти перетворена на міф, а вивчення (або критика) міфів, тим більше сучасних, не є предметом історії або археології.

6 *Про сучасне буття Араттсько-Трипільського міфу*

Сумн, що далекий від науки неоміф про Трипілля-Аратту в Україні став популярним і вже зажив своїм власним, причому доволі бурхливим, громадським життям. Він не лише розтиражований у курсах лекцій, потрапив у шкільні підручники, але й озвучений політиками, причому часом високого рангу.

Те, що “повний курс” читається в МАУП професором Ю. Шиловим, не є дивним. Однак останнім часом лекції читаються в такому унікальному місці, як приватний музей України-Аратти в селі Трипілля під Києвом (мал. 6). Тобто, до друкованих праць додався музей, в якому за допомогою приватних зібрань знахідок трипільської культури, етнографічної колекції з території України та інших наочних засобів у чотирьох музейних залах створена доволі ефектно оформлена експозиція, яка ілюструє феномен Аратти-України на землях нашого краю. Правда, заради досягнення більшої переконливості творцям музею довелося виготовити певну кількість фальсифікатів, але це вже виключно заради користі справи й кращої наочності. Та й хто це помітить? Студенти МАУП навряд чи, а професійні археологи цей музей відвідують рідко. Мабуть, це може бути перший музей Аратти у світі взагалі. На жаль, Аратти вигаданої. Навряд чи щось подібне є в Туреччині, Ірані, Афганістані або Індії. Тут Україна безумовно обійшла всіх претендентів на спадщину Аратти.

¹ Чердынцева А. Юрий Шилов: “Археология отыщет бога”//Вечерние Вести. – № 008(1306)б 19 января 2005 г. – С. 10.

Є й підручники, посібники. Крім згаданих видань МАУП, є шкільні (поки лише регіональні) видання, наприклад, у Полтавській області, де викладена історія Аратти (і не тільки) за Ю. Шилловим. Є також посібник для вчителів (на жаль, з відповідним грифом Міністерства освіти і науки) – з назвою “Україна давня: євразійський цивілізаційний контекст” (автор – А. А. Білоусько). У цьому посібнику до таблиці XV під № 19 автор включив “трипільську (індоєвропейську) цивілізацію, ... віддалено споріднену з шумерською”. Карта 39 представляє взаємне розташування “держав Аратта й Аріан у період 4000/3600–2250/2200 рр. до н. е.” Неповдалік, на с. 98 учитель може довідатися те, що “трипільське суспільство керувалося інтелектуальною елітою – жерцями-брахманами, чия влада базувалася на інституті Спасительства... Трипілля-Аратта характеризується, як первіснокомуністична держава, на відміну від рабовласницького Шумеру”. Сама ж первіснокомуністична держава показана на карті 40 – зрозуміло, на території України і ...Шумеру. Щоб усе було ясно, більша стрілка веде від України у Месопотамію, показуючи шлях трипільців-араттів, який вони пройшли, аби заснувати шумерську цивілізацію¹. Очевидно, Міністерство науки і освіти особливо не хвилює ні те, як сприймуть розповіді про Аратту на іспиті у вищих навчальних закладах, ні тим більше те, як все це псевдонаукове марення виглядає з-за меж нашої країни.

Тепер дещо про те, як цей тріумф паралельно-альтернативної історії може виглядати збоку. Як реагують сусіди на араттознавчі праці, видані в Україні? Природно, їх у першу чергу читають у Росії, тож цікава й доволі показова реакція читаючої публіки там. Одні розглядають сучасні історичні українські міфи, як незграбні потуги обґрунтування легітимності самостійної української держави. Повз таких читачів не пройшов і той факт, що фантастичні ідеї про джерела української державності поширюються не тільки мас-медіа, але й за допомогою підручників для шкіл і вузів. З іншого боку книги про Україну, як батьківщину аріїв і найдавнішої у світі держави Аратта, часом всерйоз сприймаються російськими журналами, які вважають себе цілком респектабельними. Загалом же, ніде правди діти, ці українські доісторичні

¹ Білоусько О. А. Україна давня: євразійський цивілізаційний контекст. – К.: Генеза, 2002. – 272 с., карти, табл., іл.

міфи менш популярні серед adeptів російського “арійства”, котрі відстоюють первородство своїх предків.

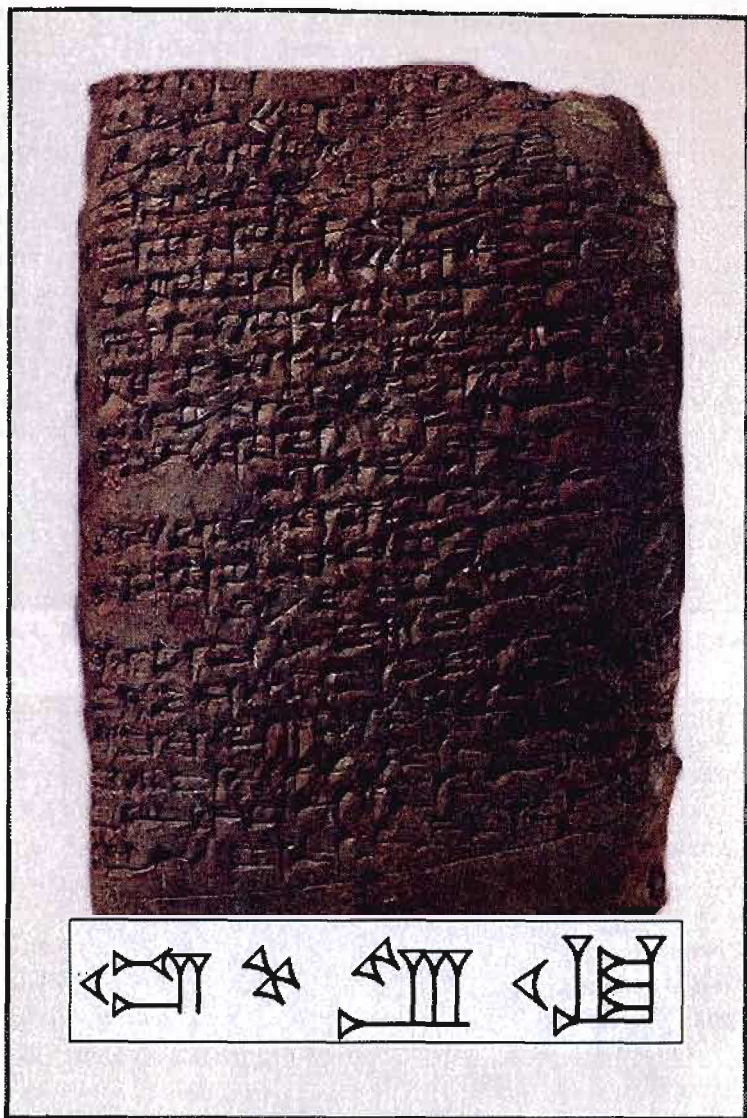
Крім того, критиками також були відзначені явні елементи містики й окультизму в працях українських міфотворців, зате досить перспективною здалася ідея слов'янсько-арійської єдності. Адже у свій час у Росії місцеві “альтернативні” історики вигадали ще одну “найдавнішу” країну, праматір всіх земних цивілізацій – слов'янську Гіперборею, сховану у вічній мерзлоті за полярним колом. Цікаво, що деякі з них (приміром, А. І. Асов) не тільки помітили, але й зуміли зв'язати “Праслов'янську Аратту” Ю. О. Шилова з Гіпербореєю, вважаючи араттів-трипільців, з одного боку, не ким-небудь, а нащадками мешканців Атлантиди, а з іншого (що не дивно для росіян) “молодшими братами” гіпербореїв-русичів¹. Атланти-аратти-українці в черговий раз виявилися додатком до великої й славної історії північного сусіда, цього разу гіпербореїсько-російського народу. Але до чого тут історична наука?

Одначе, далеко не всі такі свідомі росіяни вважають українців нащадками аріїв. Наприклад, відомий своїми альтернативними історичними концепціями В. М. Дьомін². Причина проста: оскільки українці – нащадки, як стверджується, трипільців, а трипільці, на думку деяких учених, – семіти, то семіто-трипільці аж ніяк не можуть бути аріями! Тим більше, що ствердилася думка про протиставлення мирних хліборобів доіндоєвропейців-трипільців войовничій “індоєвропейській расі” пастухів-степовиків. Однак, у В. М. Дьоміна аратто-трипільці не такі вже й мирні, а шкідливі істоти, які сповнені підступів проти аріїв-русичів. Що ж стосується доробку Ю. О. Шилова, то його В. М. Дьомін оцінює так: “...Деякі при житті здаються великими, а через час їх вважають посередностями. Відносно згаданих істориків (Б. О. Рибакіна і Ю. О. Шилова. – М. В.) можу сказати тільки те, що вони помилилися у своїх оцінках трипільської й араттської культури”³.

¹ Асов А.И., Коновалов М.Ю., Ильин П.В. Древние арийцы. Славяне. Русь. – М.: Вече, 2002. – С. 12–17.

² Демин В. М. От ариев к русичам (от Древней Арии до России). Древняя история Русского Народа. Третье издание, переработанное и дополненное. М. – Омск.: Русская Правда, 2003.

³ Демин В. М. Ответ на рецензию моей книги “От Ариев к Русичам” В. Шнирельмана (“Опасное «арийство»”) // <http://www.iomsk.ru/forum/member.php?u=5124>.

Мал. 1. Клинописна табличка з текстом, що оповідає про подвиги Енмеркара у боротьбі з Араттою. Внизу – клинописний напис “Аратта”.

Мал. 2. Карта вірогідного шляху з Уруку до Аратти

Мал. 3. Карта локалізації Аратти на Давньому Сході за різними версіями.

Мал. 4. Вид на Кам'яну Могили та плита із петрогліфами.

Рис. 5. Тертерійські таблички, друга половина VI тис. до н.е.

Мал. 6. Розпис на зовнішній стіні музею "Прадавня Аратта-Україна" у с. Трипілья Обухівського району Київської області.

Треба відзначити, що в інформаційному просторі Росії достатньо виступів проти псевдонауки¹. Російською сходознавчою школою встановлено, що так звана “ведична культура” складалася в Індії вже після приходу туди індоаріїв, а знахідки у Кам’яній Могилі не мають ніякого відношення до Шумеру. Чимало написано в Росії і про те, що історичні побудови А. Г. Кіфіщина та Ю. О. Шилова не мають відношення до науки. Спростовуються домисли про тотожність трипільської культури й Аратти, про мандрівних жерців-брахманів в Україні “індарійської культури”, що процвітала в степах. Однак неоязичницький журнал “Сладщина предків”, де була поміщена критична стаття, у тому ж номері рекламував книгу Ю. О. Шилова “Прабатьківщина аріїв”, як “новий розділ, відкритий у світовій археології”.

У ставленні росіян до творчості “українських братів”, з яким легко познайомитися на інтернет-форумах, помітні як презирство, так і співчуття до бідних далеких родичів із глухої провінції, що з’їхали з глузду. Тим більше, що в Росії нині не є проблемою прослухати серйозний курс лекцій з історії Давнього Сходу, в якому поважні вчені викладають цілком наукові версії історії Аратти. Зрозуміло, не згадують вони в цих лекціях ні про яку “праслов’янську Аратту”². Українські студенти такі курси поки що прослухати не можуть, часом навіть у новітніх вітчизняних підручниках інформацію про справжню Аратту не знайти³.

Зазначу насамкінець, що міфи в політиці – штука, може, й необхідна, але доволі підступна й небезпечна – прикладів чого ми достатньо бачимо в недавній історії ХХ століття. Країни, що обґрунтовували свою політику (особливо зовнішню) історичними міфами (згадаємо СРСР та Німеччину 30-40-х років,) прийшли до жалюгідних результатів. Правда, окремі люди, котрі виклали та наполегливо пропагували ці міфи, зуміли на певний час зовсім непогано влаштуватися в реальному житті.

¹ В. Шнирельман Опасное “арийство” // <http://www.tomsk.ru/forum/member.php?u=5124>.

² Абоу Аль-Хассан Махмуд Бакри Моусса. Лекція 2. Город Аратта в шумерском Эпосе; Лекція 3. Локализация Аратты // История Древнего Мира. Курс лекций. – <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/3185>; <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/3186>.

³ Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. – К.: “Либідь”, 2006 – 590 с.

Але навряд чи Україні варто наступати на ті ж граблі на початку третього тисячоріччя, пред'являючи сумнівні права на історію й спадщину легендарної Аратти. Поки в Україні народні міфотворці та окремі народні обранці продовжують пошуки глибокого трипільського коріння українців, в Росії від міфічних предків – гіпербореїв (яких рекламували на рівні Державної Думи) – перейшли до більш практичних тем, значно важливіших для сьогоденної Росії, крім того, простіших, а тому й зрозумілиших широкому загалу. Під патронатом Президента В. В. Путіна академічними вченими була сформульована концепція давньої історії східних слов'ян, співзвучна сьогоденній російській національній ідеї. У своїй історичній частині вона проста, зрозуміла й відтончена: давнє місто Стара Ладога в нинішній Новгородській губернії було засноване близько 755 р., тож саме воно, а не Київ є справжня “мать городов русских”. Поміявся Нестор-літописець... А державність у часи князів Рюрика й Олега, виявляється, була принесена на береги Дніпра з півночі. Перші князі тепер вже бачаться як напівваряги-напівросіяни. Росія ХХІ століття виявилася навіть більш терпимою і прихильною до норманської теорії, проти якої російська національно свідомо інтелігенція боролася від часів М. В. Ломоносова. А Київ – то тепер лише третя столиця Русі (після Старої Ладogi і Рюрикова городища). І якщо нині столиця Росії в Москві, то це лише відновлення історичної справедливості. А ота київська державність – то не що інше, як прикре і тимчасове непорозуміння...

Можливо, в Україні настав час полишити заняття міфотворчістю? Можливо, нам варто звернутися до більш актуальних проблем, наприклад, збереження й наукового вивчення нашої унікальної культурної спадщини, її популяризації та раціонального використання, в тому числі в контексті сучасної політики? Відзначимо, що література, подібна до нашого вітчизняного “араттознавства”, видавалася, видається й буде видаватися в усьому світі. В Україні такі доробки стали доступними в російському перекладі – працями фон Денікена, Захарія Ситчина, академіка Фоменко завалені наші книжкові прилавки. Проблеми не в наявності чи відсутності такої літератури, складність полягає у відсутності простого і ясного науково-популярного викладення питань давньої історії.

Зрозуміло, що прийняте в академічних колах спілкування професійних учених свідомо виключає дискусії з дилетантами

чи непрофесіоналами. Ми можемо спостерігати тільки обмін ударами у вигляді рецензій (надзвичайно рідкісних з боку вчених) та гучних піар-кампаній (яким надають перевагу творці народно-історичної міфології). Тому найбільш прийнятна форма оцінки – час від часу робити і публікувати огляди навколонукового марення, як це прийнято робити на Заході¹. А ще – побільше й частіше розповідати зацікавленій публіці про результати реальних досліджень в царині археології та давньої історії. Можу запевнити, що ці результати доволі цікаві самі по собі, без усяких вигадок.

¹ Керам К. В. Первый американец. – М.: Прогресс, 1979. – С. 217–224; Wauchope R. Lost Tribes and Sunken Continents. – Chicago&London: University of Chicago Press, 1962.

До питання про автентичність так званої “В(е)лесової книги”

Набуття Україною державної незалежності викликало посилення в суспільстві зацікавленості питаннями етно- й глотогенезу¹ народу. Попри природні дискусії та постійні пошуки нових фактів і аргументів національна наука щодо цього дійшла одностайного висновку, суть якого полягає в тому, що *українці як окремий слов'янський етнос, подібно до більшості європейських народів (англійців, іспанців, французів, чехів, поляків, болгар тощо), почали зароджуватися в епоху раннього середньовіччя*. Етнокультурним підґрунтям для їхнього виокремлення стали нащадки східнослов'янських племен антів і склавинів, на протоукраїнському діалектному масиві яких з X–XI ст. поступово сформувалася власне українська мова з притаманними лише їй фонетичними, лексичними, словотвірними та граматичними рисами. Саме в цей час з'являються і перші відомі писемні пам'ятки української мови, перелік і зміст яких досить добре вивчені вітчизняними і зарубіжними славістами (див.: Українська мова: енциклопедія. – К., 2004. – С. 453).

Разом з тим, усупереч археологічним, історичним, антропологічним, мовознавчим та іншим науковим даним набувають поширення різного роду міфи, в яких стверджується, що предками або й “першими українцями” були трипільці (V–III тис. до н. е.), чия мова нібито вплинула на українську, що українці існували як “арії” ще від часів виникнення індоєвропейської родини, тому їхня мова лежить в основі багатьох індоєвропейських тощо. Одним з таких міфів, хоч і ближчих до реальності, є визнання автентичності так званої “В(е)лесової книги”, яку дехто вважає давньоукраїнською писемною пам'яткою V–IX ст. н. е. Книга начебто була виконана на дерев'яних (дубових) дощечках, з яких до сьогодні не збереглося жодної. Існує лише російськомовний “переклад” кни-

¹ Глотогенез – процес виникнення мови.

ги й одна фото дощечки з десятьма рядками тексту. На цій підставі в Україні й була видана груба книга під назвою: “Велесова квіга: Легенди. Міти. Думи. Скрижалі буття українського народу. І тис. до нової доби – І тис. нової доби”. (К., 7502 (1994). – 316 с.). Але розглянемо питання по порядку.

■ Чи існують реальні підстави припускати, що протоукраїнці V–IX ст. мали свою писемність і створили нею власні книги, однією з яких могла бути “В(е)лесова квіга”?

Існують, їх декілька. По-перше, в історичних джерелах прямо чи посередньо згадується використання в цей час “русами” письма, з яким, зокрема, 860 р. у Корсуні (Херсонесі) зіткнувся Костянтин, – тобто за три роки до того, як разом із Мефодієм він створив автохтонну старослов’янську графіку. У зв’язку з цим в основі “В(е)лесової квіги” могло лежати якесь спотворене дописемне джерело або його копія. По-друге, зміст “В(е)лесової квіги” подає той дух і світогляд давньої доби, які могли бути характерними для протоукраїнців другої половини I тис. н. е., зокрема язичницьке світосприйняття й вірування слов’янських племен тощо. Сама ця, достатньо художньо відтворена в “пам’ятці” образна система й духовна енергетика дохристиянської доби дала підстави деяким літературознавцям (див., наприклад, присвячені цьому питанню квіги Г. Клочека, Б. Яценка) говорити про її достовірність. По-третє, наявність поодиноких мовних рис, які могли б належати дохристиянському літопису: окремі специфічні літери, які відсутні в кирилиці й глаголиці, притаманні протоукраїнським діалектам деякі звуки, наприклад, дифтонги¹, архаїчні форми аориста² та імперфекта³. У зв’язку з цим той хронологічний ланцюжок, який частково відновлюють вірні прихильники історії “В(е)лесової квіги” виглядає правдоподібним, хоч і важко доказовим.

Це, звичайно, не всі аргументи, більшість з яких сучасні гіпотетичні, що використовують прихильники автентичності “В(е)-

¹ Дифтонг (гр. «двогосний») – сполука з двох голосних звуків одного складу.

² Аорист (гр. «невизначений») – дієслівна форма, що виражає одночасно і минулий час, і докочаний вигляд.

³ Імперфект (лат. «незавершений») – дієслівна форма, що виражає одночасно минулий час і недокочаний (або подовжений) вигляд.

лесової книги”. Але вони бувають часом аргументами лише для літературознавців та культурологів. Що ж до мовознавців, то для них у кожному разі значно переважають конкретні факти, які не залишають жодних сумнівів стосовно фальсифікаційної природи цієї “пам’ятки”. Такі факти виявляються насамперед у лінгвістичній площині, бо автентичність будь-якого тексту матеріально можна встановити за його формальними та змістовими ознаками, які повинні узгоджуватися з мовним та історичним станом суспільства відповідної доби.

До основних контраргументів належать:

1. Відсутність бодай однієї дощечки “оригіналу”, достовірність якої можна було б перевірити методами сучасної науки, або історичної згадки про неї, а також сумніви щодо наявності створеного на власній основі систематизованого письма як засобу ділового листування й написання творів язичницької літератури, бо в дописемні часи східні слов’яни використовували пристосоване для ділових потреб грецьке письмо.
2. Зміст так званої “В(е)лесової книги” часто суперечить реальним історичним подіям, письмовим фіксаціям, сучасним теоріям щодо етномовного розвитку слов’ян. По-перше, анонімний автор цього твору вважав, що слов’яни прийшли на давньоруські землі з Індії, що не підтверджується жодною з найпоширеніших у славістиці теорій їхньої прабатьківщини: середньонаддніпряньською, вісло-одерською, дунайською, карпатською, надчорноморською, задніпровською (деснянською), балтійською. Середньоазійська теорія походження праслов’ян та індоєвропейців була популярна лише в першій половині XIX ст., коли після відкриття санскриту ця найперша з-поміж індоєвропейських писемна літературна мова стародавніх індійців тимчасово вважалася спільною індоєвропейською прамовою. По-друге, шлях слов’ян на Наддніпрянщину пролягав з Росії (“од Росіє”), хоча *топонім Росія вперше фіксується в писемних пам’ятках з XIV ст. і є похідним від давнішого Русь*. По-третє, по дорозі з Росії слов’яни побудували кілька міст і лише згодом їхній ватажок Кий заснував місто з назвою

“Індікіїв”, – але ця назва за відомий час існування Києва ніким і ніколи не згадується. По-четверте, з Індії слов’яни прийшли язичниками, основу яких становили руські племена, навколо яких повинна відтворитися колишня єдність, а для цього необхідно “*славянским ручьям слиться в Русском море*”. Вони були готові до прийняття християнства, справжньою вірою якого є православ’я, а західні слов’яни сповідують хибну віру, себто католицьку. Але, зазначимо, розкол християнства відбудеться лише у 1054 р., тобто десь через півтисячі років “після” написання “пам’ятки”. Це означає, що “Книга” є текстом лише зовні язичницьким, а у своєму підґрунті – палко православним, а отже, явно не таким давнім. Залишимо поки без аналізу окрему проблему походження назви “Русь”, яка не є очевидно слов’янською.

3. Найвразливішим місцем цієї “дохристиянської” книги є вражаюча суперечність її тексту тому мовному стану, який був притаманний протоукраїнцям і загалом східнослов’янським племенам другої половини I тис. н. е. Це стосується різних мовних рівнів, але найбільше проявляється на лексико-семантичному та структурно-фонетичному, що докладно дослідив у спеціальній статті про походження т. зв. “В(е)лесової книги” один з провідних представників українського порівняльно-історичного мовознавства Орест Ткаченко. Найперше, що впадає в очі будь-якому мовознавцеві, це *величезна кількість як для протоукраїнського язичницького тексту церковнослов’янських елементів*, які являють собою адаптовані давньоруським середовищем старослов’янізми, що сформувалися на базі солунсько-македонського діалекту давньоболгарської мови. За підрахунками О. Ткаченка, таких одиниць налічується 439. Уже на самому початку “оригіналу” вжита форма “Влесова” з неповноголоссям в основі, яке притаманне південно- і західнослов’янським мовам. Та й сама назва відповідного слов’янського божества подається в книзі як *Влес*, а характерні для східнослов’янського мовного середовища *Велес* і *Велесова* дали пізніші інтерпретатори “пам’ятки”. Цей список продовжують збережені в усіх варіантах структури на зразок *злато, градіе, времена, млека*. Влас-

тиві старослов'янізмам звуку й звукосполюки представлені у формах *врицате, вржда, на полноце* та багатьох інших. Частину таких одиниць становлять псевдостарослов'янізми, тобто форми, штучно утворені за подібністю до церковнослов'янських: *жденоуть* замість *женоуть*, *іакожде* замість *іакоже*. Відомо, що старослов'янська писемність з її південнослов'янськими ознаками поширилася в Київській Русі в X–XI ст. у зв'язку з прийняттям християнства, де функціонувала у формі церковнослов'янської мови, тому масове закріплення відповідних форм у “руській дохристиянській” книзі було нереальним.

Продовжує список лексичних і формальних алогізмів у тексті так званої “В(е)лесової книги” значна кількість слів і морфем¹, які належать окремим слов'янським мовам, що розвинулися в християнський період. Із сербської мови тут представлені *сунџе, Црнобъзе, дажд*, в яких відбиті притаманні лише їй і хорватській мові фонетичні явища: розвиток на місці псл. –ъ/- голосного –у-, на місці псл. –ѣ- –серб. і хорв. –ц-, на місці –ъ- голосного повного творення –а-; з польської *хлуд* “холод”, *ренці* “руки”, *злоті* “золоті”, *длуга* “довга”, *слонце* “сонце” (дивно, що сонце позначено формами з двох мов, жодна з яких не відповідає східнослов'янським фонетичним законам); із чеської *вейце* “яйце”, *пишмо* “прямо”, *слзы* “сльози”, *мълоуви* “говорить, мовить” та ін.; з російської *должен* “повинен”, *ісчезніе* “зник(ла)”, *работати* “робити, працювати” та ін.; з української *велька* “велика”, *вирны* “вірний”, *Білебог* “Білобог” (не зрозуміло, чому Чернобог названий по-сербськи або по-хорватськи, а Білобог – по-українськи); з білоруської *да ядуць* “нехай їдять”, *до Ра ріаце* “до Ра ріки” та ін. Окремі слова за своїми ознаками можуть належати одночасно двом або кільком сучасним слов'янським мовам (наприклад, *крв* “кров” у словацькій, сербській і хорватській) або були створені як гібридні з морфем різних мов (наприклад, польсько-болгарське *дежде*, білорусько-церковнослов'янське *пріхозящ*, східнослов'янсько-чеське *чіузема* та ін.).

¹ *Морфема* — найменша мовна одиниця, що має значення. Поділ морфем на частини призводить лише до виділення незначимих елементів – фонем.

4. Не можна оминати таку річ, як сумнівна репутація тих осіб, які могли бути або були причетними до “знайдення” так званої “В(е)лесової книги”. Це стосується О. І. Сулакадзева, котрий був відомим збирачем старовини і водночас умілим фальсифікатором архаїчних речей, і останнього зберігача “пам’ятки” Ю. П. Миролубова, погляди якого на історичні події та роль у них Росії надто повно збігаються з відбитими в оприлюдненому ним тексті “дохристиянського рукопису”.

З огляду на наведені факти, особливо на масовість проти-природних для тексту “пам’ятки” форм, О. Ткаченко назвав її “своєрідним панслов’янським суржи́ком”, зробивши переконливий загальний висновок:

“Отже, і з самої мови, а достоту мішианини мов, у “В(е)лесовій книзі” і безпосередньо з її змісту випливає, що принаймні в основній масі у теперішньому вигляді цей твір великодержавницько-російський, євразійський, християнсько-православний, основною ідеєю якого є створення всеслов’янської, православно-християнської імперії під проводом росіян, і цю ідею, щоб вона була лише стравною і водночас набула характеру священного заповіту славетних слов’янських предків, зауважено “під старовину” за допомогою своєї “всеслов’янської” мови. І треба бути гранично наївним або занадто засліпленим жаданням бачити в бажаному дійсне, щоб у цьому злегка замаскованому політичному памфлеті державника-шовініста бачити “скрижалі буття українського народу”, бо найімовірніше – це “скрижалі небуття” (державного і, напевне, національного) українського й інших слов’янських народів, за винятком російського” (Зазнач. праця. – С. 50–51).

Такого погляду дотримуються практично всі вітчизняні й зарубіжні мовознавці та переважна більшість представників інших галузей науки. Досить відзначити, що в працях таких відомих істориків української мови, як С. П. Бевзенко, В. В. Німчук, М. А. Жовтобрюх, М. М. Пещак, Г. П. Півторак, І. А. Панькевич, О. Горбач, Ю. Шевельов, О. Й. Прицак, останні з яких працювали в ідеологічно не заангажованій діаспорі, навіть згадок немає про “В(е)лесову книгу” або натяків на її автентичність, як немає їх в “Енциклопедії українознавства” чи в найавторитетнішому лінгвістичному виданні “Українська мова: енциклопедія”, де докладно аналізуються

“Слово о полку Ігоревім”, “Повість временних літ” та інші пам’ятки української мови. Тому викликає великий подив той факт, що в шкільній програмі ця “антинаукова й анахронічна щодо приписуваної текстості “Книги” давнини мовна суміш” (Ткаченко О. С. 49) вивчається як “дохристиянська писемна пам’ятка”, а не продукт сучасної міфотворчості, який компрометує науку й духовно розколює націю. Через проявлену відповідними працівниками МОН України некомпетентність і поступливість перед спокусливими легендами, а також внаслідок політизації питання етно- і глотогенезу українців виникла серйозна психологічна та ідеологічна проблема для національної консолідації, бо науковці протиставляються міфотворцям як “непатріотичні консерватори” “справжнім патріотам”.

Офіційна увага й підігрівання подібних національних міфів свідчить про хворобу росту українського суспільства, на яку цивілізовані європейські країни вже перехворіли, бо позбулися комплексу меншовартості або, навпаки, імперських зазіхань. Так, у ХІХ ст. відомий славіст В. Ганка здійснив талановиті підробки так званих Зеленогірського й Краледвірського рукописів з “благородною” метою довести першість чехів та їхньої писемності в слов’янському світі. Ставлення до цих фальсифікацій стало лакмусовим папірцем на визначення патріотизму чехів у ХІХ ст. та лояльності до них іноземців. І лише титанічні зусилля видатного чеського історика мови Я. Гебауера, який певний час сприймався в суспільстві як ворог власного народу, та висновки інших вітчизняних і зарубіжних славістів розвіяли цей міф. І чехи знайшли в собі сили визнати науково обґрунтовану правду, гідно вийшли з громадянського протистояння, показавши приклад слов’янським і неслов’янським народам духовного очищення від ілюзій та національного порозуміння, як це згодом було зроблено і в питання відродження чеської мови. Нам би так.

Література

Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов’янських зі “спільної колиски”. – К., 2001. – С. 95–97.

Ткаченко О. Б. Питання походження т. зв. “В(е)лесової книги” // Українська мова. – 2001. – №1. – С. 47–54.

■ Походження українського народу. Аналіз концепцій

Національна історія будь якого народу починається з народження її суб'єкта – того, хто її творить. Однак на 16-му році незалежності українська наука ще не утвердила в суспільній свідомості українців загально визнаної концепції україногенези, а це гальмує формування національної свідомості української нації.

Національна історія є стрижнем національної свідомості, на основі якої формується модерна українська нація. Отже відсутність чітких уявлень про час та обставини появи суб'єкта української національної історії гальмують формування національної свідомості українців, що, в свою чергу, стримує формування сучасної української нації.

У наш час три головні концепції україногенези змагаються між собою за прихильність громадян незалежної України: аматорсько-романтична трипільська, пострадянська пізньосередньовічна та ранньосередньовічна, яку з середини ХІХ ст. розвивають українські історики, мовники, етнологи. Головною перешкодою на шляху затвердження правдивої версії походження українців, яка базувалася б не на аматорських фантазіях чи політичних спекуляціях, а на наукових аргументах, є її зайва політизація.

Пояснюється це тим, що проблема етногенезу східних слов'ян безпосередньо торкається гострого політичного питання легітимності приєднання українців та білорусів з їхніми етнічними землями до Російської імперії. Одна справа – якби це було добровільне возз'єднання в одне ціле частин колись єдиного давньоруського етносу, інша – коли сталося загарбання імперською Москвою земель окремих самобутніх народів. Ці далекі від науки аспекти зазначеної проблематики призвели до її глибокої політизації.

П Історія змагань за спадщину княжого Києва

Ключовою проблемою історії східного слов'янства є культурно-історична спадщина Київської Русі, яка стала головним об'єктом геополітичних амбіцій правителів держав, що постали на її руїнах. Державницькі традиції княжого Києва поширилися далеко за межі Південної Русі-України і у пізньому середньовіччі суттєво впливали не лише на становлення державних інститутів Великого Київського князівства чи козацької держави Богдана Хмельницького, але й на формування Литовського князівства та Московського царства. Реальна чи вигадана спадщина легендарних київських князів не тільки легітимізувала саме існування молодих державних утворень пізньосередньовічної Східної Європи (Литви, Московського царства), але й давала привід для експансії в багаті краї Південної Русі-України.

Все це пояснює тривалість і гостроту дискусії за право на київську спадщину, що розпочалася між Південною та Північною Руссю („южанами и северянами” за образним висловом російського історика О. Пипіна) одразу ж після падіння княжого Києва під ударами татар. Однак наукових обрисів ця дискусія почала набувати лише у ХІХ ст. (Залізняк, 1996, 2004, С. 78–93). На його початку автор сентиментального роману “Бедная Лиза” і одночасно “співець Російської імперії” М. Карамзін у своїй белетризованій “Истории государства Российского” сміливо трансформував етнонім “руський” в “российский” і безпелаяційно назвав Володимира Святого “князем российским”, його дружину “российским воинством”, а всіх південних русичів разом з киянами Х ст. просто “россиянами”.

В середині ХІХ ст. інший російський історик М. Погодін пробує обґрунтувати надто сміливі етнологічні погляди свого попередника, який проголосив мешканців княжого Києва росіянами. За М. Погодіним (1856) великороси спочатку мешкали у Подніпров'ї. Саме вони заснували княжий Київ і державу Русь, але після погрому татарами Південної Русі 1240 р. відійшли на Верхню Волгу, де побудували Московську державу. Малороси нібито прийшли у спустошене татарами Середнє Подніпров'я з Волині та Прикарпаття лише у пізньому середньовіччі, тобто у ХІV–ХV ст. Таким чином, культурно-історичний спадок Київсь-

кої Русі, як і династичне право на її землі, за М. Погодіним нібито повністю належало великоросам та їх правителям – московським Рюриковичам.

Оприлюднення концепції М. Погодіна різко загостило дискусію з приводу київської спадщини між українськими та російськими інтелектуалами. Протягом наступних 50 років у ній брали участь практично всі провідні історики, етнографи, мовознавці з обох сторін, з української це, зокрема, М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Дашкевич, О. Потєбня, А. Кримський та ін. Їхні аргументи були настільки переконливі, що на бік “южан” поступово перейшли російські колеги К. Кавелін, О. Пипін, О. Прєсняков та ін. На їхню думку Київська Русь не могла бути заснована росіянами, бо на час її постання в IX ст. великоруська гілка східних слов’ян ще взагалі не існувала.

Варто навести маловідомі широкому загалу міркування російського історика К. Кавеліна з праці “Мысли и заметки о русской истории” (Кавелин, 1897). Хоча ця праця вперше вийшла друком ще 1866 р., офіційні історики Російської імперії та Радянського Союзу фактично ігнорували її. На думку відомого російського історика М. Покровського, це пояснюється невідповідністю думок К. Кавеліна офіційній імперській історичній концепції. Говорячи про етногенез росіян останній стверджує:

“...Мы прожили не тысячу лет, а гораздо меньше. Раскроем первую нашу летопись, которая писалась во всяком случае не позже XI в. Составитель ее знает малороссиян и перечисляет разные отрасли этой ветви русского племени; называет северо-западные отрасли того же племени; кривичей (белорусов)..., но замечательно, что великоруссов он вовсе не знает. На восток от западных русских племен, где теперь живут великоруссы, обитают по летописи, финские племена... Где же были тогда великоруссы? О них в перечислении племен, живших в теперешней России, не упоминается ни слова... Из его совершенного умолчания следует заключить, что в то время этой... ветви русского племени еще не существовало. С другой стороны, мы знаем, что колонизация финского востока началась с XII века. Таким образом, мы имеем все основания предполагать, что великоруссы образовались в особую ветвь не ранее XI века... Спрашивается, что же такое великоруссы?... Восточная отрасль русского племени образовалась час-

тью из переселенцев из Малороссии и северо-западного края на финской земле, частью из обруселых финнов... Обрусевшие финские племена внесли новую кровь, новые физиологические элементы в младшую ветвь русского племени... В образовании великорусской ветви, ее расселении и обрусении финнов состоит интимная, внутренняя история русского народа”.

Зрештою, навіть такий офіційний історик царської Росії як В. Ключевський визнав, що великорос вперше вийшов на арену історії лише в особі Андрія Боголюбського. Тобто сталося це лише у XII ст., а значить як княжий Київ, так і держава Русь X ст. аж ніяк не могли бути результатом творчості російського народу, якого на той час ще не існувало. “Историческая деятельность древнего Киева принадлежит южной отрасли”, – пише інший росіянин О. Пипін. Лідер російської історичної науки 20–30-х рр. ХХ ст. М. Покровський також визнавав Київську Русь українським державним утворенням: “Малоросією, тобто Україною”.

Отже власне російські історики ще у ХІХ ст. відійшли від офіційної імперської концепції етнічної історії Східної Європи, за якою фундаторами Київської Русі були росіяни. Усі ці радикальні зрушення в поглядах провідних російських істориків сталися завдяки зусиллям згаданих видатних українських вчених другої половини ХІХ–початку ХХ ст., які переконливо показали праукраїнську етнічну суть Південної Русі ІХ–ХІІІ ст. Вагомий внесок у формулювання і рішення цієї проблеми зробив М. Грушевський (1898), який генетично пов’язав українців з ранньосередньовічними антами ІV–VІ ст.

Отже Середнє Подніпров’я на час постанови держави Русь вже було заселене українцями на середньовічному етапі розвитку. Цей етнічний принцип був покладений в основу історії східного слов’янства, засадничі принципи якої викладені в статті М. Грушевського 1904 р., що підвела підсумок тривалій дискусії про київську історичну спадщину. Дослідник переконливо показав, що “Київська держава, право, культура були утвором однієї народності, українсько-руської; Володимиро-московська – другої, великоруської... Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський ХІІІ віку... Володимиро-московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської, вона виросла на своєму корені... Общеруської історії не може бути, як немає общеруської народності”

(Грушевський, 1904). А раз “Київська держава, право, культура були утвором однієї народності, українсько-руської”, то остання, очевидно, постала раніше Київської Русі, і за М. Грушевським походить від антив IV–VI ст.

Внесок в розробку ранньосередньовічної версії україногенези зробило кілька поколінь українських істориків, археологів, етнографів, антропологів – М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Дашкевич, М. Грушевський, Ф. Вовк, В. Петров (1992), М. Брайчевський (1995, 2000), М. Чубатий (1963), Я. Дашкевич (1993), Я. Ісаєвич (1995), В. Баран (1998а, 1998б), Л. Залізняк (1994–2006), С. Сегеда (2001), В. Балущок (2005) та ін. Концепція спирається на потужне лінгвістичне підґрунтя, створене працями О. Потебні, А. Кримського, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, Ю. Шевельова, В. Русанівського, Г. Півторака (1993), В. Німчука, О. Тараненка та ін. (Історія української мови, 1996). Позиція цих дослідників базується на розгалуженій системі фактів та аргументів, створених кількома поколіннями вчених протягом останніх півтори сотні років. Їх потужна аргументація не була зруйнована навіть зусиллями кількох генерацій великодержавних істориків, радянських ідеологів та борців з українським націоналізмом з ЧК, НКВС та КДБ.

Вже на початок ХХ ст. пріоритетне право українців на культурно-історичну спадщину княжого Києва в тій чи іншій мірі визнали не тільки українські, але й значна частина російських вчених. До них належать К. Кавелін, О. Пипін, О. Пресняков, М. Любавський, М. Покровський, П. Струве.

2 Давньоруська народність

Однак нове піднесення Російської імперії в її радянській модифікації в атмосфері переможної ейфорії повоєнних років середини ХХ ст. спричинило інтенсивні пошуки модернізованих неоімперських історичних схем, які б легітимізували тотальний контроль Москви над народами Східної Європи. Оскільки відстояти російський статус княжого Києва на той час вже не було ніякої можливості, треба було виключити його з української національної історії. Інакше завоювання Росією Південної Русі-України втрачало свою легітимність і виглядало не як справедливе

повернення великоросами своєї історичної спадщини, а як окупація етнічних земель сусідів.

Нову повоєнну версію походження східних слов'ян сформулював В. Мавродін (1947), чия концепція давньоруської народності (ДРН), попри нищівну критику російських колег, була підтримана ЦК КПРС у приснопам'ятних тезах 1954 р. "Про святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією". Її суть полягала в тому, що державу Русь зі столицею в Києві заснували не українці і не росіяни, а нібито представники окремого східнослов'янського етносу – давньоруської народності. Остання була розчленована внаслідок окупації території Русі татарами, Литвою та Польщею. Так, зі злої волі сусідів з уламків давньоруської народності у пізньому середньовіччі постали росіяни, українці та білоруси. Нібито заповітною мрією цих братніх східнослов'янських народів, що виникли внаслідок агресії сусідів, було возз'єднання в єдиній державі. З цих позицій захоплення Москвою та Петербургом територій України та Білорусії фактично виглядає як поновлення історичної справедливості і здійснення заповітної мрії про возз'єднання з росіянами українців та білорусів.

Отже концепція давньоруської народності фактично надає історичної легітимності імперській експансії царської, а пізніше і більшовицької Росії у Східній Європі. Вона постала у повоєнній сталінській Москві, будувалася без серйозної аргументації і без будь-якої дискусії з прибічниками концепції історії східного слов'янства М. Грушевського. Відверта підтримка неоімперської за своєю суттю історичної конструкції з боку ЦК КПРС вивела її за межі наукової дискусії в політичну площину. Вона стала офіційною радянською схемою історії східних слов'ян і радянські медієвісти були змушені відштовхуватися від неї (Залізник, 1996, 1998, 1999, 2004 С.78–93).

Разом з тим, переконливі аргументи М. Грушевського та прибічників його версії україногенези лишилися в силі. Відкрито стати на ці позиції українські історики до набуття Україною незалежності не мали можливості через ідеологічний контроль з боку держави. Але справжнього відродження ранньосередньовічної концепції походження українців не сталося і за 14 років незалежності, не зважаючи на серію статей Я. Дашкевича, М. Брайчевського, Я. Ісаєвича, Г. Півторака, В. Барана, автора цих рядків (Залізник, 1996–2004, С. 58–146, 2005).

Твердими прибічниками давньоруської народності в наш час лишається переважна більшість сучасних російських медієвістів (Седов, 1999), які вживають етноніми “русский, древнерусский, славяно-русский, российский” як синоніми. “В XI в. завершилось формирование новой этнической общности “русские люди”, древнерусской народности”, – пише В. Петрухін (1995, С.237, 245).

Отже, сучасна генерація російських істориків, слідом за попередниками, вперто тримається за вікопомну колыску трьох братніх народів. Тим часом аргументи знаних російських вчених старої школи (К. Кавеліна, О. Преснякова, М. Любавського, М. Покровського, П. Струве та ін.) на користь початку етногенезу росіян з XII–XIV ст. лишаються в силі, чомусь не заслуговуючи на увагу їхніх співвітчизників. Останніх з часів монаха Феофіла та М. Карамзіна більше цікавить спадщина княжого Києва, ніж етнічна історія власного народу. Ця 500-річна традиція великодержавної історичної думки позбавляє нас сподівань дочекатися від російських колег критичного аналізу сталінської концепції та об’єктивного підходу до проблеми етногенезу східних слов’ян.

А як на ДРН дивиться історична наука сучасної незалежної України? З цього приводу думки розділилися. Частина старшої генерації українських медієвістів лишається на старих позиціях радянської концепції існування на Русі окремого східнослов’янського етносу – давньоруської народності (П. П. Толочко, 2005). Дехто з дослідників середнього покоління (О. П. Моця, Ю. В. Павленко, О. П. Толочко) не заперечує існування ДРН, але розуміє під цим терміном не окремий етнос, а культурно-політичну єдність, яка реалізувалася в державі Русь (Ruthenica, 2002, С. 87–90). Така точка зору, на думку автора цих рядків (Залізняк, 2003, С. 87), фактично також є формою заперечення концепції ДРН. Адже остання виникла саме як етнологічна конструкція, про що свідчить її назва (народність). Якщо народності не було, а була держава Русь (в чому і раніше ніхто не сумнівався), то це по суті відкидає саму можливість існування ДРН, як окремого східнослов’янського етносу.

До числа варіацій на тему ДРН фактично належать і останні праці етнологу В. Г. Балушка (2004, 2005), який дійшов висновку про народження українців у кінці XII–початку XIII ст. Якщо український народ з’явився на світ лише напередодні татарської навали, то хто населяв княжий Київ та Південну Русь у X–XII ст.?

Двохсотрічна історіографія передбачає три можливі варіанти відповіді на це питання: 1) великороси; 2) давньоукраїнці; 3) давньоруська народність. В. Балушок заперечує перші дві версії відповіді, а значить лишається третя – все та ж давньоруська народність. Отже, версія народження українців на межі XII–XIII ст. В. Балушка, бажає він того чи ні, фактично передбачає існування до XIII ст. на землях Південної Русі міфічної, на думку більшості сучасних дослідників, давньоруської народності.

Раптова поява вісім сторіч тому на землях Південної Русі українців фактично, свідчить про зміну населення в регіоні, а це не фіксується ні письмовими, ні археологічними, ні антропологічними джерелами. Виходить Володимир Мономах ще не був українцем, а його онуки українізувалися. Ніщо не свідчить, що в княжих Києві, Чернігові, Переяславі, Володимирі та Галичі на початку XII ст. мешкав один народ, а вже у кінці цього ж сторіччя – інший (українці). Якщо ж останні були прямими генетичними спадкоємцями своїх попередників на цих землях, то часом народження українського етносу слід вважати не рубіж XII–XIII ст., а час появи на історичній арені цих попередників, не зважаючи на те, що вони користувалися етнонімом “руські”, а не “українці”. Адже середньовічні народи нерідко змінювали етноніми. Волохи стали румунами, московіти – росіянами, а руські – українцями. Якщо на початку XIII ст., на думку В. Балушка, формування українців завершилося, то очевидно почалося воно раніше. Безперервність етнокультурного розвитку на етнічних українських землях від антів та склавинів V–VII ст. через Південну Русь, козацьку Україну до сучасних українців переконливо свідчить про їх народження саме в ранньому середньовіччі.

Проблема давньоруської народності не є суто науковим питанням. Вона безпосередньо впливає на широке коло політичних проблем не тільки України, але й усїєї Східної Європи. Без її вирішення неможливо з'ясувати справжній час появи на історичній арені українців, росіян, білорусів. А без цього концепція історії Східної Європи лишається незавершеною. Фактично зберігається підґрунтя для неоімперських квазіісторичних побудов політиків колишньої метрополії.

Про “трипільську Аратту” тут вже було сказано достатньо. Тому до цього кола концепцій я вже звертатися не буду.

4 *Ранньосередньовічні витоки європейських націй*

Як зазначалося, ранньосередньовічна концепція походження українців розроблялася кількома поколіннями українських вчених і на початку ХХ ст. була сформульована в загальних рисах М. Грушевським (1898, 1904). За роки радянської влади, попри ідеологічний тиск і репресії, джерельна база проблематики суттєво поповнилася. Особливо це стосується її археологічної складової. Якщо в Радянському Союзі повноцінно досліджувати україногенез було просто небезпечно, то дослідники української діаспори продовжили розробку цієї важливої тематики (Петров, 1992, Чубатий, 1964).

За роки незалежності пошуки витоків українського народу поновилися і в Україні. Цій проблематиці присвячені праці сучасних дослідників Я. Дашкевича (1993), М. Брайчевського (1995, 2002), Я. Ісаєвича (1991, 1995), Г. Півторака (1993), В. Барана (1998, 2002), Л. Залізняка (1995–2006), С. Середи (2001), В. Балущка (2004, 2005). Крім історії дослідження проблеми україногенезу, у цих працях подаються нові факти і аргументи, залучаються сучасні методики, наукові підходи і принципи на підтвердження і подальший розвиток започаткованої ще у ХІХ ст. класиками української історії та етнології ранньосередньовічної концепції походження українців. Зокрема отримано висновок про її відповідність універсальним законам етнічного розвитку європейських народів (Залізняк, 1997, 2001).

До таких загальноновизнаних сучасною європейською етнологією засадничих принципів етнічної історії середньовічної Європи належать наступні:

1. Методологічний підхід до етносів як етнокультурних організмів, що в певний час народжуються, проходять життєвий цикл і неминуче дезінтегруються, розчиняючись серед сусідів.
2. Вік етносу визначається ретроспективно, шляхом встановлення за допомогою різних дисциплін (історія, археологія, мовознавство, етнографія, антропологія тощо) початку безперервності етнокультурного розвитку конкретного народу.

3. Переважна більшість європейських народів, що мешкають в зоні культурно-історичного впливу Римської імперії, народилися в ранньому середньовіччі у V-VII ст. (французи, німці, англійці, іспанці, чехи, серби, хорвати, поляки та ін.).
4. Племінний етап розвитку європейських етносів почався на зорі середньовіччя і закінчився в IX-X ст. їх консолідацією у власних державах (Англійській, Французькій, Чеській, Сербській, Польській Давньоукраїнській та ін.), які нерідко поширювалися на етнічні території сусідніх народів, набуваючи форм середньовічних імперій (Англійська, Іспанська, Французька, Польська, Київська Русь).
5. У відсталих провінціях імперій в процесі їх колонізації метрополією зароджувалися молоді постімперські етноси. Вони виникали внаслідок синтезу місцевих традицій з мовно-культурним комплексом імперського народу-завойовника і починали власне історичне буття з моменту відокремлення від імперії. Так, на варварській периферії Римської імперії народилися романські народи (іспанці, португальці, французи, румуни та ін.). Іспанська імперія породила іспаномовних мексиканців, чилійців, аргентинців, перуанців, венесуельців, кубинців тощо, Англійська – англомовних американців, канадійців, австралійців, Португальська – бразильців, Французька – квебекців.

Сучасний стан етнологічних джерел дозволяє узгодити етногенез українців із зазначеними універсальними законами етнічного розвитку середньовічної Європи. Римська імперія, як відомо, була фундаментом середньовічної Європи. Вона успадкувала державну релігію Риму – християнство, римське право, греко-римську інтелектуальну спадщину, культуру, мову. Латина стала мовою церкви, науки та дипломатії західноєвропейської цивілізації. Дезінтеграція Римської імперії була настільки значущою подією для Старого Світу, що з неї починають нову історичну епоху – Середньовіччя.

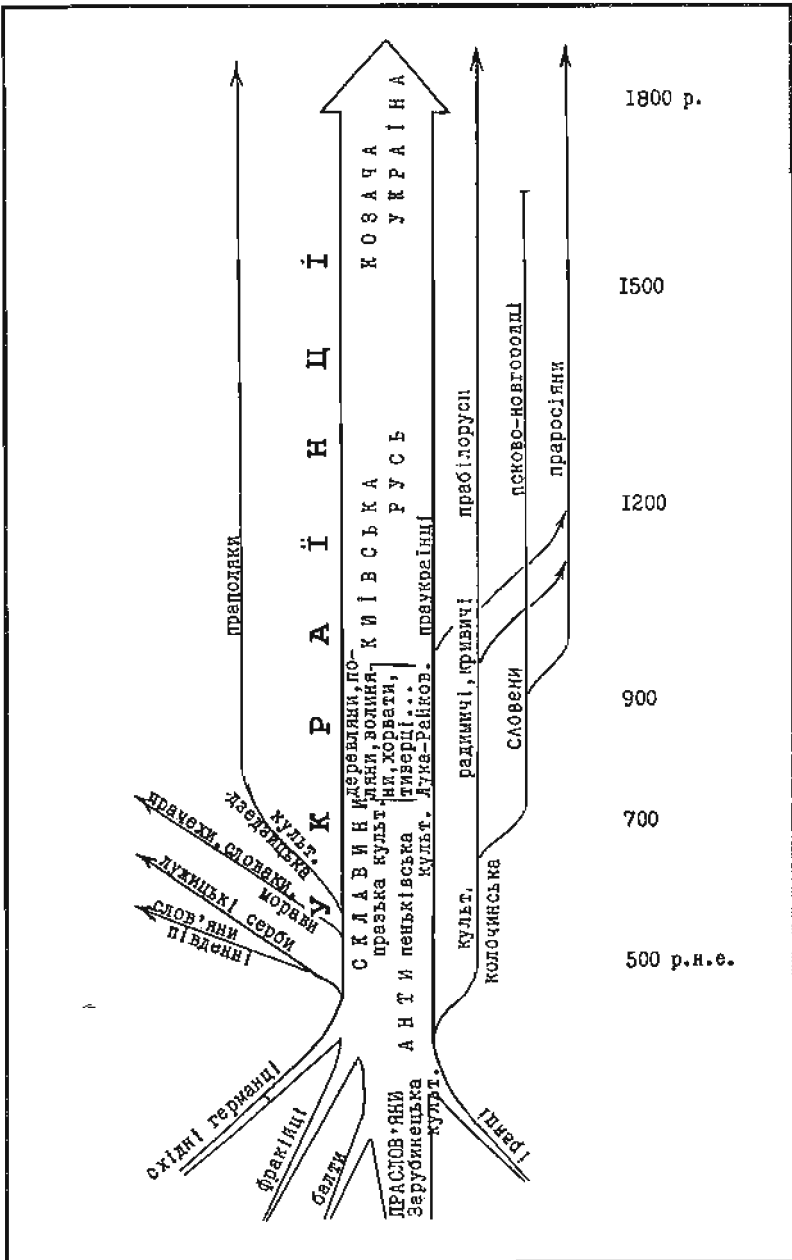
Розпад будь-якої імперії супроводжують війни, які метрополія веде з колишніми колоніями та сусідніми державами. Не випадково падіння Риму збіглося з великими пертурбаціями на континенті, відомими під назвою Великого переселення народів. Поступово ситуація стабілізувалася. Тому безперервність

розвитку європейських етносів у зоні культурно-історичного впливу Риму простежується саме з доби відносної стабілізації у ранньому середньовіччі. З цієї причини саме в цей час у V–VII ст. зародилися згадані великі етноси Європи.

У Східній Європі впливи греко-римської цивілізації поширювалися через античні колонії Північного Надчорномор'я головним чином в межах України. Тому етноісторичний розвиток території України випереджав більш віддалені від античних центрів регіони Східної Європи і наближався до темпів історичного розвитку країн Західної та Центральної Європи, що розвивалися під потужним впливом античної греко-римської цивілізації.

Тому безперервність етнокультурного розвитку на українських етнічних землях між Карпатами, Прип'яттю та Київським Подніпров'ям, як і на землях інших великих європейських етносів, що знаходилися в зоні впливу Римської імперії, простежується з раннього середньовіччя, а саме з кінця V ст. Дані археології, мовознавства, антропології, письмові джерела переконливо свідчать про тяглість, неперервність розвитку в Північно-Західній Україні одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців. Археологічними відповідниками згаданих племен є празька та пеньківська культури V–VII ст., які трансформувалися в праукраїнські літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців Північно-Західної України (Лука-Райковецька культура VIII–IX ст.). Остання була безпосереднім генетичним підґрунтям Південної Русі. Її людність складалася з 7 споріднених праукраїнських літописних племен, що стрімко інтегрувалися у відносно єдиний руський народ. Саме цей середньовічний етнос створив державу Русь, яка швидко трансформувалася в ранньосередньовічну імперію, що в X–XIII ст. здійснювала потужну експансію в безмежні лісові простори півночі Східної Європи (Залізняк, 1995, 1996, 1997, 1999, 2004). Внаслідок колонізації праукраїнським Києвом балтських та фінських племен лісової смуги Східної Європи постали молоді балто-руські (білоруси, псково-новгородці) та фінно-балто-руські (росіяни) етноси (Чубатий, 1964, Залізняк, 1995, 1996, 1997).

Отже, як стародавній Рим романізував свою варварську периферію, так і княжий праукраїнський Київ русифікував (від "Русь", а не "Росія") лісову північ Східної Європи. У відповідності з універсальними законами етнічного розвитку відсталих провінцій,

▲ Схеми етногенезу українців за Л. Залізняка

на варварській периферії Римської імперії постав спектр похідних від латинян молодих романських етносів (іспанці, португальці, французи, румуни). Відповідно, внаслідок колонізаційних зусиль праукраїнського княжого Києва на далекій північній периферії імперії сформувалися молоді етноси білорусів, псково-новгородців, росіян.

Як власна етнічна історія романських народів почалася після розпаду Римської держави, так і молоді руські етноси виходять на історичну арену в процесі розпаду Київської Русі. Не випадково видатний російський історик В. Ключевський писав: "Великоросс вышел на арену истории лишь с князем Андреем". Йшлося про Андрія Боголюбського, що княжив на Суздальщині у другій половині XII ст. З позицій етнічної історії так звана доба феодальної роздробленості (XII–поч. XIII ст.) фактично є періодом боротьби молодих білоруського, псково-новгородського, російського субетносів за політичну незалежність від праукраїнського імперського Києва. В нестримному бажанні до незалежності молоді руські етноси утворювали антикиївські військові коаліції і 1169 та 1203 р. навіть брали штурмом та руйнували столицю імперії. Врешті-решт вони звільнилися від опіки імперської метрополії і Київська Русь як держава фактично розпалася ще до приходу татар (Чубатий, 1964).

Український етнос втратив створену ним імперію, але продовжив своє буття в бездержавному стані на своїх етнічних територіях. У XVII ст. він робить нову спробу творення власної держави під проводом Богдана Хмельницького. Третя та четверта спроби державного будівництва українцями припадає на 1917–1920 рр. та сучасність.

Література

Балушок В. Г. Коли ж народився український народ // Дзеркало тижня, № 15. – 2005.

Балушок В. Г. Етногенез українців. – К., 2004. – 230 с.

Баран В. Д. Давні слов'яни. – К., 1998а. – 333 с.

Баран В. Д. Великорозселення слов'ян // Археологія. – 1998б. – № 2. – С. 30–37.

Баран В. Д. Баран Я. В. Походження українського народу. – К., 2002. – 194 с.

Брайчевський М. Ю. Про походження українського народу // Матеріали до української етнології. – К., 1995. – Вип. 1 (4). – С. 72–82.

Брайчевський М. Ю. До проблеми походження українського народу // Хроніка – 2000. – Вип. 27–28. – 1998.

Грушевський М. С. Анти // Записки НТШ. – Львів, 1988. – Т. XXI. – Кн. I.

Грушевський М. С. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства // Статті по славянознавству. – СПб., 1904. – Вип. 1.

Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна: наука і культура. – К., 1993. – С. 44–53.

Державин Н. С. Происхождение русского народа. – М., 1944.

Залізняк Л. Л. Нариси стародавньої історії України. – К: Абрис, 1994. – 255 с.

Залізняк Л. Л. Походження українського народу // Матеріали до української етнології. – Вип. 1 (4). – К., 1995а. – С. 115–123.

Залізняк Л. Л. Походження українського народу. – К: Бібл. українця, 1996а. – 80 с.

Залізняк Л. Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність // Пам’ять століть. – 1996б. – № 2. – С. 2–14

Залізняк Л. Від склавинів до української нації. – К: Бібл. українця, 1997а. – 256 с.

Залізняк Л. Л. Етногенез українців, білорусів, росіян // Пам’ять століть. – 1997б. – № 4. – С. 2–13.

Залізняк Л. Л. Етногенез українців та їхніх сусідів з позицій сучасної етнології // Записки НаУКМА. – Т. 2. – 1997в. – С. 52–60.

Залізняк Л. Л. Де, як і коли виникла давньоруська народність // Пам’ять століть. – 1998а. – № 6. – С. 2–15.

Залізняк Л. Л. Ще раз про спадщину та спадкоємців княжого Києва // Дніпро, Ч. 7–8. – 1998б.

Залізняк Л. Л. Київська Русь: праукраїнська держава чи “спільний стовбур” східних слов’ян // Український історик, Т. 35. – Нью-Йорк–Київ, 1998в.

Залізняк Л. Л. Первісна історія України. – К., 1999а. – 264 с.

Залізняк Л. Л. Давньоруська народність. Історія проблеми // Наукові записки НАУКМА. – Т. 18. – К., 1999б.

Залізняк Л. Л. Проблеми україногенези: від “застарілого” М. Грушевського до модерного В. Пироженка // Пам’ять століть, № 3, 1999в.

Залізняк Л. Л. Проблеми україногенези: чи застаріло “застаріле” // Вісник Національної Академії Наук, № 7, 1999г.

Залізняк Л. Л. Якщо росіяни лехіти, то чи була давньоруська народність? // Наукові записки НаУКМА. – К., 2000. – Том. 18. – С. 53–60.

Залізняк Л. Л. Проблема етногенези українців з позиції сучасної європейської етнології // Магістеріум. Археологічні студії. – К., 2001а. – С. 49–56;

Залізняк Л. Л. Давньоруська народність: нова версія старого міфу // Етнічна історія народів Європи. – Київ, 2001б. – Вип. 9. – С. 12–21.

Залізняк Л. Л. М. Ю.Брайчевський і походження слов’янських народів // Михайло Брайчевський. Вчений і особистість. – К., 2002а. – С. 67–83

Залізняк Л. Л. Новітні міфи в індоєвропейській Східній Європі // Археологія. – № 4. – 2002б. – С. 88–98.

- Залізняк Л. Л.* “Свиня як критерій нордичних народів та семітів” // Київська старовина. – № 3. – 2002в. – С. 152–160.
- Залізняк Л. Л.* Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? // Магістеріум. – вип. 11 – Археологічні студії. – К., 2003. – С. 82–94.
- Залізняк Л. Л.* Від склавинів до української нації. – К., 2004а. – С. 78–93.
- Залізняк Л. Л.* Трипілья очима науковців і політиків // Археологія, 2004б, № 3. – С. 95–103.
- Залізняк Л. Л.* Про трипільців, семітів та нардепів-трипільцязнавців // Дзеркало тижня, 2004в, № 18–19.
- Залізняк Л. Л.* Походження українців в лещатах імперських міфів // Магістеріум. – вип. 20. – Археологічні студії. – К., 2005. – С. 94–100.
- Залізняк Л. Л.* Походження українців: між концепцією “общеруської історії” та трипільською Аратою // Дзеркало тижня, № 24. – 2006.
- Ісаєвич Я.* Початок державності і ранні етапи формування східнослов’янських народів // Етнічна самосвідомість: національна культура. – К., 1991.
- Ісаєвич Я.* Походження українців: історіографічні схеми і політика // Матеріали до української етнології. – К., 1995. – Вип. 1 (4). – С. 103–114.
- Історія української мови. – К., 1996. – 280 с.
- Кавелин К. Д.* Мысли и заметки о русской истории // Собрание сочинений. – Т. 1. – СПб., 1897. – С. 598–600.
- Лихачев Д. С.* Национальное самосознание Древней Руси. – М., 1949.
- Мавродин В. В.* Формирование русской нации // Всесоюзное общество по распространению политических и научных знаний. – Ленинград, 1947.
- Мавродин В. В.* Основные этапы развития русского народа // Вопросы истории. – № 4. – 1950.
- Мавродин В. В.* Происхождение русского народа. – Л., 1978.
- Насонов А. Н.* “Русская земля” и образование территории Древнерусского государства. – М., 1951.
- Петрухин В. Я.* Начало этно-культурной истории Руси. – М., 1995. – С. 245.
- Півторак Г. П.* Українці: Звідки ми і наша мова. – К., 1993. – 200 с.
- Погодин М. П.* Записки о древнем русском языке (Письмо к И. И. Срезневскому) // Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук. – 1856. – Т. 5. – Вип. 2. – С. 70–91.
- Седов В. В.* Древнерусская народность. – М., 1999. – 316 с.
- Сегеда С. П.* Антропологічний склад українського народу. – К., 2001. – 256 с.
- Толочко П. П.* Древнерусская народность. – СПб., 2005. – 220 с.
- Шилов Ю. А.* Прародина ариев. – Киев, 1995.
- Шилов Ю. А.* Победа, К., 2000. – 111 с.
- Шилов Ю. О.* Праслов’янська Аратта. – К., 2003. – 93 с.
- Юсова Н. М.* Генеза концепту “давньоруська народність” у радянській історичній науці // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – с. 65–85.
- Юсова Н. М.* Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). – Вінниця, 2005. – 545 с.
- Ruthenica. – К., 2002. – 210 с.

Популярне видання

Збірник

**Новітні міфи та фальшивки
про походження українців.**

Редактор: *Юлія Олійник*

Комп'ютерна верстка та макет: *Віктор Кузик*

Підписано до друку: 25.01.2008 р.

Папір офсетний.

Друк офсетний.

Умовн. друк. арк.: 9,07

Облік.-видавн. арк.: 10,88

Наклад: 1000.

Замовлення № 010

ТОВ «Темпора»

01030, м. Київ,

вул. Б. Хмельницького, 32, оф. 4,

тел./факс: (044) 234-46-40

www.tempora.com.ua

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:

ДК № 2406 від 13.01.2006 р.

Віддруковано: ТОВ «Перфект Стайл»

Адреса: вул. Машинобудівна, 46.

тел./факс: (044) 494-29-56

E-mail: perfect@toko.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:

ДК № 2959 від 03.09.2007 р.